
shrIrAmatApinIyopaniShadAnandanidhiTIkA by Anandavana

ఆనందవనవిరచితా శ్రీరామతాపినీయోపనిషదానందనిధిటీకా

Document Information

Text title : Ramatapini Upanishad with AnandanidhiTIkA by Anandavana

File name : rAmatApinITIkA.itx

Category : upanishhat, raama, upaniShat, rAma, atharvaveda, vyAkhyA

Location : doc_upanishhat

Author : Vedic tradition

Transliterated by : Mrityunjay Pandey

Proofread by : Mrityunjay Pandey

Description-comments : 55 / 108; Atharva Veda - Vaishnava upanishad

Latest update : October 27, 2025

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

October 30, 2025

sanskritdocuments.org

ఆనందవనవిరచితా శ్రీరామతాపినీయోపనిషదానందనిధిటీకా

॥ శ్రీగణేశాయ నమః ॥

॥ శ్రీరామాయ నమః ॥

శ్రీరామపూర్వతాపినీ ।

ఆనందవనకృతయా రామకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సహితా ।

సత్యం సత్యతయా హి యస్య నిఖిలం రజ్జౌ యథా కుణ్డలీ

యస్యానందతయా ప్రపఞ్చరచనా సానందభుర్భాజతే ।

యచ్చిద్రూపతయా చిదాత్మకమివాఽఽభాతి ప్రపఞ్చాదికం

సత్యానందచిదాత్మకం శ్రుతివచోగీతం భజే రాఘవమ్ ॥

ఏకేనైవ కరేణ శిష్యశిరసి వ్యాపారితేన క్షణా-

దావిచ్ఛేదమతుచ్ఛప్రస్యతి తమఃసజ్ఞాతమాభ్యస్తరమ్ ।

తస్యైతస్య గురోరపూర్వదివసాధీశస్య పాదామ్బుజ-

ద్వన్ద్వాధిశ్రవణీః పరాగకణికా భక్త్యా సతామస్తమామ్ ॥

ఆనీద్యానిష్ఠవంశో నృహరిరితి పురా కేశవాహ్వస్య సూనుస్తస్మాత్కృష్ణాహ్వయోఽభూద్ధరణీసుర-

పత్తనే కుణ్డీనాభ్యే ।

తస్మాత్సూనుర్గుణాబ్ధిః సమజని కమలామృతః ప్రభుత్వాద్యతీనామానన్దాద్యః స

రామోపనిషది విదధే సాధు టీకాం వనాఖ్యః ॥

శ్రీరామోపనిషద్వృత్తిం విధాన్యే రామకాశికామ్ ।

రామభక్త్యా ప్రయుక్తోఽహం రామావాప్త్యై తదర్థినామ్ ॥

అథ ప్రథమోపనిషత్ ।

ఇహ ఖలు సుఖదుఃఖలాభాలాభయోరన్యతరస్య పురుషార్థత్వావగమాత్కేవలనిఖిలదుఃఖజాలమా-

సుమనసాముభయవిధస్యాపి పురుషార్థస్యాఽనుపలమ్బార్థర్యపూర్ణమాసాది-

వేదవిహితకర్మనిర్మాణం నిర్మాయ ప్రవృత్తానాం స్వర్గసుఖలాభేఽపి తస్య

క్షయిత్వసాతిశయత్వాదిదోషోన్మేష- రూపితత్వేన పురుషార్థత్వాఽనుపపత్తేః స్వర్గాదావప్యనభిరతిమ-

ప్రచురతరదుఃఖపటలవిపరిలోపనిత్యనిరతి- శయానందప్రతిలమ్బులక్షణపురుషార్థమపేక్షమాణానాం

దుఃఖమయస్య సంసారస్యావిద్యావిద్యమానత్వాదవిద్యావిచ్ఛేదమంతరేణాత్మేచ్ఛదానమ్భవాదవిద్యా
బ్రహ్మత్వైకత్వసాక్షాత్కారరూపవిద్యైకాపనోద్యత్వాత్ శ్రీరామాఖ్యాం బ్రహ్మవిద్యాం
రమణీయతరాముపజనయితుం శ్రీరామతాపినీయోపనిషత్పూర్వోత్తరసగుణనిర్గుణోపాసనభేదేనా
| తత్ర చోపనిపూర్వాత్సదేర్నిషన్నస్య క్విబన్దస్యోపనిషత్పదస్య ముఖ్యతః
శ్రీరామచంద్రబ్రహ్మవిద్యాపరత్వేఽపి బ్రహ్మవిద్యార్థాయాం శ్రుతో లక్షణయా ప్రవృత్తిః |
నహ్యభిదైవ శబ్దస్య వృత్తిర్న లక్షణేతి వక్తుం యుక్తమ్ | వృద్ధైరుభయోరపి శబ్దవృత్తిత్వేన
స్వీకారాత్ | నన్వేపమస్తు శ్రీరామతాపినీయమప్యపనిషత్, తథాపి నేయం వ్యాఖ్యానమర్హతి
ప్రాచీనైరేవాఽఽచార్యైర్వాక్యకృతత్వాత్ | సత్యమ్, తథాపి ప్రాచీనవ్యాఖ్యానా
విక్షిప్తవిస్తృతదురవగాహతయాఽలసప్రాణానాం మన్దమతీనామనుగ్రాహ్యతయా విక్షిప్తా
చ సజ్జీప్తసబోధా చ శ్రీరామపూర్వతాపినీ-యోపనిషదో వ్యాఖ్యేయం సజ్జ్యోవతాం
హృదయజ్గమాఽఽరభ్యతే | అత్ర చోత్తమాధికారిణాం సగుణోపాసనామంతరేణైవ
నిర్గుణస్య ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేఽపి మన్దాధికారిభిస్తామంతరేణైవ ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్
“బ్రహ్మణో రూపకలప్నోత్యాదినా సగుణోపాసనాం వదిష్యంస్తయా ప్రాప్తవ్యం నిర్గుణం
రామనామ నిరుక్తివ్యాజేన షడ్భిః శ్లోకరూపాభిః కణ్ఠికాభిర్నిరూపయతి-చిన్మయ
ఇత్యాదినా |

ఓం చిన్మయేఽస్మిన్మహావిష్ణౌ జాతే దశరథే హరౌ ||

రఘాః కులేఽఖిలం రాతి రాజతే యో మహీస్థితః || ౧ ||

స రామ ఇతి లోకేషు విద్యదీభిః ప్రకటికృతః ||

రాక్షసా యేన మరణం యాన్తి స్వోద్రేకతోఽథవా || ౨ ||

నను “రమన్తే యోగిన” ఇత్యస్యామేవ కణ్ఠికాయాం నిర్గుణముపలభ్యతే, నతు
ప్రాచీనాసు కణ్ఠికాసు | తాసు చ “జాతే దశరథ” ఇత్యాదినా సగుణస్యైవ ప్రతీతేః
| మైవమ్, సగుణనిర్గుణయోః ప్రధానభూతస్య నిర్గుణస్యైవ నిరూపణోపయిక్తవ్యేన
సగుణస్య ప్రత్యాయనాత్ | నను తర్హి సగుణనిర్గుణే రూపే నిరూపయతితి
సంహతిర్వక్తవ్యా | న వక్తవ్యా, ప్రధానాప్రధానయోః ప్రధానస్యైవాఽఽదర్శవ్యత్వాత్ |
ప్రధానం చేహ నిర్గుణమప్రధానం సగుణమ్ | నను తర్హి-ప్రధానత్వాదేవ సజ్గుణం న
నిరూపణీయమ్ | మైవమ్, ప్రధాననిరూపణార్థత్వేనాఽప్రధాననిరూపణేఽపి దోషాభావాత్
| యదాహురాచార్యాః-

అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపశ్చం ప్రపశ్చ్యతే |

ఇతి | చిన్మయే-చిద్ధనే | అత్ర చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్ | నతు వికారార్థే,
చితేర్నిర్వికారత్వాత్ | నచ నిర్వికారత్వమ-ప్రమాణకమ్ | “న జాయతే మ్రియతే”
ఇత్యాదిశ్రుతేరేవాత్ర ప్రమాణత్వాత్ | స్వాధ్యే చాయం మయట్ | తేన చిన్మయ ఇత్యనేన

చిద్రూపత్వముక్తం స్యాత్ | తథా చ కాణాదాక్షపాదాదిభిర్యదాత్మనశ్చిద్గుణత్వమజల్ని,
తహ్చుర్జితం భవతి | అస్మిన్-అయమస్మి-త్వనుభవాదపరోక్షే | తదుక్తం భట్టపాదైః-
ఇదమః ప్రత్యక్షగతం సమీపతరవర్తి చైతదో రూపమ్ |

అదసస్తు విప్రకృష్టం తదితి పరోక్షే విజానీయాత్ ||

ఇతి | యది పరోక్షః స్యాదాత్మా, తదా తస్య జడత్వేన ప్రకాశత్వాఽనుపపత్తౌ జగదాన్యం
ప్రసజ్యేతేతి |

“అన్ధస్యవాన్ధలగ్నస్య వినిపాతః పదే పదే”

ఇతి న్యాయాత్ | తస్య దేశకాలావచ్ఛేదమపనేతుం విశిష్టమహావిష్టావితి |
“వేవేష్టి వ్యాప్నోతీతి విష్టుః | “విష్టవ్యాప్తౌ వితస్య ధాతోః ష్టుప్రత్యయాన్తస్య
రూపమ్ | మహాంశ్చాసౌ విష్టుశ్చేతి తథా | విష్టురిత్యేవోక్తౌ గగనాదేరపి
సర్వభూతసంయోగితాలక్షణవ్యాపకత్వాజ్ఞీకారాత్తాదృశం విష్టుత్వమస్య మా ప్రభాజ్ఞీదితి
మహత్వేన విభుత్వం విశేష్యతే | మహావిష్టురితి మహత్వేన చ విశేషితం విష్టుత్వం
పరిచ్ఛేదత్రయశూన్యత్వే పర్యవస్యతి | నహ్యత్మా దేశతః పరిచ్ఛిన్నః, సర్వత్రైవ
సత్త్వాత్ | నాపి కాలతః సర్వదైవ సత్త్వాత్ | నాపి వస్తుతః, కస్యచిదపి
వస్తునస్తద్వ్యతిరేకేణాఽసత్త్వాత్ | యద్వా “విశతి వ్యశ్నోతీ”తి వా విష్టుః |
విశతేర్వ్యశ్నోతేర్వేతి యాస్కవచనాత్ | అయమర్థః వ్యాపకత్వపర్యవసాయీ
మహాంశ్చాసౌ విశ్చేతి మహావిః మహాపక్షి | విశబ్దస్య పక్షివాచకత్వాత్, జీవాత్మా
| పరమాత్మన ఇవ జీవాత్మానోఽపి “ద్వాసుపర్వేత్వాదిశ్రుతోపచారవృత్త్యా
పక్షిత్యస్యాఽభిధానాత్ | మహావేర్జీవాత్మనః కరుణామృతం స్నుతం ప్రస్నుతం యేన స
మహావిష్టుః | నను స్నుశబ్ద ఏవ మహావిష్టుపదేఽస్తి న స్నుతశబ్దః, తత్ కథమేవం వ్యాఖ్యా
| స్నుతశబ్దే తకారలోపస్య ఛాన్దసత్వేనాఽనుప-పత్త్యభావాత్ |

యో మహాన్ పూజితో వ్యాపీ మహావేః కరుణామృతమ్ |

స్నుతం యేన జటాయోశ్చ మహావిష్టుం నమామ్యహమ్ ||

ఇతి హనుమద్వచనాత్ | అయం చ విష్టుశబ్ద ఉగ్రాదిపదానామప్యుపలక్షణమ్ | నచాఽస్య
తైః సహ సమృద్ధాభావాత్తదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమితి వాచ్యమ్, అస్య తేషాం చ
శ్రీన్యసింహమన్తరాజే సమవేతత్వాత్ | ఏవం చ శ్రీన్యసింహశ్రీరామచంద్రయోరభేదోఽభిహితో
భవతి | నరవిగ్రహసామ్యేఽపి సింహాస్యత్వం కార్యానురోధేన | ఈదృశేఽస్మిన్ జాతే-
జన్మభాజి సతి | నను జాత ఇత్యయుక్తమ్, పరస్య బ్రహ్మణో జన్మాఽభావాత్ |
“న జాతో న జనిష్యత” ఇతి శ్రుతేః, “న జాయతే మ్రియతే వేతి స్మృతేశ్చ, “ఆత్మా న
జాయతే విభుత్వాదాకాశవదిత్యనుమానాచ్ఛేతి చేత్ | సత్యమ్, వస్తుతో జన్మాఽభావేఽపి
లోకాఽనుగ్రహకామ్యయా ప్రాతిభాసికజన్మస్వీకారాత్ | యద్వా జాతే ఆవిర్భూతే ఇతి

వ్యాఖ్యేయమ్ । నను జాతశబ్దస్య జన్మవాచిన ఆవిర్భావార్థత్వమయుక్తమితి చేత్ । న, లక్షణయా తత్త్వోపపత్తిః । అస్తు వా ముఖ్యత ఏవ, జాతశబ్ద ఆవిర్భావార్థో భవిష్యతి । “జనీప్రాదుర్భావే” ఇతి స్మరణాత్ । నను స్వయంబ్బుకాశ- స్యాత్మన ఆవిర్భావో న ఘటతే । ఆవిర్భావో హి నామ-ప్రాగప్రకాశస్య పశ్చాత్పుకాశః । నచ నిత్యస్య స్వప్రభవస్య ప్రాగప్రకాశః పశ్చాత్పుకాశ ఇతి సమ్భవతి । ఉచ్యతే- నిత్యప్రకాశమపి బ్రహ్మ అనాద్యనిర్వాచ్యాఽవిద్యయాఽఘటమాన- ఘటనపటీయస్యా అప్రకాశమివ సమాద్యతే । విద్యయా తు తస్యామపనోదితాయామావిర్భూతమివ భవతి । తతో నానుపపత్తిః । భక్తానుజిఘృక్షయా భగవతా జన్మ స్వీకృతమిత్సుక్తం, తదయుక్తమ్ । వికృత్యసహత్వాత్ । తథాహి-ప్రాగసతః సత్తాసమవాయః, కారణసమవాయో వా జన్మ? నాద్యః, నిత్యసతః ప్రాగసత్ ఇత్థంశభావేన తద్విశిష్ట- జన్మానుపపత్తిః । నాన్త్యః, నిష్కారణస్య కారణసమవాయాయోగాత్ । కింఞ్చ కారణసమవాయః- కారణమాత్రసమవాయో వా, సమవాయకారణసమవాయో వా? నాద్యః, ఘటాదీనాం జన్మాభావప్రసక్తౌత్ । నహి తేషాం నిమిత్తకారణే కులాలాదౌ అసమవాయకారణేఽవయవసంయోగే చ దృష్ట ఇష్టో వా సమవాయః । న ద్వితీయః, కారణమాత్రవిరహిణః సమవాయకారణసమవాయవాచోయుక్తేరవకాశాత్ । ప్రధ్వంసజన్మన్యవ్యాప్తేశ్చ । ఉచ్యతే- దేహసమృద్ధి ఏవ జన్మ । భగవతశ్చ లోకానుజిఘృక్షయా దేహసమృద్ధిః శ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాసప్రసిద్ధః । నను తర్వజ్కురాదీనాం దేహసమృద్ధివిరహిణాం అజన్మత్వేవ ప్రసజ్యేత । స్యాదేవం, యది జన్మమాత్రస్యైతల్లక్షణం స్యాత్ । నత్యేవం, కిన్తర్హ్య-త్మజన్మనఏవ । ఆత్మనో ఘటాదివత్స్వరూపతో జన్మరహితస్యాపి దేహసగ్గతిలక్షణజన్మాగ్గీకారేఽప్యనుప- పత్త్యభావాత్ । తదుక్తం అక్షవరణోపజీవిభిః- “ఉత్పత్తిర్దేహసగ్గతిరితి । నన్వయోనిజవ్యతిరిక్తదేహసగ్గతేరేవేయం జనకాపేక్షా । తస్మాజ్జనకో వక్తవ్య ఇత్యతస్తమాహ-దశరథేఇతి । “దశభీ రథైరేక ఏవ యుధ్యతీతి” దశరథస్తస్మిన్ । నను రామస్య కౌశల్యాదశరథోభయజన్మత్వే సతి కేవలదశరథ- జన్యత్వాభిధానే యువనాశ్వస్య మాన్ధాతృజన్మాభిధానవత్కారణం న పశ్యామః । మాత్రపేక్షయా పితుః ప్రాధాన్యమేవ కారణమితి చేత్, “ఏభ్యో మాతా గరీయసీతి” పిత్రాదిభ్యో మాతరేవ ప్రాధాన్యస్మరణాత్ । సత్యమ్, తథాపి మాత్రవయవాపేక్షయా భూయసామేవ పిత్రవయవానాం పుత్రే సజ్కురమాదిహ పితృమాత్రసజ్కీర్తనమ్ । తదాహ పరమర్షిః- “పుమాన్ పుంసోఽధికే శుక్రే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రీయః” ఇతి । కింఞ్చ శ్రుతిరపి పితుః ప్రాధాన్యమాహ- “ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి” । నచాయమాత్మశబ్దో మాతాపిత్రే- రుభయోరపి స్వరూపస్య పుత్రనామకత్వం దర్శయతీతి వాచ్యమ్, శ్రుతివ్యాఖ్యానరూపః యా స్మృత్యాఽపి పితృరూపస్యైవ

పుత్రనామకత్వప్రతిపాదనాత్ ।

“పితైవ పుత్రరూపేణ జాయతే శ్రుతివాగ్ యతః”

ఇతి హి స్మృతిః । అయమేవార్థః పాద్యేఽపి దృశ్యతే-

ద్వౌ గురూ పురుషస్యేహ పితా మాతా చ ధర్మతః ।

తయోరపి పితా శ్రేయాన్ బీజప్రాధాన్యదర్శనాత్ ॥

ఇతి । నను తర్హి “ఏభ్యో మాతా గరీయసీ” ఇత్యేతదనవకాశం స్యాత్ । న స్యాత్,

మాతుర్గర్భధారణాదిక్లేశాది- సహిష్ణత్వాభిప్రాయేణ ప్రాధాన్యవ్యపదేశోపపత్తిరితి ।

మనుష్యాంతరవదేవ మనుష్యావతారస్య శ్రీరామచన్ద్రస్యాపి ప్రసక్తం పరమార్తిపరాకర్షత్వాభావం

వారయతి-హరావతి । “పరమార్తిం హరతీతి” హరిస్తస్మిన్ । “భిద్యత” ఇత్యాదిశ్రుతిరస్మిన్నర్థేఽనుసం-

|

తథాచ శ్రీమద్భాగవతేఽపి-

లోకత్రయస్య మహతీమహరద్య ఆర్తిం

స్వాయముఖ్యవేన మనునా హరిరిత్యనూక్తః ।

ఇతి । వస్తుతేఽపితృకస్య పితరమివ పరమార్థతః కులరహితస్యాపి కులం నిర్దిశతి- రఘాః

కుల ఇతి । ఏవం జన్మకులరహితస్యాపి కులజన్మనీ ఆవిద్యకే అనయా శ్రుత్యాఽభిహితే

|

స్మృతిరప్యాహ-

చైత్రమాసే నవమ్యాం తు శుక్లపక్షే రఘూత్తమః ।

ప్రాదురాసీత్ పురా బ్రహ్మన్! పరం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ॥

ఇతి । “రఘాః కులే దశరథే చిన్మయేఽస్మిన్ మహావిష్ణౌ హరౌ జాతే సతి విద్వద్భిః

ఆత్మతత్వజ్ఞైరోకేషు స రామ ఇతి ప్రకటికృతః” ఇతి యోజనా । యో- హరి రాతి- దదాతి

అభీష్టమనభీష్టం చ స్వకర్మానుసారేణ, మహిస్థితః సన్ రాజతే మహిస్థః సన్నితి వా ।

ఏతేన రామనామ్నో ద్వే నిరుక్తీ జ్ఞాతవ్యే । ఏకా- రాతీత్యత్రత్యే రాక్షరే, మహిస్థిత ఇత్యత్రత్యే

మకారే చ యోజితే సతి రామో భవతీతి । అపరా-రాజతేర్ధాతో రాక్షరే మహిశబ్దగతమకారే

చ యోజితే సతి భవతీతి । పదద్వయగతైకాక్షరగ్రహణేన పదద్వయప్రతిపాద్యోఽర్థః కథం

ప్రతిపత్తవ్య ఇతి చేత్, “అప్యక్షర- సామాన్యాన్నిరూప్యాయాదితి యాస్క-వచనాదితి బ్రూమః

। యద్వా మహిపదగతమకారాసంస్పర్శేన రాతీతి రామ ఇత్యేవ నిర్వక్తవ్యమ్ । తర్హి రామ

ఇత్యత్రత్యో మకారో వ్యర్థః స్యాదితి చేన్న, మకారాభావే కర్తృత్వస్య లాభాభావాత్ । కర్తరి

హ్యౌజాదికో మకారప్రత్యయో విహితోఽస్తి । అథవా “రా దీప్తౌ” ఇతి ధాతోః క్రిపి “రా”

ఇత్యేవ నిషపద్యతే । మః శివః చన్ద్రో వేధాః । “మః శివశ్చన్ద్రమా వేధా” ఇత్యభిధానాత్ ।

రాశ్చాసౌ మచ్ఛేతి రామః । శివాద్యాత్మకత్వం చ సర్వాత్మకత్వాదస్యోపపద్యతే ।

విధాంతరేణ రామనామ నిర్వక్తి-రాక్షసాశతి । “యేన హేతునా రాక్షసాః స్వోద్రేకతో మరణం యాన్తి స రామ” ఇత్యన్వయః । రాక్షసా-రావణాదయఃస్వోద్రేకతః- స్వస్య శక్రాద్యతిక్రమహేతుభూతాదుద్రేకత ఆధిక్యాత్ । నహి భగవానుద్రేకమాత్రాత్తాన్ మారితవాన్, అపితు శక్రాద్యతిక్రమకరాత్తస్మాత్ । “రా” ఇత్యనేన రాక్షసా లక్ష్యస్తే “మ” ఇత్యనేన చ మరణం యాన్తితి । ఏకదేశేన సముదాయలక్షణయా బహులముపలమ్యాభత్ । అథవా స్వశబ్దేన భగవంతం పరామృశ్య తస్వోద్రేకతః సర్వాతిశయత్వేన రాక్షసా మ్రియన్తే ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । నచ భగవత ఉద్రేకోఽప్రామాణికః । “అత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గలమితి శ్రుతేస్తత్ర ప్రమాణత్వాత్ ॥ ౧-౨॥

నిరుక్త్యంతరమాహ-రామనామేతి ।

రామనామ భువి ఖ్యాతమభిరామేణ వా పునః ॥

రాక్షసాన్ మర్త్యరూపేణ రాహుర్మనసిజం యథా ॥ 3॥

ప్రభాహీనాంస్తథా కృత్వా రాజ్యార్హాణాం మహీభృతామ్ ॥

ధర్మమార్గం చరిత్రేణ జ్ఞానమార్గం చ నామతః ॥ ౪॥

తస్య ధ్యానేన వైరాగ్యమైశ్వర్యం యస్య పూజనాత్ ॥

తథా రామస్య రామాఖ్యా భువి స్యాదథ తత్త్వతః ॥ ౫॥

అభిరామేణ- సుందరేణ వపుషా తస్య రామనామ భువి- భూశబ్దోపలక్షితలోకత్రయే ఖ్యాతమ్ । అత ఏవపూర్వమప్యుక్తం-లోకేషితి । ఇమమేవార్థం హృది నిధాయ కాలిదాసోఽపి కవిః రచయతి స్మ-

రామ ఇత్యభిరామేణ వపుషా తస్య చోదితః ।

నామధేయం గురుశ్చక్రే జగత్పుథమమగ్గలమ్ ॥

ఇతి । ప్రకారాంతరేణ రామాఖ్యాం నిర్వక్తి- “రాక్షసానిత్యాదినా “భువి స్యా”దిత్యన్తేన । అయమత్ర యోజనాప్రకారః- రాహుః పర్వసన్ధౌ మనసిజం యథా ప్రభాహీనం కరోతి, తథా రాక్షసాన్ రావణాదీన్ మర్త్యరూపేణ మనుష్యాత్మనా ప్రభాహీనాన్ కృత్వా రాజ్యార్హాణాం మహీభృతాం సూర్యసోమవంశ్యానాం రాజ్ఞాం చరిత్రాదిభిశ్చతుర్భిర్ధర్మమార్గాదిచతుష్టయం రాతి భగవానితి హేతోః శ్రీరాఘవస్య భువి రామాఖ్యా స్యాదితి । మనసిజశ్చన్ద్రః । “చన్ద్రమా మనసో జాత” ఇతి శ్రుతేః । రాక్షస్త్యై సూర్యసోమవంశ్యానాం రాజ్ఞాం రాజ్యాపహరేణ ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యహీనతా జాతా । శ్రీరామేణ తు రాక్షసాన్ హత-వతా రాజ్ఞాం స్వస్వరాజ్యే చ స్థితిం సమ్పాదితవతా స్వచరిత్రాదినా ధర్మాదికం సమ్పాదితమ్ । తదాహ వాల్మీకిః-

“రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతి రాఘవః”

ఇతి । పారమేశ్వరేణ చరిత్రాదినా కథం రాజ్ఞాం ధర్మాదిసిద్ధిరితి చేదుచ్యతే-

చరిత్రం నామ సదాచారః, స చ ధర్మహేతుః । తథాచ రాజానోఽపి శ్రీరామస్య
చరిత్రమాకలయన్తస్తత్కృపయైవ తాదృశచరిత్రభాజోఽభవన్ । పరమాత్మపరరామనామ్నాఽనవర
జ్ఞానభాజో (జ్ఞాన?)ధ్యానేన నిదిధ్యాసనాఽపరపర్యాయేణ పరమానందమనుభవంతో
వైరాగ్యం- స్రక్ష్వన్తననున్దరీప్రభృతివిషయపరిషదభిలాషవిరహం చ భజంతః పూజనాత్-
గుర్వాదినమస్కారపురఃసరయా విస- ర్జనాన్తయా వైష్ణవాగమోక్తయా సపర్యయా
ఐశ్వర్యం చాభజన్ । అత్ర చ రామనామ్నస్తిస్తో నిరుక్తయోఽనుసన్ధియాః । ఏకా-
'రాహుర్మనసిజం యథే'తి దృష్టాన్తవాక్యస్థపదద్వయాదిభూతస్య “రా” ఇత్యస్య “మ”
ఇత్యస్య చాక్షరద్వయస్య సంయోజనేన । అపరా తు “రాక్షసాన్ మర్త్యరూపేణౌతి
దార్ఢ్యాన్చికవాక్యగతయో “రామ” ఇత్యక్షరయోః । తృతీయా తు- “రాజ్యార్హాణాం
మహిభృతామితి వాక్యగతయోః ।

నను “ప్రభాహీనాన్ కృత్వేతి క్షాప్రత్యయో నోపపద్యతే, క్రియాన్తరానుపాదానాత్ । నహి
క్రియాన్తరమనుపాదాయ క్షా శక్యప్రయోగః । తథా సతి వ్రజతీత్యనుపాదాయ భుక్తేత్యస్య
కేవలస్యైవ ప్రయోగాపత్తేః । మైవమ్, రాతీత్యస్య క్రియాన్తరస్యోపాదానాత్ । నను తర్హి
“కృత్వా రాతీ”తి వాక్యం పర్యవస్యతి । ఏవమప్యనుపపత్తిః, ప్రభాహీనాన్ కృత్వా రాతీతి
“రాధాత్వర్థదానక్రియాయా అనివర్తమానత్వాత్ । స హి సేతుబన్ధాదినా రావణాదీన్
ప్రభాహీనాన్ కృత్వా ప్రాజ్ఞైర్వ్యయోజయత్, నతు రాజ్ఞాం ధర్మాదికం సమపాదయత్ ।
సత్యమ్, తథాపి న క్షానుపపత్తిః । నహ్యేనస్తర్యార్థే క్షా విహితః, కిం తర్హి పౌర్వాపర్యేణ
। నచ పౌర్వాపర్యం క్రియయోరవ్యవధానేనైవ భవతి, అపితు వ్యవధానేన చ । అత ఏవ
పౌర్వాపర్యమాత్రేపాణినిక్షాప్రత్యయం సస్మార - “సమానకర్తుకయోః పూర్వకాలే క్త్యేతి
।

ధర్మమార్గం జ్ఞానమార్గమిత్యత్ర మార్గశబ్ద ఉపాయపరః । ఉభయత్రాపి కర్మధారయః
। ధర్మశ్చాసౌ మార్గశ్చ, జ్ఞానం చాసౌ మార్గశ్చేతి । ధర్మేణ హి సుఖముపేయతే,
జ్ఞానేన చాజ్ఞాననివృత్తిః । తదాహుః శ్రీశంకరభగవత్పూజ్యపాదాః - “యతో
జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమితి । ధర్మస్య మార్గం జ్ఞానస్య మార్గమితి న షష్ఠీనమాసో యుక్తః
। ఏతత్సమానకక్షతయోపన్యస్తయోర్వైరాగ్యైశ్వర్యయోరప్యపాయోపదిదిక్షయా
మార్గశబ్దప్రయోగాపత్తేః । తథేతి తద్వత్ప్రకీర్తనం । యథాఽఖిలం రాతి తథా
ధర్మాదికమపితి ద్విపతీయ “తథా” శబ్దార్థః ।

విధాన్తరేణాపి నిర్వక్తి-అథ తత్త్వత ఇతి । తస్య భావస్తత్త్వమ్, తస్మాద్రామత్వాదిత్యర్థః
। “రశ్చాసౌ అశ్చాసౌ మశ్చే”తి రామః । ర-ఇత్యగ్నిః, అ-ఇతి విష్ణుః, మ- ఇతి శివ
ఏతత్త్రయరూపత్వాద్రామః । అనేన రేఫాఽకారమకార- దేవతాత్మకత్వమస్యైవోక్తం స్యాత్
। నహి సర్వాత్మకస్య త్ర్యాత్మకత్వమయుక్తమ్ । అథవా ఉక్తా నిరుక్తిరుపసంహరతి-

అథ తత్త్వత ఇతి । యస్మాదేవమ్, అథ తత్త్వతో రామాఖ్యా స్యాత్ ।
 అవ్యయానామనేకార్థత్వాదథశబ్దోఽత్ర హేతవ్యర్థః । అయమాశయః-రేఫః స్వప్రకాశం
 బ్రహ్మ వక్తి “రాదీప్రావిత్యస్య ధాతోరాశ్రయణాత్ । మకారో మాయా । తథాచ
 మాయావచ్ఛిన్నస్వప్రకాశం బ్రహ్మ రామపదార్థః । తదేవ జగత్కారణమ్ ।
 అనవచ్ఛిన్నస్య కారణత్వానుపపత్తేః । జగత్కారణత్వాదేవ చ జగదాత్మకం బ్రహ్మ,
 కార్యకారణయోర్భేదాభావాత్ । అత ఏవం “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ”తి శ్రుతిః ।
 నను సర్వం బ్రహ్మేతి సర్వమనూద్య బ్రహ్మేత్మతావిధిః, అథవా బ్రహ్మేనూద్య
 సర్వాత్మతావిధిః? నాద్యః, మిథ్యాత్వేనాఽభిమతస్య సర్వస్య బ్రహ్మేత్మతాయామమిథ్యాత్వాపత్తేః
 । నహి బ్రహ్మ మిథ్యా । న ద్వితీయః, బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వాపత్తేః । నహి
 మిథ్యాభూతాత్సర్వస్మాదభిన్నమమిథ్యా భవతుమర్హతి ।
 అత్రోచ్యతే- సర్వమనూద్య తస్య బ్రహ్మేత్మతా విధీయతే । నచ బ్రహ్మేత్మతాయాం
 సర్వస్య సత్యత్వాపత్తిర్దోషాయ । సర్వస్యాపి బ్రహ్మేత్మనా సత్యత్వస్యేష్టత్వాత్
 । తర్హి “ప్రపజ్ఞోఽపి మిథ్యేతి వాచోయుక్తిరయుక్తా స్యాదితి చేన్న, స్వరూపతో
 మిథ్యాత్వస్య బ్రహ్మరూపేణ సత్యభూతత్వస్యాఽప్యప్రత్యూహత్వాత్ । నహి స్వరూపేణ
 మిథ్యాభూతమపి రజతం శుక్తిరూపేణాపి మిథ్యా భవతి । నను తర్హి “సువర్ణం
 కుణ్డలమిత్యత్రాపి కేనచిద్రూపేణ సత్యత్వం కేనచిద్రూపేణ మిథ్యాత్వమాపద్యేతేతి
 చేన్నైవమ్, వైషమ్యాత్ । తత్ర హి సువర్ణకుణ్డలాంశయోరన్యతరస్యాపి బాధాభావాద్విన్నైవ
 బాధం సామానాధికరణ్యప్రయోగాత్ । సర్వం బ్రహ్మేత్వత్త చ సర్వస్య స్వరూపతో
 బాధ్యతయా బాధే సామానాధికరణ్య- ప్రయోగాఽనుపపత్తిః । చారః స్థాణురితి వత్ ।
 యద్వా “అథ తత్త్వత” ఇతి “రమన్త” ఇత్యగ్రిమనామనిరుక్త్యా సమ్బద్ధ్యతే ॥ 3-౫॥
 పూర్వం సగుణపరతయా రామనామ నిరుచ్య సగుణోపాసనోపేయానిగుర్ణబ్రహ్మపరతయా
 నిర్వక్తి-రమన్త ఇత్యాదినా । అథవా శబ్దార్థో ద్వివిధః, వాచ్యో లక్ష్యశ్చేతి । తత్ర
 వాచ్యపరత్వేన రామనామ నిరుచ్య లక్ష్యపరత్వేనాపి నిర్వక్తి -రమన్త ఇత్యాదినా ।
 రమన్తే యోగినోఽనన్తే నిత్యానందవిద్యాని ॥
 ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మేఽభిధీయతే ॥ ౬॥
 ఇతి- అనేన ప్రకారేణ యన్నిరుక్తం రామపదం, తేనాఽసౌ-దాశరథిః పరం బ్రహ్మ-
 పరమాత్మైవాభిధీయతే । ఇతిశబ్దపరామృష్టం నిరుక్తిప్రకారం దర్శయతి-రమన్త ఇతి
 । యోగః-చిత్తవృత్తైర్బాహ్యవిషయేభ్యో నిరోధః । “యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధ” ఇతి
 సూత్రయామాస భగవాన్ పతంజలిః । స ఏషామస్తీతి యోగినః రమన్తే-క్రీడన్తి తత్పరాః
 సన్తో హృష్యన్తిత్యర్థః । రతి ర్నామ ఇష్టార్థసంయోగజా క్రీడేత్యాహురాచార్యాః ।
 కుత్ర, అనన్తే-అన్తః పరిచ్ఛేదస్తద్రూపితే । నహ్యస్య దేశతో దీపప్రభాయా ఇవ పరిచ్ఛేదః,

సర్వత్ర సత్త్వాత్ । నాపి కాలతః, విద్యుత ఇవ సదా సత్త్వాత్ । నాపి వస్తుతః, స్థలే జలే వా తదతిరేకేణ కస్యచిదప్యభావాదిత్యవోచామ । అథ మతమ్, సర్వస్యాపి తదతిరేకేణానంత్రే యోగినోపి కథం స్యుః । నహి తే సర్వస్మాదతిరిక్తాః । అతిరేకే వా సిద్ధం నః సమీహితమ్ । అస్మాభిర్నిరమణక్రియాయాం కర్తువిరహం ప్రతిపాదయితుమనందపదార్థపర్యాలోచనాతో యోగివిరహ ఉపన్యస్యతే । స చ అసత్సర్వాన్తర్గతత్వహేతుకః । అథ యోగివిరహభావాయ అసత్సర్వాన్తర్గతత్వం యది నేష్యతే, తర్హ్యనన్తర్గతత్వం బ్రహ్మత్వే వా పర్యవస్యేత్తుచ్చత్వే వా । ప్రథమే-బ్రహ్మత్మనాం యోగినాం బ్రహ్మణి రమణానుపపత్తిః । నహి స్వయమేవ స్వస్మిన్ రమతే, రమకరమణీయభావస్య భేదగర్భత్వాత్ । చరమే-రమణం కిమాశ్రయం స్యాదితి ।

అత్రాభిదధ్మహే-కిం సర్వస్యాపి తదతిరేకేణానంత్ర్యం పారమార్థికమభిప్రేత్యానయమాక్షేపః క్రియతే వ్యావహారికం వా? ఆద్యమగ్గీకుర్ముః । నచాగ్గీకారే పరమతమనిరస్తం స్యాదితి వాచ్యమ్ । సిద్ధసాధనత్వేన నిరాసాత్, తస్య చానసిద్ధౌ పర్యవసానాత్ । యదాహుః అక్షచరణోపజీవినః-

“ఆశ్రయాసిద్ధతా హేతోః సిద్ధధర్మస్య సాధనే”

ఇతి । న ద్వితీయః, వ్యావహారికస్య నిరాసానయోగాత్ । నహి ప్రపంచోఽపి వస్తుతోనన్నపి వ్యవహారతోఽప్యసన్నితి వక్తుం శక్యతే । నను బ్రహ్మణ ఉక్తమనంత్ర్యమయుక్తమ్, దృశ్యత్వేన బ్రహ్మణో వినాశానుమానాదిత్యత ఆహ-నిత్యేతి । నచ నిత్యత్వమప్రామాణికమ్ । “సర్వగతశ్చ నిత్య” ఇతి శ్రుతేః । అత ఏవ దృశ్యత్వానుమానమతీతకాలమసిద్ధం చ । దృగ్విషయం హి దృశ్యత్వమ్ । నచ బ్రహ్మణో దృగ్విషయతా, స్వప్రకాశస్య తదనుపపత్తేః । నచ స్వయమ్పుకాశత్వమసిద్ధమ్, “అత్రాయం పురుషః స్వయజ్ఞోఽతిరితి శ్రుతేః ।

నను న బ్రహ్మణి రమణం పురుషార్థః, సుఖాప్తిరూపత్వస్య దుఃఖనివృత్తిరూపత్వస్య చాభావాత్ । నహి బ్రహ్మ సుఖరూపమ్, సుఖస్య గుణత్వాద్బ్రహ్మణశ్చ ద్రవ్యత్వాత్ । నచ ద్రవ్యగుణయోరభేదః సమభవతి, విరుద్ధధర్మాక్రాంతత్వాత్ । అన్యథా మిహిరతిమిరయోరప్యభేదాపత్తిః । నాపి దుఃఖనివృత్తిరూపమ్, భావరూపస్య బ్రహ్మణోభావరూప-త్వాననుపపత్తేః । అన్యథా భావోభావశ్చేతి పదార్థద్వైవిధ్యోపన్యాసస్యోన్మత్తప్రపితత్వాపత్తేరిత్యత ఆహ-ఆనందేతి । అయమాశయః-బ్రహ్మణ ఆనందత్వేన తస్మిన్ రమణమానందావాప్తిరూపతయా పురుషార్థ ఏవ । స్యాదేతదేవమ్, యది బ్రహ్మణ ఆనందరూపతా స్యాత్ । నచ బ్రహ్మణ ఆనందాత్మకతానస్తి ప్రమాణాభావాత్ । మైవమ్, “ఆనందం బ్రహ్మణో రూపమితి శ్రుతేరేవ ప్రమాణత్వాత్

। నను ఆనందోఽస్మిత్యానందః । “అర్హ- ఆదిభ్యోఽజితి మత్వర్థీయాఽచ్చ)త్యయాన్తో హ్యయమానందశబ్దః । అన్యథా నియతపుంలింగస్యాఽఽనందశబ్దస్య “ఆనందమితి నపుంసకత్వేన ప్రయోగానుపపత్తేః । తత్కథమానందరూపం బ్రహ్మోచ్యతే । నను బహులగ్రహణాల్లింగవ్యత్యయేన “ఆనందమితి నపుంసకతోపపత్స్యతే । మైవమ్, సత్యాం గత్యామీదృశపరిహారోపన్యాసానవకాశాత్ ।

అత్రోచ్యతే-‘ఆనందో బ్రహ్మ’త్వాది శ్రూయమాణబహుతరశ్రుత్యనురోధేనాఽఽనందమితి నపుంసకతాయాం ఛాన్దసత్వేనైవోపపాదనీయత్వావశ్యమ్భావాత్ । “ఆత్మా ఆనందరూపః పరప్రేమాస్పదత్వాదిత్యనుమానాచ్చ । నతు యథా జ్ఞానమాత్మగుణస్తథాఽఽనందోఽపి స్యాత్, అన్యథా జ్ఞానమపి నాత్మగుణః స్యాదిత్యత ఆహ-చిదితి । నహి చిదపరపర్యాయం జ్ఞానమప్యస్మాభిరాత్మగుణత్వేనేష్యతే, యేనైవ దృష్టాన్తావప్తమ్భేనాఽఽనందస్యాప్యాత్మగుణత్వమా భవాన్ । తథాఽఽవక్షాణశ్చ “అనిర్ధమసిద్ధేన సాధయతో మహానైయామికత్వమితి వచనస్యవిషయత్వాన్ననివర్తతే । నచ జ్ఞానస్యాత్మరూపతాయాం మానాభావః, “సత్యం జ్ఞానమితి శ్రుతేర్మానత్వాత్ । నచేయముపచరితార్థా శ్రుతిః, ముఖ్యార్థే బాధాభావాత్ । అజ్ఞానాత్మకత్వే వా ఆత్మనో జాడ్యం ప్రసజ్యేత । తథాచ జగదాన్ద్యమసంకల ఇత్యుక్తమేవ । నహి జడేనాత్మనా జడః ప్రపంచః శక్యప్రకాశనః । తథా సతి పటో జడం ఘటం ప్రకాశయేత్ । అత ఏవాత్మనో జడస్వాభావాయ జ్ఞానాత్మకత్వమకామేనాఽప్యేషితవ్యమ్ । ఆత్మపదమస్తే శ్రూయమాణం నిత్యాదిపదైః ప్రత్యేకమేభిః సమ్బధ్యతే- నిత్యాత్మని ఆనందాత్మనీతి । అత్రాస్మశబ్దః స్వరూపవచనః ।

నను “నిత్యమానందశ్చిద్బ్రహ్మ”తి సామానాధికరణ్యప్రయోగేజ్ఞేవ నిత్యాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపత్వోపపత్తావాత్మశబ్దో వ్యర్థ ఇతి చేన్న వ్యర్థః । యది హి వైయర్థ్యమభిధేయరాహిత్యమ్, తన్న । స్వరూపార్థతాయా ఇదానీమేవ నివేదితత్వాత్ । అహో! మహతీయం భవతో విస్మరణశీలతా, యదిదానీమేవ నివేదితమప్యర్థం నాస్మార్హీత్ । అర్థ ప్రయోజనరాహిత్యమ్, ఏతదపి న । సామానాధికరణ్యప్రాప్తస్యైవ సృష్టికరణార్థత్వాత్ । అథవా జీవబ్రహ్మణోః స్పష్ట ఏవ భేదః । సంసారిత్వాఽసంసారిత్వాదివిరుద్ధధర్మాక్రాంతత్వాదిత్యత ఆహ- ఆత్మనీతి । ఆత్మభూతే నతు జీవావ్యతిరిక్తే । వ్యతిరేకే “తత్త్వమస్యాదివచనచయవ్యాకోపాప నచ తస్యాన్యపరత్వమ్, ఉపక్రమోపసంహారకరూప్యాదిషడ్విధతాత్పర్యలిజ్జత్వాత్ । విరుద్ధధర్మసంసర్గలక్షణో హేతురనైకాన్తికః । బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరస్య సత్త్వేఽపి భేదలక్షణస్య సాధ్యస్యాభావాత్ । నను తయోరపి భేదో దృశ్యతే । దృశ్యతామ్ । తర్హి అనైకాన్తికత్వద్భావన- మున్నుత్తప్రలపితం స్యాత్ । న స్యాత్, పారమార్థికభేదాభావాభిప్రాయేణ తదుద్భావనాత్ । అథ విరుద్ధధర్మసంసర్గేణ జీవబ్రహ్మణోరపారమార్థిక ఏవ భేదః సిషాధయిషితస్తత్కథం సవ్యభిచారతేతి । మైవమ్, సిద్ధసాధ్యతాపత్తేః । అజ్గీకుర్మ ఏవం హి

వయమపి । తయోరపారమార్థికభేదమేవమగ్గీకుర్వతా పారమార్థికభేదస్య స్యసిద్ధాంతస్య
పరిత్యజనాత్ । క్వచిత్ “సత్యానన్దేత్యపి పాఠః । తత్ర “సత్యమబాధ్యం బాధ్యం మిథ్యేతి
ఆచార్యైః సత్యశబ్దార్థోపపాదనాదితి ।

నన్వేతే సత్యాదయః శబ్దా ఏకమర్థమభిదధత్యనేకం వా? న ప్రథమః, ఏతేషాం
పర్యాయతాపత్తేః । ఏకార్థాభిధాయకత్వేన హి పర్యాయతా । పర్యాయత్వే
సహప్రయోగోఽనుపపన్నః స్యాత్ । యదాహుః-

పర్యాయాణాం ప్రయోగో హి యాగపద్యం తు నేష్యతే”

ఇతి । ఇహ చ సహప్రయోగః స్ఫుటమేవ దృశ్యతే-నిత్యానందవిదాత్మనీతి ।
నతు క్వేహ సహప్రయోగః, నిత్యాదిపదానాం క్రమేణైవోచ్చారణాత్ । మైవమ్, నహి
యుగపదుచ్చారణం సహప్రయోగః । అపితు తర్హి ఏకవ్యైవార్థస్య ప్రతిపత్త్యర్థం
తద్వాచకానేకశబ్దప్రయోగః । స చానుపపన్నః, ఏకేనైవ కృతత్వాదితరానర్థక్యాదితి । న
ద్వితీయః, ఏకల్పానహత్వాత్ । కిం పరస్పరమసమ్బద్ధాననేకార్థానభిదధ్యుః సమ్బద్ధాన్
వా? నాద్యః, దశదాడిమాదిపదానామివ వాక్యత్వేనాఽనుపాదేయత్వాపత్తేః । నాన్త్యః,
సమ్బద్ధా అనేకేఽర్థా ఏకమేవ విశిష్ట- మనేకం వా? నాద్యః నిత్యాదిపదవేదనీయబ్రహ్మణో
వైశిష్ట్యాపత్తేః । నచ తస్య తదిష్యతే, అఖణ్డైకరసత్వాత్ । న ద్వితీయః, వాక్యభేదాపత్తేః ।
అర్థైకత్వేన హ్యేకవాక్యతా భవతి । తదుక్తం పరమర్షిణా- “అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి ।

అత్ర బ్రూమః-సత్యాదిపదానామనేకార్థత్వం యన్నిరాకర్షీః, తదస్మదభిమతమేవాఽకర్షీః
। యత్వైకార్థత్వపక్షం ప్రత్యాక్షేపస్తన్న సహమహా । పర్యాయత్వాపత్తేరితి చేన్న
। కిమేకార్థత్వమాత్రేణ పర్యాయత్వమాపాదయసి, అభిధేయార్థైకేన వా? నాద్యః,
“ప్రకృష్టప్రకాశశబ్దస్త” ఇత్యత్ర ప్రకృష్టప్రకాశపదయోః ప్రకర్షప్రకాశతవలక్ష్యవాచ్యార్థద్వారా
లక్ష్యభూతచన్ద్రప్రాతిపదికరూపైకార్థపరయోరపి పర్యాయత్వానుపలంభాత్ । న
ద్వితీయః, అభిధేయానామర్థానామైక్యం చభవతోఽపసిద్ధాన్తః । తయోరపారమార్థిక-
భేదభిన్నత్వాత్ । తర్హి నేకార్థత్వపక్షోక్తదోషాపత్తిరితి చేన్న, అభిధేయాఽనేకార్థద్వారైకాఖణ్డైకరసప్ర-

తదనుపపత్తేః । నను కిమిదమర్థస్యాఖణ్డత్వమ్? నిరవయవత్వమితి చేత్త్వర్థి “శబ్దగుణవిశిష్టమాకాశ”
మిత్యాదేరపి వాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వప్రసంగః । నిత్యత్వమితి చేత్త్వర్థి “పరమాణవః సత్యాత్మానః
సస్తీ” త్యాద్యానామపి వాక్యానాం తత్త్వప్రసంగః । నిర్విభాగార్థత్వమితి చేత్, కిమిహ
విభాగో గుణవిశేషో భేదో వా? నాద్యః, “రూపరసగంధస్పర్శా గుణ” ఇత్యాదేరపి వాక్యస్య
నిర్విభాగార్థత్వేనాఖణ్డార్థత్వాపత్తేః । నహి రూపాదీనాం విభాగోఽస్తి, విభాగస్య గుణత్వేన
ద్రవ్యమాత్రనిష్ఠస్య గుణాధికరణరూపాదిషు సమవాయాయోగాత్ । నాపి ద్వితీయః,
“పదార్థానాం భేదోఽస్తి” త్యాదేరపి వాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వాపత్తేః । నహి భేదస్య భేదోఽస్తి,

అనవస్థానాత్ । నాపి అవిశిష్టార్థత్వం బ్రహ్మణః సత్త్వాదివిశిష్టస్యాఽవిశిష్టత్వానుపపత్తేః ।
తస్మాత్ సత్యాదిపదానాం బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానానామఖణ్డార్థత్వమితి వచో రిక్తమేవేతి
|

అత్రాఽభిధీయతే- అపర్యాయానేకశబ్దప్రకాశితమవిశిష్టమిత్యఖణ్డలక్షణమభిమతమస్మాకమ్
| తచ్చ బ్రహ్మణి వర్తతే । తద్ధి అపర్యాయైరేవ సత్యాదిపదైః ప్రకాశ్యతే । నచ విశిష్యతే
కేనచిద్ధర్మేణ, తస్య నిర్ధర్మకత్వాత్ । అత ఏవాహుః-

అవిశిష్టమపర్యాయానేకశబ్దప్రకాశితమ్ ।

ఏకం వేదాన్తనిష్ఠతా అఖణ్డం ప్రతిపేదిరే ॥

“ఇతి । “తత్త్వమస్యాదేః కథమఖణ్డార్థత్వమితి చేత్, ఉపాధిభేదభిన్నస్యార్థస్యైకత్వప్రతిపాదకత్వాదితి
బ్రూమః । ఏతదప్యభిహితమాచార్యైః-

ఉపాధిభేదభిన్నోఽర్థో యేనైకః ప్రతిపాద్యతే ।

తదపి స్యాదఖణ్డార్థం మహత్తం కుమ్భకం యథా ॥

ఇతి । ననునిత్యత్వాదిధర్మవిశిష్టనిత్యాదిరూపధర్మిప్రవర్తమానతానిత్యాదిపదార్థః,
తత్కథం నిత్యాదిపదానామఖణ్డపరత్వమితి । మైవమ్, అన్యత్ర ధర్మావశిష్టే
ధర్మిణి ప్రవర్తమానానాం పదానామఖణ్డపరత్వాభావేఽపి బ్రహ్మణి ప్రవర్తమానానాం
బ్రహ్మణ్యఖణ్డపరత్వాభ్యుపగమస్యావశ్యకత్వాత్ । తత్కస్య హేతోః, బ్రహ్మణో
నిర్ధర్మకత్వాత్ । అథ సధర్మకమేవ బ్రహ్మ కిం న స్యాత్, అద్వైతభక్తిప్రసక్తాదితి
బ్రూమః । నహి ధర్మో ధర్మీ చేతి ద్వైతే జాగ్రతి అద్వైతముల్లసితం శక్నోతి
| నచాఽద్వైతానుల్లాసే కిం నశ్చిన్నమితి వాచ్యమ్, తత్ప్రతిపాదకశ్రుతీనాం
ప్రామాణ్యస్య ఛిన్నత్వాత్ । నన్వేవమిష్టమేవ నశ్చేష్టితం స్యాత్ । నహి వయమ-
ద్వైతశ్రుతీనాం ప్రామాణ్యసభ్యుపగచ్ఛమామః । కథం హి ద్వైతవాదినస్తానాం
ప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛేయిరితి । సత్యమేవమ్ । స్వాక్షేకృతద్వైతానురోధాదేవ
కిమద్వైతశ్రుతీనాం ప్రామాణ్యం భవతా నాభ్యుపేయమ్? ఆహోస్విదభూషామద్వైతే
తాత్పర్యాభావాత్? నాద్యః, కాచాదిదోషరూపితలోచనేనాపి స్వప్రతితరజతభుజగాద్యనురోధేన
“నేదం రజతం నాయం భుజగ” ఇత్యాదిప్రత్యయానామపి ప్రామాణ్యానభ్యుపగమాపాతాత్
| తత్కిమిదాసిం ద్వైతశ్రుతీతి రజతాదిప్రతీతి- వద్విభ్రమః? కః సన్దేహః । బాధవిధురాయా
ద్వైతప్రతీతేః కథం విభ్రమత్వమితి చేన్మైవమ్, బాధవిధురత్వరహితోరసిద్ధత్వాత్ ।
సన్ని హి భేదప్రతీతేరపరోక్షత్వాదియాక్తికబాధాః, తేచేహ విస్తరభియా నోపన్యస్యన్తే ।
నాపి ద్విత్వీయః, అద్వైతే తాత్పర్యాభావస్యాఽసిద్ధత్వాత్ । నహి తాత్పర్యలిక్తేషు
సత్స్వపి తాత్పర్యవిరహః శక్యాభిధానః । నచ తాత్పర్యలిక్తాని న సన్ని
ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యాదీనాం షణ్ణామపి తేషాం శ్రుతిశిఖరవచననిచయేషూప-

లమ్భాత్ | అపిచ బ్రహ్మణ్యభ్యుపగమ్యమానా ధర్మాస్తతో భిన్నా అభిన్నా
భిన్నాభిన్నా వా? ఆద్యే సమృద్ధోఽస్తి న వా? న చేత్, న తే బ్రహ్మధర్మాః
స్యః | అసమృద్ధేఽపి తద్ధర్మత్వే-సర్వః సర్వధర్మః స్యాత్ | అస్తిచేత్, తత్ర
వక్తవ్యమ్-సమృద్ధస్య సమృద్ధిభ్యాం సహ సమృద్ధేఽస్తి న వా? న చేత్, కథం
సమృద్ధితా స్యాత్ | అస్తి చేత్, తస్యాపి సమృద్ధాంతరాభాభావే తదీయత్వానుపపత్తౌ
సమృద్ధాంతరస్యాఽవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వేఽనవస్థాపాతాత్ | ద్వితీయే-ధర్మ్యేవ న
ధర్మ ఇత్యస్తదభిమతసిద్ధిః | ఇదమేవాభిప్రేత్య ప్రథమభాష్యవ్యాఖ్యానావసరే
పఞ్చపాదికాచార్యైరభిహితం - “ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్ని
ధర్మా” ఇత్యాదినా | తృతీయస్తు విరోధగ్రస్తతయాఽనుపపన్న ఏవ | నహి
భేదోఽభేదశ్చ సహవస్థాతుం శక్నుతః | తస్మాన్నిర్ధర్మకమేవ బ్రహ్మేతి తత్ర
ప్రవర్తమానానాముక్తన్యాయేనాఖణ్డార్థత్వమేష్టవ్యమ్ || ౬ ||

ఏవం రామపదనిరుక్తివ్యాజేన నిర్గుణబ్రహ్మ “చిన్మయ” ఇత్యాద్యభిధీయత” ఇత్యన్వేన
ప్రతిపాద్య తదేవ సగుణత్వేన కల్పితమిత్యాహ - “చిన్మయస్యే” త్యాదిభిశ్చతస్పృభిః
కణ్ఠికాభిః |

చిన్మయస్యాద్వితీయస్య నిష్కలస్యాఽశరీరిణః ||

ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా || ౭ ||

చిన్మయస్య- చిదేకరసస్య అద్వితీయస్య- సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్యస్య
నిష్కలస్య-వస్తుతో మాయారహితస్య | దశరథాదావిర్భూతత్వేన శరీరిత్వశఙ్కాం
వారయతి-అశరీరిణః- మాయావిరాహిణోఽహఙ్కారా- భావాన్మాయాకార్యదేహాఽనాకలితస్యైవమ
శ్రీరామశబ్దాభిధీయస్య పరస్య వస్తునో రూపకల్పనా- చతుర్భుజాదివక్ష్యమాణరూపకల్పనా
క్రియతే |

నన్వియం కల్పనా నావకల్పతే ఫలవైకల్యాదత ఆహ-ఉపాసకానామితి | నను
కిమిదం కార్యమ్ | ఫలమితి బ్రామః | కథం కార్యపదం ఫలే ప్రవర్తతే |
కృతివిషయత్వాత్ | నను తర్హి భారవహనాదికమపి ఫలం స్యాత్, నహి తస్య
కృత్యవిషయత్వమస్తి | అస్తు భారవహనాదేరపి కృతివిషయత్వమ్, నైతావతాపి తస్య
ఫలత్వాపత్తిః | కృత్యుద్దేశత్వరూపస్య విషయత్వ- స్యాఽభావాత్ | కృత్యుద్దేశత్వమేవ
చ ఫలత్వమితి నానుపపత్తిః | ననూపాసకా ఇహ సగుణోపాసకా ఉత నిర్గుణోపాసకా?
ప్రథమే- తేషాం కస్మై ఫలాయ రూపకల్పనా? కిం సగుణస్య ప్రాప్తయే నిర్గుణస్య
వా? ఆద్యే- సగుణం పారమార్థికమపారమార్థికం వా? ప్రథమేఽపి - తయోర్భేదః
పారమార్థికోఽస్తి న వా? ప్రథమేఽద్వైత- భజ్గప్రసక్తః | న ద్వితీయః, సగుణత్వం
నిర్గుణత్వం చోభయం పారమార్థికమగ్గీకృత్య సగుణనిర్గుణయోః పారమార్థిక-

భేదానగ్గీకారే విరోధాపత్తేః । అథ అపారమార్థికమేవ సగుణం రూపమితి పక్షం
 శ్రేయాంసం మన్యనే, తథాపి న తాదృశరూపావాప్తిః ఫలకోటౌ నివేష్టం శక్నోతి ।
 అపారమార్థికరూపావాప్తిః కేనచిదనభిలష్యమాణత్వాత్ । నాపి నిర్గుణత్వప్రాప్తయే
 రూపకల్పనేతి పక్షః । సగుణోపాసకానాం నిర్గుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః । నో ఖలు
 చిత్రాకారీర్యాద్యనుష్ఠాయినో జ్యోతిష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గాద్యవాప్తిః । అథోపాసకశబ్దేన
 నిర్గుణరూపనిష్ఠా ఏవ వివక్షితాస్తర్హి తేషామపి ఫలాయైవ రూపం పరస్య బ్రహ్మణః
 కల్పనీయమ్ । తచ్చ ఫలం న పశ్యామః । న తావత్సగుణావాప్తిః, తదర్థం
 తైరుపాయాననుష్ఠానాత్ । అననుష్ఠితోపాయానామభ్యుపేయప్రాప్తావతిప్రసగ్గాత్
 । అస్తు వా యథా తథా, తథాప్యుచ్చాభిలాషిణాం నీచావాప్తిః కథం నామ
 ఫలతామాకలయేత్? అథ నిర్గుణావాప్తిరేవ ఫలమితి మన్యనే, న । తస్యా
 గగనకుసుమాయమానత్వాత్ । గగనకుసుమాయమానత్వాభావేఽపి వా దుర్లభత్వాత్
 । నహి దృఢతరసంసారవాసనావాసితమనాఃసౌలభ్యేనాకలయితుంశక్నోతి ।
 నచాత్యస్తదుర్లభస్య ఫలత్వముపపద్యతే । మహారాజేన భుజ్యమానస్యాపి రాజ్యస్య
 రాజ్యప్రాపకాఽదృష్ట- విరహితానపి ప్రతి ఫలత్వాపత్తేః । తస్మాత్ “ఉపాసకానాం
 కార్యార్థమిత్యనుపపన్నమేవేతి ।

అత్రోచ్యతే- ఉపాసకశబ్దేనేహ న నిర్గుణనిష్ఠా అభిధీయతే, కిం తర్హి సగుణనిష్ఠా ।
 “బ్రహ్మణో రూపకల్పనా” ఇత్యుక్తేః । నహ్యుపాసనాయ కల్పితరూపోపాసనా నిర్గుణనిష్ఠా
 భవితమర్హతి । నచ సగుణోపాసనాయాః ఫలాభావః, సగుణప్రాప్తేః ఫలత్వాత్ । నను
 సగుణమపారమార్థికం అపారమార్థికం చ న ఫలం భవితమర్హతీత్యుక్తమ్ । సత్యమ్, తథాపి
 తస్య వ్యావహారికపారమార్థికత్వాగ్గీకారేణ ఫలత్వముపపద్యత ఏవ । నహి వ్యవహారతః
 సత్యం స్వర్గాదికం న దర్శపూర్ణమాసాదేః ఫలమ్ । నను సాంసారికాణామనిత్యమపి
 స్వర్గాదికమస్తు, ముముక్షాణాం నిత్యనిరతిశయఫలార్థినాం కథమీదృశసగుణప్రాప్తిః
 ఫలమితి । భవేదేవమ్, యది సగుణప్రాప్తిః పరమం ఫలమితి బ్రూమః । కిం తర్హి
 అవాన్తరఫలమితి వదామః । కిం తర్హి పరమఫలమ్? నిత్యనిరతిశయానందనిర్గుణావాప్తిః ।
 నత్వస్యాః సగుణోపాసనా-సాధ్యత్వమనుపపన్నమ్ । అన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా తదుపపత్తేః
 । శ్రూయతే “హి- “తమేతం వేదానువచనేన” ఇతి । నను తర్హి అన్తఃకరణశుద్ధిద్వారాఽన్యత్ర
 వినియుక్తాయాః సగుణోపాసనాయా నిర్గుణప్రాప్త్యుపాయతా నోపపద్యతే । నహ్యన్యత్ర
 వినియుక్తమన్యత్ర శక్యవినియోగమ్ ।

మైవమ్, సంయోగపుష్కర్త్యేన తదుపపత్తేః । తథాచాఽఽహ పరమర్షిః- “ఏకస్య
 తూభయత్వే సంయోగపుష్కర్త్య” మితి । నను అభిలషితఫలం నిత్యం రూపకల్పనా
 చాఽనిత్య, తయా తదవాప్తిః కథం ఫలమ్ । నహి గర్హనగరరాజ్యాభిషిక్తేన సుతేన

ముఖసముత్తిర్వ్యాధ్యాః । న, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసత్యత్వాజ్ఞీకారే ద్వైతాపత్తిః । నను ద్వైతభీత్యా ప్రమాత్రాదిసత్యత్వమనగ్గీకుర్వతః శాస్త్రానర్థక్యం దుర్వారమితి చేన్మ, యుక్తిభిరస్య చోద్యస్య పరిహరణీయత్వాత్ । తథాహ-ప్రమాతర్యసతి ప్రాప్తవ్యస్య ప్రాప్తిః సతి వా? నాద్యః, ప్రాప్తురభావే ప్రాప్తిక్రియాయా ఏవానుపపత్తేః । నహి ఛేత్తురభావే భిదిక్రియా సత్యపి చేత్తవ్యే వృణ్ణదౌ దృష్టచరీ । అతః సతి ప్రమాతరి ప్రాప్తవ్యస్య ప్రాప్తిరితి వక్తవ్యమ్ । తదా శ్రుత్యాచార్యాదిరూపకల్పనాయా అన్వేష సత్యత్వమ్ । తత్తు ప్రాతీతికం, వ్యావహారికం, పారమార్థికం చేతి త్రివిధమ్ । తత్ర పారమార్థికం నామ - సత్యసతి వా ప్రమాతరి సర్వథా బాధరహితత్వమ్, తద్బ్రహ్మణ ఏవ । సతి ప్రమాతర్యబాధ్యత్వం వ్యావహారికమ్, యథా౭౭కాశాదేః । సతి ప్రమాతరి బాధ్యత్వం ప్రాతీతికమ్, యథా ప్రతిబింబాదౌ । తదన్వేష రూపకల్పనాయాః । తస్యాం చార్థక్రియాకారిత్యమపి యుక్తమ్ । భాస్కరప్రతిబింబ, తస్కరపదాన్వేషణ, స్వప్నకామిన్యాదీనాం భాస్కరతస్కరోపస్కరాదిప్రాప్తిహేతుత్వాత్ ।

యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి ।

సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే ॥

ఇతి శ్రుతేః । బన్ధాసుతాదేస్తుచ్ఛత్వాన్న దృష్టాంతతా ।

తథాచోక్తం వార్తికకృద్భిః-

అక్షమా భవతః కేయం సాధకత్వప్రకల్పనే ।

కిం న పశ్యసి సంసారం తత్రైవా౭జ్ఞానకల్పితమ్ ॥

ఇతి । తస్మాద్రూపకల్పనయోపాసకస్య శ్రీరామాఖ్యస్య పరబ్రహ్మణో౭వాప్తిః

సులభేత్యలమతికుతర్కేణ ॥ ౭॥

సామాన్యేనోక్తాయా రూపకల్పనాయా విశేషమంతరేణాపర్యవసానాద్విశేషే పర్యవసానమాహ-
రూపస్థానామితి ।

రూపస్థానాం దేవతానాం పుంస్త్ర్యజ్ఞాస్థాదికల్పనా ॥

ద్విచత్వారిషడష్టా౭౭సాం దశ ద్వాదశ షోడశ ॥ ౮॥

అష్టాదశా౭మి కథితా హస్తాః శఙ్ఖాదిభిర్యుతాః ॥

సహస్రాంతాస్తథా తాసాం వర్ణవాహనకల్పనా ॥ ౯॥

శక్తిసేనాకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యేవం హి పశ్చాదా ॥

కల్పితస్య శరీరస్య తస్య సేనాదికల్పనా ॥ ౧౦॥

రూపమిహ సగుణం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దితమ్ । “బ్రహ్మణో రూపకల్పనేతి

కల్పనావిషయత్వేనోక్తస్య రూపస్య నిర్గుణత్వానుపపత్తేః । అతో రూపకల్పనేత్యుక్తమ్ ।

తస్యైవ రూపస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సాన్నిధ్యాచ్చ “రూపస్థానామి”త్యత్రాపి గ్రహణముచితమ్ ।

రూపే తిష్ఠంతీతి రూపస్యాస్తాసాం దేవతానాం యథారుచి విష్ణ్వాదీనాం పుంస్త్వజ్ఞాస్తాదికల్పనా-
పుమాన్ “విష్ణుః శివో బ్రహ్మ”త్యాదిరూపేణ స్త్రీ “లక్ష్మీర్గౌరీ సరస్వతీత్యాదిరూపేణ అజ్ఞాని
హృదయాద్యాత్మనా అస్త్రాణి సుదర్శనాద్యాత్మనా ఆదిపదగృహీతాః ౨౨వృత్తిదేవతాత్మనా
చ కల్పనా స్యాత్ । కింఞ్చ ద్వ్యాదిసహస్రాంతా హస్తాః శఙ్ఖాదిభిరాయుధైర్యుతా
అమీ ఆసాం-కల్పితదేవతానాం కథితా-ఉక్తాః శ్రుత్యనురోధేన కల్పవిద్భిః ।
అత్ర చ “రూపస్థానామిత్యాది “సహస్రాంతా” ఇత్యన్తైకా కల్పనా, తథా- తేనైవ
ప్రకారేణ శుక్లాదివర్ణకల్పనా ద్వితీయా, గరుడాదివాహనకల్పనా తృతీయా, చతుర్థీ
విష్వక్సేనాదినేనాకల్పనా, విమలాదిశక్తికల్పనా పంచమీ । ఏవం పంచవిజిష్టాం సజ్ఞానం
వాచకశబ్దోపసంహరతి- బ్రహ్మణి- శ్రీరామే ఏవమ- ఉక్తేన ప్రకారేణ । హిశబ్దః ప్రసిద్ధిద్వోతకః
। పంచుధా- పంచుభిః ప్రకారైః కల్పనా భవతీత్యర్థః ।

అనేన విష్ణుశివాదిసాధారణదేవతాకల్పనా దర్శితా । ఇదానీం ప్రకృత్య శ్రీరామాఖ్యసైవ
పరస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనోపయోగినీం కల్పనామనుసంధత్తే-కల్పితస్య శరీరస్య తస్య
సేనాదికల్పనేత్యర్థేన । తస్య శరీరస్యేతి వ్యధికరణే షష్ఠ్యా । తస్య- శ్రీరామస్య యత్ శరీరం
కల్పితం వక్ష్యమాణచతుర్భుజాదిరూపేణ, తస్య సేనాదికల్పనా భవతి । వర్ణాదిరాదిశబ్దార్థః
। నచేయం కల్పనా- నిరర్థికా, ఉపాసనార్థత్వాదితి బ్రూమః ॥ ౮-౧౦॥

ననూపాసనమిదం న రూపకల్పనామాత్రేణ సిద్ధ్యతి, కింస్తు మన్తానుష్ఠానేన । అతో
వక్ష్యమాణం రామమన్తానుష్ఠానం కర్తవ్యం చేత్త్వై బ్రహ్మాదిదేవతామన్తానుష్ఠానమవజ్ఞాతం
స్యాదత ఆహ-బ్రహ్మాదీనామితి ।

బ్రహ్మాదీనాం వాచకో-యం మన్తో-న్వర్ణాదిసంజ్ఞకః ॥

జప్తవ్యో మన్త్రిణా నైనం వినా దేవః ప్రసిదతి ॥ ౧౧॥

అయమిత్యనేన వక్ష్యమాణషడక్షరో మన్తరాజః ప్రతిసంస్థితే । బ్రహ్మాదీనాం దేవతానాం
శ్రీరామాద్భద్రాభావేన శ్రీరామమన్తో బ్రహ్మాదివాచక ఏవ । అతో రామమన్తానుష్ఠానేన
బ్రహ్మాదిమన్తానుష్ఠానమపి భవతి, ఇతి న భవతి బ్రహ్మాదిమన్తానుష్ఠానావజ్ఞేతి భావః ।
మన్తరాజస్య సర్వేభ్యో మన్త్రేభ్య ఉత్కర్షాది దర్శయిష్యన్ విశినష్టి అన్వర్ణాదిసంజ్ఞక
ఇతి । సర్వాన్ అర్థాన్-ఆకాశాదీన్ వాచ్యాత్వాచకత్వేనా-నుగతవతీ ఆదిః - శ్రేష్ఠా
సంజ్ఞా రామానామరూపా యస్మిన్ స తథా । “శేషాద్విభాషే”తి బహువ్రీహా
కప్రత్యయః । అనేన బ్రహ్మాదిమాత్రవిషయత్వేన ప్రాపితమస్య మన్తస్య వాచకత్వసంజ్ఞాచం
సర్వార్థవాచకత్వోపన్యాసేన వారయతి । నన్వేవమస్తు మన్తరాజో బ్రహ్మాదివాచకః
సర్వత్రస్తువాచకో వా, తథాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరానుపదేశాద్వాచకత్వప్రతిపాదకవచనస్య
న శాస్త్రత్వం స్యాత్ । యదాహుః-

ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా ।

పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రమభిధీయతే ॥

ఇతి । తత్రాహ- జప్తవ్య ఇతి । లిజ్జోత్పవ్యప్రత్యయా హి విధాయకాః । అతో “జప్తవ్య” ఇత్యయం తవ్యప్రత్యయాన్తో విధిరేవ । అత ఏవ తద్విధిప్రతిపాదయిష్యమేపన్యస్తం వాచకత్వప్రతిపాదకం వచనం పురుషప్రవృత్తిపర్యవసాయితయా శాస్త్రం భవతీతి భావః । నను “జప్తవ్య” ఇతి న విధిః, విధిత్యే ప్రమాణాభావాత్ । తవ్య- ప్రత్యయ ఏవ ప్రమాణమితి చేన్న, తస్య వ్యభిచారాత్ । కథమితి చేత్, “విష్ణురుపాంశు యష్టవ్య” ఇత్యాదీనాం విధిత్యే ప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్ । కుతో న ప్రామాణ్యమభ్యుపగమ్యతే ఇతి చేత్, విష్ణాద్విధియాగవిధినామభ్యుపగమే వాక్యభేదాపత్తేః । వాక్యైక్యాసమ్భవే వాక్యభేదో న దోషాయేతి చేత్ - భవేదేవమ్, యది వాక్యైక్యాసమ్భవః స్యాత్ । నచేహ వాక్యైక్యాసమ్భవః, వాక్యైక్యస్యావశ్యకత్వాత్ । కుతోఽస్యావశ్యకత్వమితిచేత్, ఉపక్రమోపసంహారకరూప్యతాత్పర్యలిజ్జోనైకవాక్యత్వమతీతేర్దుర్బాధత్వాత్ । “జామి వా ఏతద్యజ్ఞస్యేత్యత్ర హి జామితాదోషేణోపక్రమః అజామితాద్వయేతి ప్రతిసమాధీయమానో జామితాదిదోషేణైవోపసంహారః । నన్వేవం “యష్టవ్య” ఇత్యాదౌ విధివిరహశ్చేత్తవ్యప్రత్యయస్య కా గతిః? విధిస్వరూపత్వమితి బ్రూమః । నన్వేవం “జప్తవ్య” ఇత్యత్రాపి విధివిరహే విధిస్వరూపత్వమస్తు । మైవమ్, విధిత్యే బాధాభావాద్విధివిరహవాచోయుక్తేరనుపపత్తేః । తస్మాత్ శ్రోతవ్య ఇతివత్ జప్తవ్య ఇత్యపి విధిరేవ । నత్వనాగతోత్పాద్యభావనావిషయో విధిః । స చ న విషయభూతభావనానభ్యుపగమే శక్యాభ్యుపగమః । విషయాభావే విషయిణాత్మలాభాసమ్భవాత్ । అతో విషయభూతా భావనా అవశ్యాభ్యుపగస్తవ్యా । సా చ “కిం కేన కథమ్” ఇత్యంశత్రయవతీ । తత్ర కిం భావయేదిత్యాకాంక్షాయాం మోక్షం భావయేత్ । కేన కథం బ్రహ్మచర్యాదిభిరుపకృత్య ।

నతు భావనా భవనప్రయోజకో వ్యపారః, స చ ప్రయత్నః పరిస్పర్శో వా । అత్ర జపవిధౌ న తావత్పురుషప్రయత్నో భావనా । భవితుమర్హతి, భావ్యాభావాత్ । నను “మోక్షో భావ్య” ఇత్యుక్తమ్, సత్యముక్తమ్ । నిత్యస్య తస్య భావ్యత్వం న సమ్భవతీతి బ్రూమః । నహి మోక్షస్య నిత్యత్వే కస్యాపి విప్రతిపత్తిరస్తి । అత ఏవ న పరిస్పర్శో భావనేత్యపి సువచమ్ । మానసజపావ్యాప్తేశ్చ । నహి మానసేన జపేన మోక్షే భావ్యే శరీరపరిస్పర్శోఽవేక్ష్యతే । తస్మాద్భావనాయా అసమ్భవాత్తద్విషయకో విధిరిహ న సమ్భవతీతి ।

అత్రోచ్యతే- కిం మోక్షస్య ఘటాదేరివ పారమార్థికం భావ్యత్వం న సమ్భవతీత్యభిధతే? కిం వాఽనాద్యనిర్వాచ్యావిద్యాతిరోహితస్య మోక్షస్య శ్రీరామసాక్షాత్కారావాస్తరవ్యాపారవతా జపేనాభివ్యక్తిలక్షణమపి భావ్యత్వం న సమ్భవతీతి । ఆద్యే-సమ్ప్రతిపత్తిరేవోత్తరమ్ । నహి వయం న మోక్షస్య నిత్యత్వమభ్యుపగచ్ఛామః । ద్వితీయం తు న సహామహే । నహి మోక్షస్యాభివ్యక్తిలక్షణభావ్యత్వాజ్ఞీకారే నిత్యత్వవ్యాఘాతః । తస్మాద్భావ్యసద్భావేన

భావనాసద్భావాత్తద్విషయో విధిరవశ్యాభ్యుపగస్తవ్య ఇతి సిద్ధమ్ । ప్రయోగశ్చ
“జప్తవ్య ఇత్యయం విధిః అంశత్రయవత్త్వాత్ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతివత్
। నచ త్రితస్తుకపటేనాఽనైకాన్వితా శక్త్యా, అంశశబ్దేనేహ “కిశ్కేనకథమామేవత్ర
వివక్షితత్వాత్ । నచ పటస్య భావనాయా ఇవ “కిశ్కేనకథ” మంశవత్త్వా సమ్భావినీ
। నచ కిమాకాక్షోపశమకభావ్యాంశాభావాదసిద్ధో హేతురితివాచ్యమ్, సమ్ప్రత్యేవ భావ్యస్య
ప్రతిపాదితత్వాదితి ।

నను కోఽయం విధిరిత్యస్య విధిరేవేత్సుత్తరమ్, కో ఘట ఇత్యస్యఘట ఏవేత్సుత్తరమనుసరతీతి
చేత్-అథ కథమిదముత్తరమ్, యదుదాహరణోపన్యాసేన విధిప్రశ్నోత్తరస్యాభావసత్త్వమాపాదయతి
। జిజ్ఞాసితార్థవిషయానవబోధాఽనవధూననాదితి బ్రూమః । నహి జిజ్ఞాసితస్య
ఘటస్యానవబోధో ఘట ఇత్యభిధానమాత్రేణ శక్యవధూననః ।

అత్ర బ్రూమః - ప్రశ్నవాక్యగతో విధిశబ్దో విధిమాహ, ఉత్తరవాక్యగతస్తు తద్విశేషమ్
। అపూర్వత్వేన విశేషితో హి విధిరుత్తరవాక్యగతవిధిపదార్థః అతో విధిరేవేత్సుత్తరం
నానుపపన్నమితి । మైవమ్, జప్తవ్య ఇతి విధేరపూర్వవిధిత్వస్యాశక్యాభిధానత్వాత్ ।
అత్యంతాప్రాప్తప్రాపణం హ్యపూర్వవిధిః । నచ జప్తవ్య ఇత్యనేనాత్యంతమప్రాప్తం జపస్య
మోక్షసాధనత్వం ప్రాప్యతే । “జప్యేనైవ తు సంసిద్ధిరిత్యాదినా ప్రాప్తత్వాత్ । నచ ప్రాప్తే
వాఽపూర్వవిధిరితి వక్తుం శక్యతే, “విధిరత్యంతమప్రాప్తే” ఇతి తల్లక్షణాభిధానాత్ । అథ
నియమవిధిరస్తు । మైవమ్, నియమో హి పక్షే ప్రాప్తస్యాప్రాప్తపక్షాన్తరప్రాపణమిష్యతే
। నచ జప్తవ్య ఇత్యత్రైతల్లక్షణమితి, యేనాయం నియమవిధిః స్యాత్ । మోక్షస్య
హి న జపవ్యతిరేకోపాయసాధ్యతాపక్షోఽస్తి, యేన తం పరిత్యజ్య మోక్షో
జపోపాయసాధ్యత్వపక్షేఽవస్థాప్యతే । యథా హి భోజనస్య దిగన్తరావచ్ఛేదం
యద్యచ్ఛయా ప్రాప్తం పరిహాయాఽప్రాప్తపూర్వదిగవచ్ఛేదపక్షే ప్రాప్యతే తత్
“ప్రాజ్ఞుభోఽన్నానిభుజ్జితేతి, న తథేహేతి వైషమ్యమ్ । “నియమః పాక్షికే సతీతి
తల్లక్షణాభిధానాత్ । తర్హి పరిసంక్లేష భవతు ప్రకరాన్తరాభావాదితి చేత్, ఇదమపి న

సున్దరమ్ । తల్లక్షణలక్షితస్య హి తత్త్వం వక్తవ్యమ్ । అన్యథా ఘటస్యాపి పటత్వాపత్తేః
। నచ జప్తవ్యమిత్యత్ర పరిసంక్లేషలక్షణమస్తి । తత్ఫలం - ఏకస్యానేకత్ర ప్రాప్తస్యాన్యతో
వినివృత్త్యర్థమేకత్ర పునరవచనం పరిసంక్లేషితి । నచ జప్తవ్య ఇత్యత్రైతల్లక్షణం యోజయితుం
శక్యతే । తథాహి- గర్ధభాభిధాన్యాదనేఽశ్వాభిధాన్యాదనే చ “ఇమామగృభ్ణన్
రశనామృతస్యోస్యస్య మస్తస్య రశనాప్రకాశనసామర్థ్యలక్షణేన లిక్తేన వినియోగే
ప్రాప్తే “ఇత్యశ్వాభిధానీమాదత్తే” ఇతి బ్రాహ్మణ వాక్యం విధిరూపమశ్వాభిధాన్యాదనే
వినియుక్త్యే గర్ధభాభిధాన్యాదనాద్వినివర్తనాయ । అన్యథా బ్రాహ్మణవాక్యస్య
లైక్ష్మికార్థానువాదిత్వేనాప్రామాణ్యాపత్తేరివిధిత్వభిజ్ఞప్రసంగాత్ । నచ లిక్తాదీనామభావాదబ్రాహ్మణవాక్య

న విధిః, ఆదత్తే ఇత్యస్య పశ్చిమలకారత్వేనాత్ర విధేరావశ్యకత్వాత్ । ఏవమత్ర మోక్షస్య జపతదితరోభయసాధ్యత్వప్రాప్తౌ జపసాధ్యతాభిధానం సాధనాంతరసాధ్యత్వనివృత్త్యర్థం భవతీతి పరిసంఖ్యా స్యాత్ । తథాచ నాస్తి తస్మాన్న పరిసంఖ్యావిధిరితి స్థితమ్ ।

“తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయతే”

ఇతి తల్లక్షణస్యోక్తత్వాత్ । అతో జప్తవ్య ఇత్యస్య త్రివిధవిధ్యనంతరాభివాద్విధ్యంతరాభావాచ్చ న విధినాఽపి జప్తవ్య ఇతి శక్యాభిధానమితి ప్రాప్తమ్ ।

అత్రోచ్యతే- యదుక్తమ్- న నియమవిధిర్నచ పరిసంఖ్యావిధిరితి, తదనుమన్యామహే । యత్తు-నాపూర్వవిధిరితి, తత్తు న మృష్యామః । జప్తవ్య ఇత్యస్య ప్రమాణాంతరాప్రాప్తం యద్రామమస్తస్య మోక్షసాధనత్వం తత్ప్రాప్తపకత్వాత్ । నచ “జప్యేనైవ హి సంసిద్ధ్యే”దిత్యాదినా తత్ప్రాప్తమితి వాచ్యమ్ । “జప్యేనే”త్యాదేః స్మృతిత్వేన జప్తవ్య ఇతి ప్రాపణీయార్థప్రాపకత్వోపపత్తేః । నహి శ్రుతిః స్మృతిప్రాపితమర్థం ప్రాపయతి, కిం తర్హి స్మృతిరేవ శ్రుతిమాపితార్థప్రాపికా । మన్వాదయో హి స్మరారః శ్రుతితోఽవగతమేవార్థం స్మృత్యోపనిబద్ధున్తి । ఇతరథా హి తద్వచనానామఫలత్వేన కల్పితత్వాపత్తేః । నహి పౌరుషేయాణాం వచనానాం, వైఫల్యే ప్రామాణ్యం దృష్టమిష్టం వా । నచ శ్రుతావశ్యయం ప్రసంజ్ఞః, తస్యా అపౌరుషేయత్వాత్ । పౌరుషయత్వే చ పురుషస్య సమ్భావితరాగాదిదోషతయా తత్ప్రసంజ్ఞేతాయా అప్రామాణ్యాపత్త్యవశ్యమ్భావాత్ । తస్మాత్ ప్రమాణాంతరాప్రాప్తార్థప్రాపకత్వేన “జప్తవ్య” ఇత్యయమపూర్వవిధిరితి సిద్ధమ్ । జపవిధేరధికారివిరహాఽనుపపత్తేరధికారిణమాహ-మన్త్రిణేతి । గురుతో గృహీతమన్త్రేణేత్యర్థః । జప్తవ్య ఇతి వైధస్య జపస్య విపక్షే బాధకప్రదర్శనేనాఽవశ్యకర్తవ్యతాం ద్రఢయతి- నైనం వినేతి । ఏనం-రామమస్త్రజపం వినా దేవో-ద్యోతనాత్మకః స్వయమ్ప్రకాశో రామో న ప్రసీదతి । సవిలాసావిద్యాలక్షణమకాఽపగమేన స్వాభిన్నతయా న ప్రకాశత ఇత్యర్థః ॥

౧౧॥

నను క్రియాభేదోఽస్తి న వా? నాద్యః, అద్వైతమంగుప్రసంగాత్ । న ద్వితీయః । క్రియాభేదాభావేన తద్గర్భస్యోపాసనస్యానుపపత్తేరత ఆహ- క్రియేత్యాదినా ।

క్రియాకర్మేజ్యకర్త్యాణామర్థం మన్త్రో వదత్యథ ॥

మననాన్తాణనాన్మన్త్రః సర్వవాచ్యస్య వాచకః ॥ ౧౨॥

క్రియా చ కర్మ చ ఇజ్యత్స కర్తా చ తాని తథా తేషామ్ । క్రియా - మన్త్రోపాసనా, కర్మ- తదంగభూతం హోమాది; ఇజ్యః- యజనీయో భగవాన్ రామః, కర్తా-ఉపాసకః ఏతేషామర్థనివృత్తిం భేదాపాకరణరూపాం మన్త్రో వదతి । సర్వాత్మరామపరస్య మన్త్రస్యేతరభేదప్రపశ్చనివృత్తినాన్తరీయకత్వాత్ ।

“అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషు”

“ఇతి” కోశకారః । అధునా రామమస్త్రశబ్దనిరుక్తిం దర్శయన్ “బ్రహ్మదీనామిత్యత్ర
స్పష్టముక్తం సర్వవాచకత్వం విశదయతి-అథేతి । అథ - గురూపదేశానంతరం యన్మనన-
తత్వస్యానుచింతనం తస్మాత్, త్రాణం రక్షణం సహేతుకాత్సంసారాదుపాసకస్య తస్య
కరణం త్రాణనం తస్మాచ్చేతి వ్యాఖ్యేయమ్ । అన్యథా త్రాణాదియేవ వక్తవ్యం స్యాత్ ।
యదాహుః శక్కురభగవత్పూజ్యపాదాః-

“మననాత్తత్త్వపదస్య త్రాయత ఇతి మస్త్రముచ్యతే భయతః”

ఇతి । తత్త్వపదస్యేత్యబాధ్యస్వరూపస్యేత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥

బ్రహ్మదిభేదప్రపञ్చః శ్రీరామాద్భిన్నతయా నిరూపయితుమశక్యో వాచ్యః, మస్త్రరాజో
వాచక ఇత్యుభయవిశిష్టస్య శ్రీరామస్య బాహ్యపూజోపయోగి యస్తం శరీరత్వేన
నిరూపయతి-సోభయన్యేతి ।

సాభయస్యాఽస్య దేవస్య విగ్రహో యస్త్రకల్పనా ॥

వినా యస్త్రేణ చేత్పూజా దేవతా న ప్రసీదతి ॥ ౧౩ ॥

యస్త్ర కల్పనా- కల్ప్యమానం యస్త్రం వక్ష్యమాణం విగ్రహః శరీరమిత్యర్థః ।
శక్కుచక్రాదిమత్త్వేన కల్పితం శరీరమ్, తస్మిన్నేవ పూజోపపత్తౌ కిం యస్త్రేణేతి తత్రహి-
-వినేతి । అలౌకికే హ్యర్థేశాస్త్రమేవ ప్రమాణమితి భావః । ప్రసీదతీతి వ్యాకృతమ్ । ఇతిశబ్దః
ప్రథమోపనిషత్ప్రమాప్తౌ ॥ ౧౩ ॥

ఇతి శ్రీరామచంద్రచరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య-ఆనందవనవిరచితాయాం
శ్రీరామపూర్వతాపినీయదీకాయాం రామకాశికాయాం ప్రథమోపనిషత్
సమాప్తా ।

అథ ద్వితీయోపనిషత్ ।

వైనం వినా దేవః ప్రసీదతీతి “దేవతా న ప్రసీదతీ”త్యనయోర్దేవదేవతాశబ్దయోః
శ్రీరామస్య పరమాత్మనో జ్ఞానాధారతయా ద్యోతనాత్మకత్వోపస్థాపకత్వేనాపి
చరితార్థయోర్న నియమేన స్వయమ్మృకాశోపస్థాపకత్వం సిద్ధ్యతీత్యనన్యథాసిద్ధేన
శబ్దేన స్వయమ్మృకాశత్యసాధనవ్యాజాదుపక్షిప్తస్య మాయాఽనుపహితస్య ప్రకృతస్యైవ
రామనామధేయస్య పరమాత్మనస్త్రిగుణాత్మకమాయోపాధివశాజ్జగత్సృష్టిస్థితిలయకారణేన
విరాతిరణ్యగర్భాఽవ్యాకృతా- వస్థాయోగిత్యం దర్శయన్నైవ రామనామపరమాత్మాఽభిన్నస్య
మస్త్రరాజావయవస్య రేఫాఽకారమకారాక్షప్రయాత్మకస్య బీజస్యార్థం దర్శయితుం
ద్వితీయాముపనిషదమారభతే- స్వభూరిత్యాదినా ।

స్వభూర్ద్యోతిర్మయోఽనంతరూపీ స్వేనైవ భాసతే ॥

జీవత్వేనేదమోం యస్య సృష్టిస్థితిలయస్య చ ॥ ౧ ॥

నను ఘటాదివద్రామస్య వస్తుత్వాత్సకారణతా స్యాత్ | రామస్య దశరథం
పితరమభ్యుపగచ్ఛతామవశ్యాభ్యుపగస్తవ్యా సేత్యాశక్జ్ఞాహ - స్వభూరితి | నను
“స్వయమేవ భవతీతి స్వభూః, “స్వత ఏవ భవతీతి వా? నాద్యః, భవతేః కారణమంతరేణ
భవనానుపపత్తేః | ఉపపత్తౌ వా సర్వదా భవనాపత్తేః, నియామకాభావాత్ | కారణమేవ హి
కార్యస్య కాదాదిత్యత్వే నియామకమ్ | నచ స్వయమేవ భవతీతి బ్రువతా కారణమిష్యతే |
న ద్వితీయః, స్వస్యైవ స్వం ప్రతి కారణత్వే విరోధాత్ | కారణత్వం నియతపూర్వభావిత్వం
కార్యత్వం చ నియతపశ్చాద్భావిత్వమ్ | నచ తదేవ స్వం ప్రతి పూర్వభావి పశ్చాద్భావి
చ భవితుమర్హతి | తస్మాత్ “స్వభూరిత్యుక్తిరయుక్తేతి |
అత్రోచ్యతే- ఉభయథాపి నానుపపత్తిః | నచ స్వయమేవ భవతీతి విగ్రహవాక్యస్య వినా
కారణముత్పద్యత ఇత్యర్థః, కిం తర్హి స్వసత్తాయాం కారణం నాపేక్షత ఇత్యర్థః |
నహి నిత్యస్య కారణావేక్షా సమ్భవతి | నాపి “స్వస్మాదేవ భవతీత్యస్యాపి వాక్యస్య
స్వస్య స్వయం కారణమిత్యర్థః, యేన విరోధః | కిం తర్హి కారణాంతరాన్నోత్పద్యత
ఇత్యర్థః | తర్హి స్వస్మాదుత్పద్యత ఇతి ప్రాప్తమేవేతి చేన్న, “స్వయం దాసాస్తవస్విన”
ఇత్యత్రేవాఽత్రాప్యాక్షేపాఽనవకాశాత్ | తస్మాత్ స్వభూరియనేన అకారణత్వమేవ
వివక్షితమ్ | నచ సకారణత్వానుమానవ్యాకోపః, వస్తుస్వహేతోర- వైకాన్తికత్వాత్ |
అస్తి హ్యేకాశాదౌ వస్తుత్వం నాస్తి సకారణత్వమితి | యది కశ్చిత్ బ్రూయాత్-
ఆకాశాదయోఽపి పక్షతుల్యా ఇతి తం ప్రతి వస్తుత్వస్యాప్రయోజకత్వముద్భావనీయమ్
| ఘటాదౌ సకారణతాయాః పరిచ్ఛిన్నత్వప్రయుక్తత్వాత్ | నచ పక్షీకృతే భగవతి
పరిచ్ఛిన్నతా | కిం చ దృష్టాంతస్య సాధనవైకల్యేనాపి నేదమనుమానం సాధు |
నహి వస్తుత్వం ఘటాదౌ సమస్తి పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ “అతోఽన్యదార్తమితి శ్రుతేశ్చ
| యథోక్తమ్- దశరథః పితేతి రామస్య సకారణత్వమితి, తత్ర వక్తవ్యమ్- కిం
శరీరస్య సకారణత్వముత తదధిష్ఠాత్మరామస్య? ఆద్యమభ్యుపగచ్ఛామః | నహి
తదభ్యుపగమే కిమప్యభిలషితమపగమిష్యతి | ద్వితీయం తు న సహమహే,
శరీరాధిష్ఠాత్వాణామశేషాణామప్యాత్మనాం సకారణత్వాపత్తేః | సకారణత్వనిషేధకబహుత్తరనిగమః
న భగవతః సకారణత్వవాచ్యుక్తిర్మక్తిమతీ | తస్మాన్న సకారణో భగవానితి
“స్వభూరితి యుక్తముక్తమితి ||

తస్య స్వపుత్రో ఘటాదివత్ పరప్రకాశ్యతాం వ్యావర్తయతి-జ్యోతిర్మయ ఇతి | జ్యోతిరేవ
జ్యోతిర్మయ ఇతి స్వాధికో మయత్ | జ్యోతిరూప ఇత్యర్థః | మయతో వికారార్థత్వం
హి న సమాశ్రయితుం యుక్తమ్, వస్తుతః కార్యకారణత్వవిరహితస్య జ్యోర్నిర్వికారిత్యేన
కార్యత్వాపత్తేః | తస్య పరిచ్ఛేదం వారయతి-అనంతరూపితి | అనంతాని రూపాణ్యస్య
సస్తితి తథా | సర్వాత్మక ఇత్యర్థః | అయమర్థః పూర్వమనేకశ ఈరితోఽప్యత్ర

పునరీర్యతే, శ్రుతేస్త్రార్థే తాత్పర్యప్రదర్శనాత్ । అభ్యాసో హి తాత్పర్యలిఙ్గమిష్యతే ।
యదాహుః- “ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాస” ఇత్యాది । నను న “జ్యోతిర్మయ” ఇత్యనేన
స్వయమ్మృకాశతాప్రాప్త్యవశ్యమ్భవః, సూర్యాదీనాం జ్యోతిష్త్వేఽపి స్వప్రకాశత్వాభావాత్
। నను స్వయం ప్రకాశస్తే సూర్యాదయః, న । ఘటాదివత్తేషామపి జ్ఞానప్రకాశ్యత్వాత్ ।
నను ఘటాదయః స్వపరిస్పృరణే తేజోఽపేక్షస్తే న సూర్యాదయ ఇత్యస్తి విశేష” ఇతి చేత్,
కో బ్రూతే నాస్తీతి । సూర్యాదీనాం న ఘటాదివత్ జ్ఞానేన ప్రకాశ్యత్వం విహస్తుం శక్యతైతిః
। అతో జ్యోతిరూపత్వేన కథం స్వప్రకాశతానిధిః పరమాత్మన ఇత్యత్రాహ- స్వేనైవేతి ।
స్వయమ్మృకాశశ్చిన్మాత్ర ఇత్యర్థః ।

నను స్వప్రకాశత్వమతిదుర్లభమ్, తల్లక్షణావిరహాత్ । లక్షణతో హి వస్తుసిద్ధిమిచ్ఛన్తి
లాక్షణికాః । లక్షణం చ న భవతా స్వప్రకాశస్య స్వవాచి । “స్వసత్తాయాం
ప్రకాశావ్యతిరేకిత్వమేవ స్వప్రకాశార్థ ఇతి చేన్న, సుఖాదావతివ్యాప్తేః । నహి
సుఖాదికం స్వసత్తాయాం ఘటాదివత్ ప్రకాశవ్యతిరేకిః । సమానజాతీయ-
ప్రకాశాఽప్రకాశ్యత్వమితి చేన్న । కిమిదం సమానజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం
విజాతీయప్రకాశప్రకాశ్యత్వే పర్యవస్యతి, న వా? ప్రథమే- న స్వప్రకాశత్వసిద్ధిః । నహి
ప్రకాశ్యత్వం స్వప్రకాశతాం న వినిహన్తి । ప్రకాశ్యస్య ప్రకాశవిషయత్వావ్యతిరేకాత్,
విషయత్వస్య జడత్వనాస్తరీయకత్వాత్ । న చేత్, దీపాదావతివ్యాప్తేః । నహి
దీపాది సజాతీయేన దీపాదినా ప్రకాశ్యతే । దీపాదిః స్వప్రకాశ ఏవేతి చేన్న,
తస్య చక్షురాదివిషయత్వాత్ విషయస్య స్వప్రకాశతానుపపత్తేః । అపిచ సత్తయా
సజాతీయేన ప్రకాశేన ప్రకాశ్యత్వమ్, అవాస్తరజాత్యా వా? ఆద్యే- సామాన్యాదావతివ్యాప్తేః
। నహ్యనువృత్తప్రకాశాదినా ప్రకాశ్యస్యాపి సామాన్యాదేః సజాతీయేన ప్రకాశేన
ప్రకాశ్యత్వమస్తి, ఉత్తరత్రికస్య నిర్జాతిత్వేన కస్మిన్నపి ప్రకాశేన తజ్జాతీయత్వస్య
వక్తుమశక్యత్వాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయోఽపి । అపిచ కిమవాస్తరజ్ఞాతిః- ద్రవ్యత్వం
గుణత్వం కర్మత్వం జ్ఞానత్వం వా? న ప్రథమతృతీయో, జ్ఞానే తదసమ్భవాత్ । న ద్వితీయః,
తత్ర హి- గుణత్వజాత్యా సజాతీయేన ప్రకాశేనాఽప్రకాశ్యత్వమితి స్వప్రకాశకణార్థః స్యాత్
। తస్యేహ న కుశలం విలోకయామః । గగనాదిష్యతివ్యాప్తేః । నహి గగనాదిషు
ద్రవ్యేషు గుణత్వగర్హోఽపి సమ్భవితా, యేన గుణత్వజాత్యా సజాతీయైః ప్రకాశైః
ప్రకాశ్యాని గగనాదీని న స్యుః । నాపి చతుర్థః, అవ్యాప్తేః । నహి జ్ఞానత్వజాత్యా
సజాతీయప్రకాశ్యత్వం సర్వస్య జ్ఞానస్యేతి స్వమకాశే సమ్భవతి । అనువ్యవసాయజ్ఞానేన
వ్యవసాయజ్ఞానస్య ప్రకాశనాత్ । అనువ్యవసాయో హి-వ్యవసాయప్రకాశకం జ్ఞానమ్ ।
స్వస్య స్వయమేవ ప్రకాశ ఇతి స్వప్రకాశార్థ ఇతి చేత్ స్వవృత్త్యాపత్తేః । నహి స్వయమేవ
క్రియా కర్మ చేతి సమ్భవతి । అథ స్వయం చాసౌ ప్రకాశశ్చేతి స్వప్రకాశ ఇతి చేన్నైతదపి,

ఈదృశస్వప్రకాశత్వస్య జ్ఞానజడత్వాప్రత్యసీకత్వాత్ । తార్కికాణామపి హి మతే జ్ఞానం
స్వయమ్ప్రకాశస్య భవత్వేవ । తస్మాత్ స్వప్రకాశే లక్షణాభావ ఇతి సిద్ధమ్ ।
అథ లక్షణాభావేపి ప్రమాణేన భవిష్యతి స్వప్రకాశనిర్దిరితి చేత్- ఏతదపి
రిక్తమ్, ప్రమాణాభావాత్ । న తావత్ప్రత్యక్షం స్వప్రకాశే ప్రమాణమ్, భవన్మతే
స్వప్రకాశస్యేన్ద్రియావిషయత్వాత్ । విషయత్వే వాఽస్య ప్రకాశత్వవ్యాకోపాత్ ।
అపిచ ప్రత్యక్షం ప్రమాణం భవేదాన్తరం, బాహ్యం వా భవేత్? నాద్యః, జ్ఞానస్య
వేద్యత్వాపత్తేః । నహ్యన్తరేణావగాహ్యమానం జ్ఞానమవేద్యం భవతుమర్హతి । న
ద్వితీయః, చక్షురాదేర్బాహ్యవిషయైకరసికస్యాఽభ్యంతర- స్వప్రకాశప్రకాశకత్వాసమ్భవాత్
। అథ యోగిప్రత్యక్షం ప్రమాణమస్తు, న । భవద్వచనేఽస్మాకం విశ్వాసానుదయాత్
। వ్యవహారే భట్టనయానుసారిభిరిత్థమాఖ్యాతుముచితత్వాచ్చ । యద్యుచ్యతే-
స్వయమ్ప్రకాశత్వేఽనుమానమేవ మానమితి, తన్న । తాదృగనుమానానుపలమ్భాత్
। “అనుభూతిః స్వప్రకాశా అనుభూతిత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథా ఘట”
ఇత్యనుమానమస్తీతి చేన్న, అప్రసిద్ధవిశేషణతయా పక్షస్యాఽభాసత్వాత్ । నహి
పక్షీకృతాయా అనుభూతేః స్వప్రకాశత్వవిశేషణం క్వచిదపి ప్రసిద్ధమ్ । అథ
పక్షవ్యతిరిక్తే క్వాపి ప్రసిద్ధం భవిష్యతీతి చేత్తర్హి వక్తవ్యం - కిం తత్ర హేతురస్తి నవా?
అస్తి చేత్, కేవలవ్యతిరేకిత్యభిజ్ఞప్రసక్తః । నహి సపక్షవతో హేతోః కేవలవ్యతిరేకిత్వం
భవతి । “పక్షవ్యాపకో విద్యమానసపక్షో విపక్షాదవ్యవృత్త” ఇతి కేవలవ్యతిరేకిణో
లక్షణాత్ । న చేత్, అనుభూతిత్వహేతోరసాధారణతా ప్రసజ్యేత । “సతి సపక్షే
పక్షమాత్రవృత్తిరసాధారణ” ఇతి తల్లక్షణాత్ । తస్మాన్నేదమనుమానమిహ స్వప్రకాశే
ప్రక్రమేత । ఏవమనుమానాన్తరనికారణేపి యుక్తయః స్వయమున్నేయాః ।
నచోపమానం స్వప్రకాశత్వే (ప్రమాణమ్), ఉపమానస్య సాదృశ్యైకవిషయత్వాత్,
స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య చ సాదృశ్యాఽనాత్మకత్వాత్ । అర్థాపత్తిస్తస్త్విస్వప్రకాశతాయాం
మానమస్తు, న । స్వప్రకాశత్వం వినాఽనుపపద్యమానస్య కస్యచిదభావాత్ ।
“అనుపపద్యమానార్థదర్శనాదుపపాదకభూతార్థాన్తరకల్పనమర్థాపత్తిరితి తల్లక్షణమ్
। నాప్యాగమః స్వప్రకాశత్వే సాధకోఽస్తి తాదృగాగమానుపలమ్భాత్ ।
ననూపలభ్యత ఏవ “అత్రాయం పురుషః స్వయజ్ఞోఽతిరితి । సత్యముపలభ్యతే, న
పునరయం జ్ఞానస్వప్రకాశత్వసాధనాయ ప్రభవతి । జ్యోతిఃశబ్దేన మనసోఽభిధానాత్
। నాప్యైతిహ్యం స్వప్రకాశత్వే ప్రమాణమ్, తస్య ప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్ ।
అభ్యుపగమేపి వా ప్రకాశప్రవాదపారమృత్యస్య వక్తవ్యత్వాత్ । నచ స్వప్రకాశే
ప్రవాదపారమృత్యం శ్రూయతే । సమ్భవస్తావత్ స్వయమ్ప్రకాశే ప్రమాణమస్తు,
మైవమ్ । తత్ర హ్యధికేన చాఽవినాభూతం న్యూనం సాధ్యతే, సహస్రాదినేవ శతాది

। నచేహ తథావిధమధికం న్యూనం వాఽస్తి యేన సమ్భవప్రమాణప్రసరః స్యాత్
 । నవ్యభావః స్వప్రకాశత్వే ప్రమాణతయా శక్యాభిధానః । అభావగోచరస్య తస్య
 భావస్వరూపస్వప్రకాశగోచరత్వాభిధానానుపపత్తేః । ఉపపత్తౌ వా స్వప్రకాశస్యాఽభావరూపత్వాపత్తౌ
 । నచ నవమం కిచ్చత్ప్రమాణమృషిభిరిష్యతే, యత్ స్వప్రకాశత్వే ప్రమాణతయోపన్యస్యేత
 । తస్మాదప్రామాణికం స్వప్రకాశత్వం శశశ్శృంఖాదివదనున్మత్తేన భవతా న
 శక్యాభ్యుపగమమ్ ।

అథోచ్యేత-అప్రకాశరూప ఏవాయమస్తీతి, నైతత్సాధీయః । తథా సతి జగదాన్ధ్యప్రసక్తాత్
 । తథాహి- జగన్న తావన్న ప్రకాశతే, “ఘటః ప్రకాశతే, “పటః ప్రకాశతే” ఇత్యేవంరూపేణ
 సర్వత్ర ప్రకాశానుగమాత్ । ప్రకాశమానం చ జగత్ కేన ప్రకాశతామ్ । న తావత్ స్వతః,
 జగతో జగత్వాత్ । అథ పరతః ప్రకాశాతమిత్యుచ్యేత - కథయ, స కః పరః ప్రకాశః? యేన
 ప్రకాశితం జగత్ ప్రకాశతే ఇతి సువచం స్యాత్ । ఆత్మేతి చేత్ - అహా! విస్మరణశీలతా
 దేవానాం ప్రియస్య, యదిదానీమేవాత్మనోఽప్రకాశరూపతాముదీరితామపి నానుసంధ్యే ।
 అనుసంధానే - తద్విపరీతప్రకాశతోపన్యాసానుపపత్తేః । అథాత్మనోఽప్రకాశరూపతామభిహితామనను
 మన్యసే, ఏవం తర్హి అనుసంధానం నిజహ్నుషోస్తవ పరస్పరపరాహతార్థవాదిత్వమపరిహార్యమాపతిత
 ఆత్మా ప్రకాశరూపోఽప్రకాశరూపశ్చేతి । అస్తు వా యథా తథా । ప్రకాశరూపతామస్మదభిమతామన
 త్వామస్మదనుకూలమనుమన్యామహ ఏవ । అథ ఆత్మాతిరిక్త ఏష కశ్చన
 ప్రకాశో జగదాన్ధ్యప్రసక్తభిక్తకృదస్తు । మైవమ్, తాదృశప్రకాశానుపలంభాత్ ।
 జ్ఞానమేవ తాదృశప్రకాశ ఉపలభ్యత ఇతి చేత్తర్హి ప్రాప్తమేవాత్మనః ప్రకాశరూపత్వమ్,
 జ్ఞానస్యాఽనాత్మకత్వాభావాదితి । ఆత్మనశ్చ జ్ఞానాత్మతా “సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధా
 న వ్యాసేద్ధం శక్యా శాక్యపాదపద్మానుపజీవినా । అథాత్మనోఽప్రకాశరూపత్వాయ
 తదాత్మకజ్ఞానస్యాఽప్యప్రకాశరూపతేష్యతే, తర్హి జగదాన్ధ్యాపాదానమప్రత్యూహమేవ ।
 తథాచాఽఽభావకః -

“అన్ధస్యేవాఽన్ధలగ్నస్య వినిపాతః పదే పదే”

ఇతి । అపిచ “అతోఽన్యదార్తమిత్యాదిశ్రుతివశాజ్జగదారోపసిద్ధమితి వక్తవ్యమ్ । నచారోపో
 నిరధిష్ఠానో దృష్ట ఇష్టో వా । అతో జగదధ్యాసస్య చాఽధిష్ఠానమవశ్యమభిధేయమ్ ।
 అధిష్ఠానం చ గవేష్యమాణమాత్మాతిరిక్తం నోపలభామహే । అత ఆత్మైవాధిష్ఠానముచితమ్
 । సచేదయమాత్మాఽప్రకాశరూపః, కథం సప్రకాశతా! జడత్వాఽనవస్థానాదినా స్వతః
 పరతో వా ప్రకాశమానతానుపపత్తేః । అప్రకాశమానస్య చాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వమనుపపన్నం
 స్యాత్ । నహ్యప్రకాశమానం పురోవర్తిరజ్జుభుజ్జ్ఞాది అధ్యాసస్యాధిష్ఠానం భవతి
 । అతో జగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వసిద్ధయే వక్తవ్యేవాత్మనః ప్రకాశమానతా । సా చ
 ప్రకాశమానత్వేనేతి స్వప్రకాశత్వమభిమతమభేదవాదినామ్ । తచ్చ ప్రాగుక్తరీత్యా

లక్షణప్రమాణాభావాదనుపపన్నమితిః పూర్వపక్షసజ్జేషః ।

అత్రాఽభిదధ్యహే - న తావల్లక్షణాఽభావః, స్వవ్యవహారేఽన్యాయపేక్షత్వస్యైవ తల్లక్షణత్వాత్ । నను ఘటాదయోఽపి స్వవ్యవహారే పటాదీన్నాపేక్షన్తే ఇతి చేత్, నాపేక్షన్తే । లక్షణేన తు న దోషమభాషిష్టాః । నహి ఘటాదీనాం పటాద్యసపేక్షత్వోపన్యాసమాత్రేణాఽన్యాయపేక్ష భవతి । స్వవ్యవహారే జ్ఞానాపేక్షాం తేషామన్యాయపేక్షత్వస్యాఽసమ్భవాత్ । అతో భవతో లక్షణాతివ్యాప్త్యభిప్రాయో వృథాప్రాయ ఏవ । అనువ్యవసాయాధీనవ్యవహారే వ్యవసాయే నాస్తీదం లక్షణమితి చేన్న, అనువ్యవసాయస్యైవానభ్యుపగమాత్ । అథానువ్యవసాయః కిమర్థమభ్యుపగంతవ్యః । వ్యవసాయాసిద్ధిపరిహారాయేతి చేత్, అథానువ్యవసాయః సిద్ధోఽసిద్ధిం పరిహరిష్యత్వసిద్ధో వా? న తావదసిద్ధః, అసిద్ధస్యాఽన్యసిద్ధిపరిహారసామర్థ్యాసమ్భవాత్ । సమ్భవే - వ్యవసాయ ఏవాసిద్ధ ఆత్మాసిద్ధిం పరిహరతు, కిమితి పరాక్రమ్యతేఽనువ్యవసాయేన వ్యవసాయసిద్ధౌ । నాపి సిద్ధః, స్వతః సిద్ధతాఽనగ్గీకారాత్ । అగ్గీకారే వా వ్యవసాయేన కిమపరాధమ్ । స ఏవ స్వతః సిద్ధోఽస్తు । అథానువ్యవసాయః పరతః సిద్ధస్తర్హి అనవస్థా వార్థపర్యస్తం అసిద్ధాపత్తిర్వా స్యాత్ । తస్మాదనువ్యవసాయసమాశ్రయణం పరిశ్రమాయైవ భవతః ।

నను అభివదనవ్యవహారో హనోపాదానాదిరూపః, స చ క్రియాత్వాత్ పాకాదివత్ కార్య ఏవ । కార్యం చ సామగ్రిసాపేక్షోత్పత్తికమ్ । జ్ఞానే । చాఽభివదనవ్యవహారస్య సామగ్రిసాపేక్షత్వమవశ్యమభిధాతవ్యమ్ ।

తతశ్చ అన్యాయపేక్షత్వమభిధీయమానం న సమ్భవతీతి చేన్తైవమ్, అన్యశబ్దేన జ్ఞానాంతరస్యైవ వివక్షితత్వాత్ । సమాధ్యాదౌ వ్యవహారాభావాదవ్యాప్తిరితి చేత్, అస్తు । తథాపి లక్షణం న దోక్ష్యతి । గుణాశ్రయో ద్రవ్యమితి చేత్, సహి గుణాశ్రయో ద్రవ్యమితి అత్రావ్యాప్తిర్నాస్తి । ఉత్పన్నస్య ద్రవ్యస్య క్షణమాత్రమగుణత్వస్య భవద్భిరేవేష్యమాణత్వాత్ । నను గుణాశ్రయో ద్రవ్యమిత్యత్ర గుణాశ్రయయోగ్యతైవ లక్షణార్థః । సా చ ద్రవ్యస్య నిగుర్ణత్వావస్థాయామపి విద్యత ఏవ । యోవ్యతాయా యావద్ద్రవ్యభావిత్వాత్ । అత ఏవైతద్దృష్టాన్తావప్తమేభి న భవల్లక్షణస్యోపాదేయత్వోపన్యాసోఽనుచి ఇతి । నానుచితః, స్వలక్షణే విహితస్య దోషసమాధానస్యాఽస్మల్లక్షణేఽపి విధాతుం శక్యత్వాత్ । సమాధ్యాదౌ వ్యవహారాభావేఽపి హి సంవిదంతరానపేక్షతయా వ్యవహర్తుం యోగ్యతా విద్యత ఏవ । నతు వ్యవహారాభావవత్ తద్యోగ్యతాపి సమాధ్యాదౌ న విద్యత ఇతి చేత్తర్హి సమయాంతరే వ్యవహారదర్శనాత్తద్యోగ్యతా సమాధ్యాదావప్యగ్గీకర్తవ్యేతి సమమ్ । తస్మాత్ స్వప్రకాశలక్షణమిదముక్తప్రకారేణాఽదుష్టమస్తీతి న లక్షణాఽభావకృతా స్వప్రకాశత్వాసిద్ధిరితి సిద్ధమ్ ।

నాపి స్వప్రకాశే ప్రమాణాభావచోద్యమనవద్యమ్, అనుమానాదేరేవ ప్రమాణత్వాత్

। తథాహి - అనుభూతిఃస్వప్రకాశా అనుభూతిత్వాత్ న యదేవం న తదేవం
యథా ఘటః । నను స్వయమ్ప్రకాశత్యస్య పక్షే సిద్ధావనుమానవైయర్థ్యమ్
। అన్యత్ర ప్రసిద్ధౌ తత్ర హేతుసత్త్వేనైవయితయా కేవలవ్యతిరేకితాభిజ్ఞః ।
హేత్వసత్త్వే త్వసాధారణానైకాన్తికతేతి ప్రాగీరితమితి చేత్సత్యమ్, తథాహి సామాన్యతో
దృష్టానుమానేన సాధ్యప్రసిద్ధాశ్రయణే భవదభిహితదూషణానవకాశాత్ । తథాహి
- వేద్యత్వం కింఞ్చిన్నిష్ఠాత్వంతాభావప్రతియోగి ధర్మత్వాత్ రూపవత్ । నచ
కేవలవ్యతిరేకివైయర్థ్యమ్, సామాన్యతో దృష్టానుమానేనానర్థారితధర్మికతయా
వేద్యత్వస్య కేవలవ్యతిరేకిణో విశేషనిష్ఠతయా సమర్థ్యమానత్వాత్ । కథమన్యథా
శబ్దాదీనామష్టద్రవ్యాతిరిక్తద్రవ్యాశ్రితత్వం నైయాయికాదయః సాధయేయుః । నచ
“విమతా భూః శశవిషాణోల్లిఖితా భూత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథా ఘట”
ఇత్యేవజ్ఞాతీయకస్యాప్యనేనైవన్యాయేన స్వీకర్తవ్యతయా ప్రసిద్ధివిశేషణతాదోషో
దత్తజలాజ్ఞాతీః స్యాదితి వాచ్యమ్, సామాన్యతోననుమానేన సాధ్యసిద్ధిరత్ర సమ్పాదయితుమశక్యత్వాత్
। అతోననుభూతిత్వహేతోరసిద్ధ్యాదివిరహో విశదతర ఏవ । కింఞ్చ అన్యానైప్రకాశ్యస్య
స్వయమ్ప్రకాశమానస్య వస్తునోనైవ జగతః స్ఫురణమేవానుపపన్నం సత్తాదృశం
వస్తు కల్పయతీత్యర్థాపత్తిరపి స్వప్రకాశత్వే ప్రమాణమ్ । సర్వతో బలవతీ హ్యర్థాపత్తిః ।
అన్యథానుపపత్తిశ్చేదస్తి వస్తుప్రసాధికా ।

పిసప్తి దృష్ట్యైకమత్యం నైవ సర్వబలాధికా ॥

ఇతి ఖణ్డనకారః । ఆగమశ్చ “అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః” “తమేవభాన్తమనుభూతి
సర్వమిత్యాదిః స్వప్రకాశత్వే ప్రమాణం నచ జ్యోతిఃశబ్దన్తన ఏవేతి సువచమ్ । స్వప్నై
తస్యైవ ఏషయాకారేణ పరిణతస్య జ్యోతిష్టానుపపత్తేః । నను యది స్వప్రకాశ
ఆత్మా, కథమత్ర జగదధ్యస్యేత । అధిష్ఠానానవబోధకృతో హ్యధ్యాసః । స చ
సర్వదా స్వప్రకాశతయా భానమానేనవబోధాసమ్భవాత్ కథం స్యాత్ । నను తర్హి
పురోవర్తని భానమానే కథం రజుసర్పరజితాధ్యాసాః స్యుః, శుక్తిత్వాదివిశేషానవబోధాదితి
బ్రూమః । తర్హిహానప్యానందపరపూర్ణత్వాదివిశేషానవబోధాజ్ఞగదధ్యాస ఇతి సమః
సమాధిః । నను సామాన్యవిశేషవతి శుక్తికాదావియం విధానస్తు, నిఃసామాన్యవిశేషే
కథమాత్మనీయం విధా స్యాత్ । సత్యమ్, పారమార్థికసామాన్యద్యభావేపి
కాల్పనికసామాన్యాదినానధ్యాసోపపత్తిరవిరోధః । తస్మాల్లక్షణప్రమాణసద్భావాత్
స్వప్రకాశత్వమప్రత్యూహమ్ । అతః “నేవనైవ భానత”ఇతి శ్రుత్యా స్వప్రకాశత్వం
యుక్తముక్తమితి యుక్తముత్పశ్యామః ।

దీపాదేరేవ పరప్రకాశకస్య స్వప్రకాశతా కిం వక్తవ్యేతి “కిం పునర్హ్యపమభిసన్ధాయ
తాం ద్రథయతి- “జీవత్వేనేదమం యన్యే”తి । జీవయతి జగం జగదప్రకాశమానతయా

మృతకల్పం ప్రకాశాత్మకస్వసర్గేణ సప్రాణామివ కరోతీతి జీవస్తస్య భావస్తత్త్వమ్ ।
 తేన ఇదం - సర్వం జగత్ యస్య - స్వప్రకాశస్య పరమాత్మనో జీవత్వేన స్వయం
 ప్రకాశమానత్వే సతి పరప్రకాశత్వేన హేతునా భాసత ఇతి సమనంతరవాక్యాదనువర్తతే
 । “తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుత్యంతరేఽప్యయమేవార్థః సమర్థతే ।
 కథం భాసతే, ఓమితి । విరాడాద్యాత్మకం సద్భాసిత ఇత్యర్థః । అకార ఉకారో
 మకారశ్చేతి వర్ణత్రయాత్మకః ఓంకారః । తత్ర - అకారేణ విరాడ్ గృహ్యతే,
 ఉకారేణ హిరణ్యగర్భః, మకారేణ అవ్యాకృతమ్ । అథ కో విరాట్ కో
 హిరణ్యగర్భః కిమవ్యాకృతమితి, ఉచ్యతే - విరాట్ తావత్ పఞ్చీకృతాని పఞ్చ
 మహాభూతాని గగనీదీని తత్కార్యం చ సర్వమ్ । ఏతచ్ఛాత్మనః స్థూలశరీరమ్
 । ఇన్ద్రియైరర్థోపలబ్ధిర్జాగరితమ్ । తదుభయాభిమాన్యాత్మా విశ్వః । ఏతత్
 స్థూలం, జాగరితం, విశ్వశ్చేతి త్రయం - అకారః । అపఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతాని
 తత్కార్యం చ సప్తదశకం లింగం భౌతికమ్-హిరణ్యగర్భః । ఇదం త్వాత్మనః
 సూక్ష్మశరీరమ్ । కరణోపాసంహృతేషు జాగరితసంస్కారజః సవిషయః స్వప్నః
 । తదుభయాభిమాన్యాత్మా తైజసః । ఏతత్సూక్ష్మం, స్వప్నః, తైజసశ్చేతి త్రయం - ఉకారః
 । స్థూలసూక్ష్మశరీరద్వయకారణమాత్మాఽజ్ఞానం సాభాసం - అవ్యాకృతమిత్యుచ్యతే ।
 ఇదం త్వాత్మనః కారణశరీరమ్ । తచ్చ న సత్ నాఽసత్ నాపి సదసత్, న భిన్నం
 నాఽభిన్నం నాపి భిన్నాఽభిన్నమ్, కుతశ్చిన్న నిరవయవం న సావయవం నోభయమ్
 । కిన్తు కేవలబ్రహ్మత్వైకత్యజ్ఞానాపనోద్యమ్ । సర్వప్రకారకజ్ఞానోపసంహారో బుద్ధేః
 కారణాత్మనాఽవస్థానం సుషుప్తిః । తదుభయాభిమాన్యాత్మా ప్రాజ్ఞః । ఏతదవ్యాకృతం,
 సుషుప్తిః, ప్రాజ్ఞశ్చేతి త్రయమ్-మకార ఇతి । తతశ్చ అకారోపనీతమాత్మనః స్థూలశరీరం
 విరాట్పదవ్యపదేశ్యం, ఉకారోపనీతమాత్మనః సూక్ష్మశరీరం హిరణ్యగర్భపదవ్యపదేశ్యం,
 మకారోపనీతం శరీరద్వయకారణం సాభాసమజ్ఞానం అవైకృతం చేత్యేతన్నయాత్మకం
 సజ్జగదాసతే యస్య జీవత్వేనేతి । ఏతత్త్రయవ్యతిరేకేణ జగత ఏవాభావాదితి ।
 కింఞ్చ - “అకారో బ్రహ్మ, ఉకారో విష్ణుః, మకారః శివ” ఇతి పౌరాణికాః । “అః
 కలాఖ్యా శక్తిః, ఉః నాదః, మః మహాబిన్దూరితి తాన్త్రికాః । అకారం - అగ్నైష్టకం
 గాయత్రీచంద్రస్కం బ్రహ్మదేవతాకం పీతవర్ణం భూస్థానకం జాగ్రదవస్థాకముదాత్తస్వరకం
 ఋగేష్టదకం గార్హపత్యాగ్నికం రజోగుణకం పృథీవీతత్త్వకం సృష్ట్యర్థక్రియాకమ్, ఉకారం -
 వాయుష్టకం త్రిష్టుప్చంద్రస్కం విష్ణుదేవతాకం విద్యుద్వర్ణకం భువఃస్థానకమనుదాత్తస్వరకం
 యజుర్వేదమాహవనీయాగ్నికం సత్త్వగుణకమన్తరిక్షతత్త్వకం స్థిత్యర్థక్రియాకమ్, మకారం
 - సూర్యర్షికం జగతీచంద్రస్కమిశ్వరదేవతాకం శ్వేతవర్ణకం స్వఃస్థానకం స్వరితస్వరకం
 సామవేదకం దక్షిణాగ్నికం తమోగుణకం ద్యౌస్తత్త్వకం సంహారార్థక్రియాకం

ఋషయోఽభివదన్తి । ఏవం అకారాద్యక్షరత్రయాత్మకబ్రహ్మాదిప్రపञ్చజాతం
దృశ్యమవభాసతే యస్య జీవత్వేనేతి యోజ్యమ్ । స్మృతిరపి జగత ఓంకారప్రభవత్వేన
తదాత్మకతామభిప్రేతి -

ఓంకారప్రభవా వేదా ఓంకారప్రభవాః స్వరాః ।

ఓంకారప్రభవం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥

ఇతి । యస్య జీవత్వేన ఓమాత్మకం విరాధిరణ్యగర్భాఽవ్యాకృతాత్మకమిదం
జగత్ప్రకాశతే తస్య స్వయమ్ప్రకాశత్వం కిం వక్తవ్యమితి భావః । నను
జగతః కిం అభానమేవ న స్యాత్? యస్య భానాయ స్వప్రకాశస్య పరమాత్మనః
ప్రకాశత్వమాశ్రీయతే । మైవమ్, అభానే హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధః । “కుష్మాఽయం
స్తమ్భోఽయమిత్యాకారేణ జగతి ప్రత్యక్షాదికం ప్రవర్తమానం బహులముపలభ్యతే ।
యది వాఽఽత్యన్తికమభానం స్యాత్తర్హి మూషకవిషాణవజ్జగదనుపాఖ్యమేవేతి వాచ్యమ్
। (తత్ర చ) మూషకవిషాణాద్యనుపాఖ్యవైలక్షణ్యస్య విశద్దుపలభ్యమానత్వాత్ । కిञ్చ
యత్సోపాఖ్యం తద్భానయోగ్యమ్, యచ్చ భానయోగ్యం తత్కదాచిద్భాసత ఏవేతి
ప్రతిబద్ధోఽస్తి । తథాచ కదాచిద్భాసస్య వ్యాపకస్య నివృత్తౌ వ్యాప్యం భానయోగ్యత్వమపి
నివర్తేత । భానయోగ్యత్వస్య చ నివృత్తౌ తద్వయాప్యసోపాఖ్యత్వమపి నివర్తతే । అన్యథా
వ్యాప్యవ్యాపకభావభజ్జప్రసక్తాత్ । తస్మాద్భాసత ఇతి వాచ్యమ్ । తత్ర పర్యాలోచయితవ్యం
- కిం స్వతః పరతో వేతి? న తావత్స్వతః, చిల్లక్షణాపత్తేరచిత్త్వవ్యాఘాతాత్ । అతః పరతః,
తత్పరం జడమజడం వా? జడత్వే - కథం జగత్ప్రకాశకం స్యాత్ । ప్రకాశకత్వే చ జగత్వేవ
ప్రకాశతా కుతో న స్యాత్ । ఉభయోర్దడత్వావిశేషాత్ । అజడత్వే తు - తదజడమాత్మా
వాఽన్యద్వా? నాన్యత్, తస్యాఽన్యత్వే - జడత్వస్యావశ్యకత్వేనాఽజడత్వపీడనాపత్తేః
। ఆత్మత్వే తు - స ఆత్మా శ్రీరామాదన్యః శ్రీరామ ఏవ వా? అన్యత్వే, జడత్వాపత్తిః
“అయమాత్మా బ్రహ్మ”త్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ । తస్మాత్ శ్రీరామ ఏవేతి పక్షం
యుక్తముత్పశ్యామః ।

నను చిద్రూపః శ్రీరామ ఏవ జగతోఽవభాసకో భవతు, తథాపి తయోర్భాస్యభాసకయోః
సమ్పన్నో భాస్యభాసకభావాతిప్రసజ్జకతయా న సమజ్ఞాన ఇతి సమ్పన్న ఏవానుసంధేయః
। నను ఘటాద్యాలోకయోరివాత్రాపి కశ్చిద్భవిష్యతీతి చేత్ - కో భవిష్యతి?
సంయోగః సమవాయస్తాదాత్మ్యమేకార్థసమవాయ ఏకార్థతాదాత్మ్యం వా? నాద్యః,
చిత్తో నిష్ప్రదేశత్వాత్ సంయోగస్య ప్రదేశవృత్తిత్వాత్ । అథ నిష్ప్రదేశాయా అపి
చితః ఆకాశేన్యేవ కాల్పనికప్రదేశసమాశ్రయణేన సంయోగ ఇత్యుచ్యతే । మైవమ్,
తథాపి గుణాదిభిః సహ సంయోగస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । ద్రవ్యయోరేవ హి
సంయోగో నాఽద్రవ్యయోః నాపి ద్రవ్యాద్రవ్యయోరిత్యభియుక్తోక్తేః । న ద్వితీయః,
ఆరభ్యారంభకభావరహితత్వాత్ । నహి చిదచితం జగదారభతే, ఏకస్య ద్రవ్యస్య

ద్రవ్యారంభకత్వానుపపత్తేః । ఉపపత్తౌ చ ఏకేన తన్నునా పటారంభప్రసక్తౌత్ ।
 నాప్యచితాఽనేకయా చిదారభ్యతే, నిత్యాయాం తస్యామారంభస్యైవాఽనవకాశాత్ ।
 నను ఆరభ్యా రంభకభావరహితత్వేఽపి గగనతద్గతైకత్వయోర్వ్యక్తిజాత్యోః సమవాయో
 దృశ్యతే । సత్యమ్, తథాపి న చిదచితోః సమవాయః సమస్తి । అయతసిద్ధ్యభావాత్ ।
 చిత్సంప్రసాదాహ్య, బాహ్యబాహ్యయోశ్చ కథమయతసిద్ధిః । అత ఏవ న తృతీయోఽపి ।
 సమవాయవపదే హి మీమాంసకైస్తాదాత్మ్యమభిషిచ్యతే । అపిచ తాదాత్మ్యం న భిన్నయోః,
 గవాశ్వయోరపి తాదాత్మ్యపత్తేః । నచాభిన్నయోః, ఇత్యేవం వక్తుమశక్యత్వాత్ ।
 । నహ్యేకస్మిన్ ఘటే ఘటయోరితి ప్రయోగోఽనున్మత్తానాం భవతి । ఘటస్య
 స్వాభిన్నస్య సేవన తాదాత్మ్యసంభవాచ్చ । నాపి భిన్నాభిన్నయోః, విరోధాత్ । నహి
 భేదాభేదావేకాధికరణౌ భవతుం శక్నుతః, నాపి చతుర్థపంచమౌ, రూపరసయోరేకస్మిన్
 ఘటాదావపి చిదచితోరేకార్థసమవాయస్య తాదాత్మ్యస్య చానుపపత్తేః । నహ్యచితః
 సమవాయాదిసంభవేఽపి చితోఽనాశ్రితాయాః సమవాయాది సంభవతి । అతశ్చిదచితోః
 సమ్మన్దాఽనిరూపణాదవభాస్యావభాసకభావో న సమ్భవతీతి ।

అత్రోచ్యతే - యత్సంయోగాదిసంభవః పరమార్థతో న సమ్భవతీతి, తదనుమన్యామహే ।
 తర్హి సంభవస్థాభావాదప్రకాశత్యమావతితమితి ఘట్టకుట్యాం ప్రభాతమితి చేన్న, ఆధ్యాసికేన
 సంభవేన ప్రకాశోపపత్తేః । అధ్యాసశ్చ సత్యం ఏవ వస్తుస్యసత్యస్యాఽఽరోపః । అసత్యం
 చ జగత్ సత్యాయాం చితి ఆరోపితామేతి నాఽనయోః కథమాధ్యాసికః సంభవః స్యాత్?
 సతి చ సంభవః స్యాత్, సతి చ సంభవే కథం వా ప్రకాశనం న స్యాత్? సతి చ ప్రకాశనే
 కథం వా శ్రీరామో న ప్రకాశాత్మకః? ప్రకాశాత్మకత్వే చ సతి కథం వా న స్వప్రకాశకః? అపితు
 స్వప్రకాశ ఏవేతి సిద్ధమ్ ।

స్వభూర్జ్యోతిర్మయోఽనంతః స్వప్రకాశోఽపి రామో రజాద్యుపాధికవిరాడాదిద్వారా
 జగత్సృష్ట్యాదికారణమిత్యాహ - సృష్టిస్థితిలయస్య చేత్యాది నా ॥ ౧॥

కారణత్వేన చిచ్ఛక్త్యా రజఃసత్త్వతమోగుణైః ॥

యథైవ వటబీజస్థః ప్రాకృతశ్చ మహాద్రుమః ॥ ౨॥

చిచ్ఛక్త్యా రజఃసత్త్వతమోగుణైః సృష్ట్యాదేః కారణత్వేన శ్రీరామోఽవతిష్ఠత ఇత్యధ్యాహృత్య
 యోజ్యమ్ । చిదావిష్టా శక్తిః చిచ్ఛక్తిః । శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదతోపి సమాసః ।
 సాభాసా మాయా, సా చ త్రిగుణా । తత్ర - రజఃప్రధానచిచ్ఛక్త్యుపాధికవిరాడ్రూపేణ
 శ్రీరామో జగతః సృష్టేః కారణమ్, సత్త్వప్రధానచిచ్ఛక్త్యుపాధికహిరణ్యగర్భరూపేణ
 స్థితేః, తమఃప్రధానచిచ్ఛక్త్యుపాధికాఽవ్యాకృతరూపేణ లయస్య । ఏకరూపస్య వస్తునో
 విచిత్రకార్యకరత్వం విచిత్రోపాధిభావేన భవతీతి “రజఃసత్త్వతమోగుణైరితి విచిత్రా ఉపాధయ
 ఉపన్యస్తాః । “లయస్య చే”తి చకారః సముచ్చయే । స చ భిన్నక్రమః సన్నధ్యాహృతేన

అవతినా సమృద్ధ్య ప్రాగుక్తం స్వప్రకాశత్వం సముచ్చేష్యతి ।

ఇదమిహ పరమతాత్పర్యమవగన్తవ్యం - శమాదిసాధనవతాం ముముక్షూణాం మన్త్రిణాం మన్తజపో విహితః, స చ మన్తార్థమననపూర్వకః । “యదేవ విద్యయా కరోతి కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి శ్రుతేః । మన్తజపాజ్ఞాని విదధతీ స్మృతిరపి మన్తార్థాఽనుసన్ధానమగ్నేన విధత్తే - “మౌనం మన్తార్థచిన్తనమితి । మన్తార్థస్తు- బ్రహ్మత్వైకత్వం మహావాక్యప్రతిపాద్యమ్ । తత్పదార్థో బ్రహ్మ, త్వమ్పదార్థ ఆత్మా జీవాపరపర్యాయః । తత్రాపి బ్రహ్మ తత్పదస్యార్థో భవద్వాచ్యో లక్ష్మ్యశ్చేతి ద్వయాం విధామాపద్యతే । తత్ర లక్ష్యోఽర్థః “స్వభూరిత్యాదివిశేషణచతుష్టయేన ప్రతిపాద్యతే । వాచ్యస్తు “జీవత్వేనేన్యాదినా । ఏవంఞ్చ- అర్థద్వయాత్మకం బ్రహ్మ రామ ఏవం ఏకాక్షరబీజరూపేణ మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యత ఇతి । ఇదానీం ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకయోః శ్రీరామతద్బీజయోరభేదమభిప్రేత్య జగత్సృష్ట్యాదికారణత్వప్రాపితం శ్రీరామగతం జగదాధారత్వం శ్రీరామబీజే సదృష్టాన్తమాచష్టే - యథైవేతి । ప్రాకృతో-తాకికః, ద్రుమస్య మహత్త్వం బహుఫలశాఖాపత్రప్రరోహాన్వితత్వమ్ । చకారః సముచ్చయే, స చ అశ్వత్థాదీనామనుక్తానాం స్వస్వబీజస్థత్వం సముచ్చిన్వన్ దృష్టాన్తబాహుల్యమవగమయతి । ఏకేన దృష్టాన్తేనాఽపరితుష్యన్తం ప్రతి దృష్టాన్తాఽన్తరోపన్యాసస్య యుక్తత్వాత్ । నను అశ్వత్థాదీనామపి మహాద్రుమశబ్దేనైవ ప్రాప్తౌ నార్థః సముచ్చయార్థేన చకారేణేతి చేత్ । మైవమ్, మహాద్రుమశబ్దస్యాఽశ్వత్థాదిప్రాపణే సామర్థ్యాభావాత్ । నను మహాద్రుమశబ్దాదశ్వత్థాద్యాప్రాప్తిః కిమేతేషాం మహత్త్వస్యాభావాద్ ద్రుమత్వస్య వా? నోభయధాపి, మహత్త్వద్రుమత్వయోరశ్వత్థాదిషు కన్యాపి విగానాభావాత్ । అతో మహాద్రుమశబ్దేన తేషామప్రాప్తిరతి ప్రలపమాత్రమితి చేత్ - “వటబీజస్థ” ఇతి సమానాధిక్యతేన మహాద్రుమపదేన వట ఏవ పర్యవస్యతి, వృక్షాన్తరాణాం ప్రాపయితుమశక్యత్వాత్ ॥ ౨॥ తథైవ రామబీజస్థం జగదేతచ్ఛరావరమ్ ॥

రేఫారూఢా మూర్తయః స్యుః శక్తయస్తస్మి ఏవ చ ॥ ౩॥

తథేతి । రామస్య బీజం రామబీజం రామశబ్దార్థప్రకాశకమేకాక్షరాత్మకం మన్తరూపం బీజమ్, తత్ర స్థితమ్ । నను రామతద్బీజయోరభేదమభిప్రేత్యేయం శ్రుతిశ్చేత్ప్రవృత్తే, తర్హి కథం భేదగర్భితసమృద్ధప్రతిపాదకషష్ఠీసమాసః? ఉపపద్యతే, “రాహోః శిరః” “శిలాపుత్రకస్య శరీరమిత్యాదివదితి బ్రూమః । ననురామతద్బీజయోరియం శ్రుతిః కథమభేదమభిప్రేయాత్? నహ్యభేదే ప్రమాణమస్తి । అప్రామాణికః కథమభిప్రాయవిషయః స్యాదితి । అహో! మహాన్ వ్యామోహ ఆయుష్మతః, యదేతామేవ శ్రుతిమభేదే ప్రమాణభూతామపి నావలోకయతి । నన్వేషా శ్రుతి రామబీజే జగతోఽవస్థితిమాహ,

న పునా రామతద్బీజయోరభేదమితి చేతనత్వమ్, తథాపి పూర్వాపరపర్యాలోచనయా ఏతస్యాస్తయోరభేదే పర్యవసానమవసీయతే । తథాహి - పూర్వత్ర జగదుపాదానే శ్రీరామే జగదవస్థితీరవగతా, తద్బీజే త్వత్రావగమ్యతే । యది తయోరభేదో న స్యాత్, కథమియముక్తిరుపపద్యేతేతి । నను బీజస్య జగదాశ్రయత్వేఽపి శ్రీరామస్య జగదుపాదానత్వం నానుపపన్నం తయోరభేదాదితి యదుచ్యతే, తన్నోపపద్యతే । తస్యాఽసజ్గత్వాత్ । నచాఽసజ్గత్వమప్రమాణకమ్, “అసజ్గో హ్యయం పురుష” ఇతి శ్రుతేః । అథ వస్తుతోఽసజ్గస్యాఽప్యవిద్యాశబలస్య తస్యోపాదానత్వముచ్యతే । మైవమ్, కిమవిద్యా-భావరూపా విద్యాయా అభావో వా? నాన్యః, అభావశబలస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానతోఽపి కైరయ్యుక్తేః । యుక్తే వా విశేషణీభూతాఽభావస్యాప్యూపాదానత్వాఽఽపాతాత్ । నచేష్టాపత్తిః, ద్రవ్యస్యైవోపాదానత్వాభ్యుపగమః । నాద్యః, తస్యాం ప్రమాణాభావాత్ । అథ సర్వరజతాదిప్రతిపత్తయ ఏవ తత్ర ప్రమాణమ్ । నహి రజ్జుశుక్త్యాద్యవిద్యామన్తరేణ తా ఉత్పద్యేరన్, తస్యాస్త్రాః ప్రతికారణత్వాత్ ఇత్యుచ్యతే । మైవమ్, శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతిపత్తినామేవాభావాత్ । నహి గురుచరణపరాయణైర్విభ్రమాఽభ్యుపగమ్యతే । తథాహి - సర్వే ప్రత్యయా యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ సమ్యగ్రజతప్రత్యయవత్ । నను సర్వశబ్దేన సమ్యగ్రజతప్రత్యయః సజ్గుహ్యతే న వా? ఆద్యంశతః- సిద్ధసాధనతా, దృష్టాంత్యేనోపన్యాసశ్చానుపపన్నః । నహి పక్ష ఏవ దృష్టాంతతయోపన్యస్యమానో దృశ్యతే । న ద్వితీయః, సర్వశబ్దస్య మహిమవ్యాఘాత్యాపత్తేః । ఏష ఏవ హి సర్వశబ్దస్య మహిమా - యదేకమవ్యర్థమసౌ న త్యజతి । నైష దోషః, సర్వశబ్దస్య సజ్గుచితవృత్తిత్వాఽఽశ్రయణన సమ్యగ్రజతప్రత్యయవ్యతిరిక్తపరతోఽపపత్తేః । నచ సజ్గుచితవృత్తిత్వస్య సర్వశబ్దమహిమవ్యాఘాత త్యాజ్యత్వమ్ । వృద్ధాఽనగ్గీకృతస్య సజ్గుచితవృత్తిత్వస్య మహిమవ్యాఘాతకత్వేన త్యాజ్యత్వాత్ । అగ్గీక్రియతే చ తత్ర తత్ర వృద్ధేః సర్వశబ్దస్య సజ్గుచితవృత్తితా “సర్వే బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యా” ఇత్యాదౌ ।

నచ సా మహిమవ్యాఘాతకృత్తయా దృష్టేతి పరిత్యజ్యతే । తద్వదత్రాపి సజ్గుచితవృత్తిత్వం మహిమవ్యాఘాతకమపి వృద్ధాఽఽహృతం న పరిత్యజ్యతే ।

అథ ప్రతిపత్తిగౌరవభయాత్ ప్రకారాన్తరేణ పక్షోపన్యాసమిచ్చసి తర్హి - “విగీతాః ప్రత్యయా యథార్థాః” ఇత్యస్తు పక్షోపన్యాసః । నను ప్రత్యయత్వమస్తు, మాఽస్తు చ యథార్థత్వమ్ । విపక్షే కిం బాధకమితి చేన్న, ప్రత్యయానాం యథార్థత్వాభావే విషయవ్యభిచారావశ్యమ్భావః స్యాత్ । తథాచ సర్వత్ర అనాశ్వాసప్రసజ్గః । అపిచ భ్రమేఽవభాసమానం రజతమనదబభాసతే సద్వా? నాద్యః, అసత్త్వాతిప్రసజ్గోత్ । నచ శతశ్శృంగాదికమనదపరోక్షావభాసగోచరో దృష్టమ్ । నాన్యః, “నేదం రజతమితి

బాధదర్శనాత్ | నచ బాధ్యమానమపి సద్భవితుమర్హతి విరోధాత్ | బాధాఽవిషయో హి శబ్దస్య యోఽర్థః స చేద్బాధ్యేత, కథం న విరోధః? అపిచ విభ్రమస్య కార్యత్వే తావన్న వివాదః | కార్యం చ కారణం వినా న భవతి | భ్రమస్య చ న కారణముపలభామహే | కారణాభావే చాఽయుక్తాత్మలాభో విభ్రమః కథం శక్యాఙ్గీకారః? నను చక్షురాదికమేవ కారణముపలభ్యత ఇతి చేన్న, తస్యాసంయుక్తస్య విభ్రమజనకత్వేఽతిప్రసక్తాత్ | సంయుక్తస్య తథాత్వే సంయోగస్య ప్రతియోగీ వక్తవ్యః | నను రజితాదితి చేన్న, అసతస్తస్య సంయోగప్రతియోగీత్వాఽనుపపత్తేః, బాధ్యమానస్య సత్తానుపపత్తేః | ఇహ బాధ్యమానస్యాపి దేశాంతరాదౌ సత్త్వం నానుపపన్నమితి చేన్న, తథాపి సంయోగప్రతియోగీత్వస్యాఽయోగాత్ | నహి వ్యవహితేన చక్షుః సంయుజ్యతే | అథదోషవశాద్వ్యవహితమపిచక్షుషా సంయోగరహితజ్ఞహిష్యత ఇతి చేన్న, తస్య దోషవశాదేవ సకలచాక్షుషపదార్థగ్రహకత్వప్రసక్తాత్ | నన్వోదర్యస్యాగ్నిర్భస్మకాదిదోషదుష్టస్య బహ్వన్నపాకజనకత్వవత్ తిమిరాదిదోషదుష్టస్య చక్షుషోఽసంయుక్తరజతప్రతీతిజనకత్వమస్త్వితి చేన్న, భస్మకాదీనామౌత్సర్గికపావకగతాఽత్యన్నపాకలక్షణకార్యప్రతిబద్ధకత్వాత్ | తర్హి బహ్వన్నపాకలక్షణకార్యమకారణకమేవస్యాత్ | న స్యాత్, కారణాంతరాదపి తదుత్పత్తేరుపపత్తేః | అతో భ్రమ ఏవ నాస్తీతి న తల్లిజమవిద్యాభానముదయమాసాదయితుమిష్టే | తస్మాదవిద్యాశబలితం రామాఖ్యం బ్రహ్మ జగత్కారణమితి రిక్తముక్తమితి | అత్రాఽఽచక్షుహే - యదుక్తం ప్రత్యయయాథార్థ్యానుమానమ్, తదయుక్తమ్ | పూర్వోక్తరీత్యా సిద్ధసాధనాదిదోషగ్రస్తత్వాత్ | నను ప్రాగీరితదోషసమాధిః కథం న హృది నిధీయతే ఇతి చేన్న, తథాపి ప్రతిపత్తిగౌరవస్యాఽపరిహార్యత్వాత్ | అథ “విగీతాః ప్రత్యయా యథార్థా” ఇతి కరణే న ప్రతిపత్తిగౌరవమితి చేత్, తథాపి విగీతపదేన విభ్రమానాభిధాయ యథార్థత్వం సాధ్యతే, ఉత యథార్థప్రత్యయానాం వా? న ద్వితీయః, యథార్థప్రత్యయానాం యథార్థత్వే విప్రతిపత్త్యభావేనాఽసాధనీయత్వాత్ | ఆద్యే విరోధః, నహి సమ్భవతి-విభ్రమా యథార్థాశ్చేతి | అపిచ విభ్రమాః ప్రామాణికాః పక్షీక్రియస్తే అప్రామాణికా వా? నాద్యః, విభ్రమాఽనగ్గీకారిణాం విభ్రమప్రామాణికత్వోపన్యాసాఽనవకాశాత్ | న ద్వితీయః ఆశ్రయాసిద్ధాపాతాత్ | అయథార్థవ్యవహారే తు భూతప్రత్యయపక్షీకారే న కోఽపి దోష ఇతి చేన్న, సర్వజగత్కారణస్యేత్వరజ్ఞానస్యాయథార్థవ్యవహారం ప్రత్యపి కారణస్య యథార్థత్వాఙ్గీకారిణం ప్రతి సిద్ధసాధనత్వాత్ |

యదవాది - విషయవ్యభిచారే విజ్ఞానానామనాశ్వాసప్రసక్త ఇతి | తన్న, వ్యవహారాణామపి విషయవ్యభిచారేనాశ్వాసప్రసక్తస్య దుర్వారత్వాత్ తుల్యత్వాత్ || యదభ్యధాయరజతస్యాఽసత్య శూన్యఖ్యాత్యాపత్తిరితి | తదపి న, సత్త్వాదినా రజతస్యానిర్వచనీయస్యాఽవభాసాభ్యుపగమాత్

| యచ్చాఽగాది - కారణాభావాద్విభ్రమస్యాఽఽత్మలాభ ఏవ నేతి | తచ్చ న, చక్షురాదేరేవ కారణత్వాత్ | నను సమీచినప్రత్యయజననస్వభానాం చక్షురాదీనాం కథమసమీచినప్రత్యయజనకత్వమితి చేత్, సమీచినవ్యవహారజననస్వభావానాం ప్రత్యయానామసమీచినవ్యవహారజనకత్వం కథమ్? దోషవశాదితి చేత్, చక్షురాదిష్యపి తథా కిం నేష్యతే? నను దోషాణామౌత్సర్గికకార్యప్రతిబద్ధకత్వమేవ న ఏవరీతకార్యోత్పాదకత్వమితి చేన్న, ప్రత్యయానామపి తర్హి దోషవశాదసమీచినవ్యవహారజనకత్వాభావాపాతాత్ | అపిచ దావాగ్నిదాహలక్షణో దోషో వేత్తబీజేభ్యోఽపి కదలీకాణ్డానుపజనయన్ దృశ్యతే | యదప్యభాణి-దుష్టస్య చక్షుషో వ్యవహితగ్రాహకత్వే సర్వవాక్షుషగ్రాహకత్వప్రసక్తి ఇతి | తదప్యసారమ్, దుష్టస్య ప్రత్యయస్య వ్యవహితరజతవ్యవహారజనకత్వే సర్వవ్యవహితవ్యవహారజనకత్వప్రసక్తిస్య తుల్యత్వాత్ | అనిర్వచనీయవాదాశ్రయణే తు వ్యవహితగ్రాహకత్వశక్త్యాఽనవకాశ ఏవ | తస్మాదతస్మింస్తద్భూతాపాణాంవిభ్రమాణామవశ్యాశ్రయణీయతైరవిద్యానుమానే తచ్చబలితం బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి సకలమనాకులమ్ |
 అథ విభ్రమో జ్ఞానవిశేషః | జ్ఞానం చ న విషయమన్తరేణ స త్తాం లభతే | అతో విభ్రమస్య విషయో వక్తవ్యః, నచ వక్తుం శక్యతే | తథాహి - కిమధిష్ఠానం విభ్రమస్య విషయో రజతాదిర్వా? నాద్యః, విభ్రమస్యాఽబాధ్యత్వాపత్తేః | నహి విషయస్య సత్త్వే వి జ్ఞానం బాధ్యతే | న ద్వితీయః, వికల్పానహత్వాత్ | తథాహి - రజతాదికం సత్ అథాఽసత్ ఆహో సదసత్? ఆద్యేఽపి-పురోవర్తినీ సదస్యత్ర వా? నాద్యః, విభ్రమస్యాఽబాధ్యత్వాపత్తేః | ద్వితీయేఽపి - హట్టాదౌ సత్తద్బుద్ధౌ వా? నాద్యః, హట్టాదౌ సతోఽత్ర భానానుపపత్తేః | న ద్వితీయః, అన్తరస్య బహిర్భానానుపపత్తేః | నను మతద్వయేఽపి దోషవశాద్భానోపపత్తిరితి చేత్త్వై పురోవర్తినః పురోవర్త్యాత్మకత్వం తత్సంసర్గో వా? అన్తరస్య బాధాత్మకత్వం తత్సంసర్గో వా విషయ ఇత్యాపతితమ్ | తస్యచ కథమపరోఞావభాసవిషయతా భవేత్? కథం వా రజతాద్యర్థినో గ్రహణాదివ్యవహారగోచరతా స్యాత్? అత్యంతాసత్త్వాత్ | నహి పురోవర్తితాదాత్మ్యాదికమత్రాన్యత్ర చ సమ్ప్రతి సమయాన్తరే చ సద్భవితుమర్హతి | అథాత్యంతాసత్వపి అపరోక్షప్రతీతిప్రవృత్తి కిం న స్యాతామితి చేన్న, తథా సత్యాత్మఖ్యాత్యన్యథాఖ్యాతి-వాదినోరసత్త్వాతిస్వీకారేణాఽపాసిద్ధాన్తాపత్తేః | కిం సర్వసామర్థ్యావిరహిణోఽత్యంతాసతో విషయాభవనసామర్థ్యమేవ నాస్తి, తత్ర కథమపరోక్షప్రతీతిప్రవృత్తి స్యాతామ్?

అథ మతం విజ్ఞానమేవ స్వహస్తు విశేషప్రాపితస్వభావవిశేషవిషయాభవనసామర్థ్యావిరహితేఽప్యత్య భవతితి, తర్హి కిమస్యాః శక్యమ్? అనదేవేతి చేత్కథం తర్హి కిమత్పాదయితుం శక్యం బోధయితుం వా? నాద్యః, అత్యంతాఽసత్సత్రాత్వాయోగాత్ | తథాత్వే

చాఽత్యంతాసత్త్వాభావప్రసక్తాత్ । న ద్వితీయః, బోధయితుమిత్యనేన బోధజననోపస్థానాత్
 । తథా సతి కో దోష ఇతి చేత్, అనవస్థాప్రసక్తాదితి బ్రూమః । మాఽస్తు తర్హి
 శక్యమితి చేన్న, శక్యాభావే శక్తేరేవాభావాపత్తేః । శక్తిరపి మాఘాదితి చేత్తర్హి
 విజ్ఞానమవిద్యాసామర్థ్యాదవభాసకమితి భవదీయభాషణస్యాఽపభాషణత్వమాపద్యేత
 । అపిచ హట్టాదౌ బుద్ధౌ వాఽస్తీత్యత్ర న మానం పశ్యామః । అనుభవ ఇతి చేత్,
 భ్రాన్త్యనుభవో బాధానుభవో వా? నాద్యః, తస్య పురోవర్తిరజతాదావేకస్యా బుద్ధర్థట్టాదౌ
 తదావేదకత్వాభావాత్ । భావే వా బుద్ధ్యాదౌ రజతమితి ప్రతిత్యాపత్తేః । న ద్వితీయః,
 తస్య పురోవర్తిరజతాద్యభావమాత్రగోచరత్వాత్ । నన్వేషం బుద్ధ్యాదౌ రజతాద్యసత్త్వే
 తథాపి కథం న రజతాది బాధ్యతే ఇతి చేన్న, ప్రసక్త్యభావాత్ । అత్రేవ తత్రాపి
 ప్రసక్తిరస్తితి చేత్, ప్రమాణేన భ్రాన్త్యా వా? నాద్యః, బాధ్యత్వానుపపత్తేః । న ద్వితీయః,
 తత్ర భ్రాన్తేరేవాఽనుత్పాదనాత్ ।

నను రజతస్య సంవిదాకారత్వాభావే సత్యాపరోక్ష్యానుపపత్తిరితిచేన్న, బహిఃస్థస్యైవ
 తదుపపత్తేః । నహి బాహిఃస్థ్యం సంవిదాకారః, అబాహిఃస్థ్యస్య సంవిదాకారతయా
 బాహిఃస్థ్యస్య తదాకారత్వానుపపత్తేః । కిఞ్చ అధ్యస్తం బుద్ధౌ చేత్తాత్మికం, తర్హి కపీనాం
 శీతార్తానాం గుఞ్జాపుఞ్జాదావారోపితేన వహ్నినాఽతాత్మికేన తరూణామిహ దాహప్రసక్తాత్
 ।

తత్రాఽప్యతాత్మికత్వాన్నాయం ప్రసక్తి ఇతి చేత్, శూన్యానిర్వచనీయవాదయోరన్యతరస్వీకారాపత్తే
 । తస్మాదత్ర సదన్యత్ర చాఽసద్రజతం విభ్రమస్య విషయ ఇతి న సున్దరమ్ । న ద్వితీయః,
 కిమత్రేదానీమేవ వాఽసత్? ఆహో సర్వత్ర సర్వదైవాఽసత్? నాద్యః, దత్తోత్తరత్వాత్ ।
 న ద్వితీయః, అత్యంతాసతోఽపరోక్షావభాసవిషయత్వాసమ్భవ ఇత్యుక్తత్వాదేవ । నాపి
 తృతీయః, విరోధాత్ । నహి యత్సత్తదసత్, యచ్ఛాఽసత్ తత్సత్ భవితుమర్హతి ।
 సత్త్వాసత్త్వయోః పరస్పరోపమర్థనరూపత్వాత్ । తస్మాద్విషయాభావాన్నిర్విషయస్య
 చ జ్ఞానస్యాఽఽత్యలాభానుపపత్తేనిర్విషయో విభ్రమో నాత్మానం లభత ఇతి న
 తేనాఽవిద్యానుమానమితి ।

అత్ర వదామః - భవేదేవమ్, యది విభ్రమో నిర్విషయో భవేత్ । నను విషయత్వమదూష్యమితి
 చేత్ । సత్యమ్, దృష్ట్యస్య దూషితత్వేఽప్యదూష్యస్య కిమాయాతమ్ । అదూష్యో
 విషయః క ఇతి చేత్, అనిర్వచనీయత్వమితి వదామః । అథ కిమిదమనిర్వచనీయత్వమ్? సదసద్విలక్ష
 చేన్న, పునరుక్తేః । కిం శబ్దావృత్తిమాత్రేణ పునరుక్తేః, ఏకార్థశబ్దావృత్త్యా వా? నాద్యః,
 యమకాదావపి పునరుక్తిప్రసక్తాత్ । న ద్వితీయః, సదసత్పదావృత్తావేకార్థత్వాభావాత్
 । పూర్వం సచ్ఛాఽసచ్ఛేతి ద్వ్యన్వయః, అనన్తరం సచ్చ తదసచ్ఛేతి కర్మధారయః ।
 నచానయోః సమానయోరర్థైక్యం యుక్తం వక్తుమితి । తర్హి వక్తవ్యమత్ర ప్రమాణమ్ । నహి

ప్రమాణమన్తరేణ ప్రమేయసిద్ధిః । నను బాధఖ్యాత్యైకోభయానాత్మకత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిః
ప్రమాణమనిర్వచనీయత్వే । సత్త్వే హ్యనుపపద్యమానేన బాధేన సద్వైలక్షణ్యమ్,
అసత్త్వేనుపపద్యమానయా చాపరోక్షఖ్యాత్యానైవ సద్వైలక్షణ్యమ్, ఏకస్యోభయానాత్మకత్వప్రసి
చైకస్య రజతాదేః సదసదుభయాత్మకత్వేనుపపద్యమానయా సదసద్వైలక్షణ్యమానీయత
ఇతి కథమనిర్వచనీయత్వమప్రమాణకమితి చేత్ । మైవమ్, బాధాదీనామన్యథైవోపపత్తిః
। తథాహి-పురోవర్తిని సన్న భవతీత్యేతావత్తైవ బాధోపపత్తౌ రజతాదేరన్యత్ర సత్త్వం
కథమప్రత్యూహం న స్యాత్? క్వాచిత్కసత్త్వమాత్రేణైవాపరోక్షఖ్యాత్యుపపత్తౌ
బాధోపసితం పురోవర్తిన్యసత్త్వం కథమకణ్ణకం న స్యాత్? ఏకస్యోభయానాత్మకత్వానైవ ప్రతీతిరపి
దేశభేదేనైవ తస్యైవ రజతస్య సదసదుభయాత్మకత్వేనాపి న విరుధ్యత ఇతి
సదసదాత్మకమపి కథమప్రతిపక్షం న స్యాత్ । తదేవం ఖ్యాత్యాద్యనుపపత్తిరనిర్వచనీయత్వే
న మానమితి స్థితమ్ ।

బాధవిషయత్వమనిర్వచనీయత్వమితి చేన్న, శుక్తికాదేరప్యనిర్వచనీయత్వప్రసజ్ఞాత్
। శుక్తికాదికమపి నేదం రజతం కిన్తు శుక్తిరితి బాధస్య విషయప్రతిపన్నోపాధౌ
నిషేధప్రతియోగిత్యే తదితి చేన్న, రజత ఏక రజతప్రతిపత్తిభాజి కుతశ్చిత్కారణాత్ “నేదం
రజత” మితి విభ్రామ్యతి పురుషే రజతస్యాపి ప్రతిపన్నోపాధౌ నిషేధప్రతియోగినోనిర్వచనీయత్వప్ర
। కారణత్రితయజన్యత్వమనిర్వచనీయత్వమితి చేన్న, సమవాయాదికారణత్రితయజన్యే
పటాదావతివ్యాప్తేః । సంస్కారసమ్ప్రయోగదోషజన్యత్వం వివక్షితమితి చేత్, ప్రాగేవేచ్ఛ ।
కిం తావదీర్యేత-మమ దోషోద్భావనావకాశ ఏవ న స్యాత్ । నత్వయమల్ప ఏవాపరాధః ।
ఇదం తు లక్షణమదుష్టమితి చేన్న, దోషప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తేః । సా హి జ్వరాదిహేతో
పితాదిదోషే వాస్తే భిషజాం “స ఏవాయ” మితి జాయమానసంస్కారసంయోగాభ్యామివ
కర్మభూతేన దోషేణాపి జన్యతే । ప్రతిభాసమాత్రశరీరత్వమనిర్వచనీయత్వమితి చేన్న,
మాత్రశబ్దస్య వైయర్థ్యాత్ । ప్రతిభాస్యాత్మనా సత్త్వవ్యవచేద్ధ ఏవ మాత్రత్వార్థ ఇతి చేత్,
తథా సతి ఆత్మన్యతివ్యాప్తేరపరిహార్యత్వాత్ । ఆత్మాపి హి భవతాం మతే ప్రతిభాస్యరూప
ఏవ, న పునః ప్రతిభాసరూపః । తస్మాన్నాన్యస్యనిర్వచనీయత్వవచనమితి ।

అత్ర బ్రూమః - తత్తద్రూపనిరూపణానైవ సహిష్ణుత్వస్యైవానిర్వచనీయలక్షణాత్ । నను
రజతాదౌ నేదం లక్షణమస్తి సదాదిరూపేణ నిరూపణం సహతే ఇతి చేన్న, తథాహి
- రజతాదికం తావన్న సత్, బాధాత్ । అబాధ్యమానం హి సత్ । నాప్యసత్,
అపరోక్షప్రతీతివిషయత్వాత్ । నహ్యపరోక్షప్రతీతివిషయా ఘటాదయోనస్తః
। నాపి సదసత్, విరోధాత్ । తస్మాత్ సదాదిరూపేణ రజతాదినిరూపణం న
సహత ఏవ । ననూక్తమేవ - దేశభేదేన సత్యసతి చ రజతే బాధాదేరుపపత్తౌ
రజతాదేః సదాదిరూపేణ నిరూపణం నిరన్తరాయమితి చేన్నైవమ్, బాధస్య దేశాన్తరే

రజతమస్త్రీత్యత్రోదాసీన్యాత్ । అపరోక్షప్రతీత్యా పురోవర్తిమాత్రసంయోగజన్యయాపి
బాధవిరోధాత్ పురోవర్తిని రజతే సత్త్వబోధనాయ ప్రవర్తితుమశక్యత్వాత్ । అత ఏవ
స్వస్వమాత్రవిషయశూన్యయోర్బాధఖ్యాత్యోర్విరోధపరిహారాయ సదసత్త్వయోర్దేశభేదేన
వ్యవస్థాపకతాఽభావాద్దేశభేదేనైకస్యైవ రజతస్య సదసదుభయాత్మకత్వస్య వ్యవస్థాపయితుమశక్యం
ఖ్యాతిబాధాభ్యాం

పురోవర్తినేవ ప్రసజ్జనే సత్యేకస్యైవోభయాఽనాత్మకత్వప్రసిద్ధిరనుపపన్నాయాః
సదసదుభయరూపతావ్యుదాసపత్వాచ్చ । తస్మాన్న రజతాదేః సత్త్వాఽసత్త్వాదినా
నిరూపణమ్ । కింఞ్చ పురోవర్తితాదాత్మ్యాదౌ గగనప్రాసాదాదౌ చ స్వప్నై
దేశభేదావలంబునేనాపి సత్త్వాదిరూపేణ? న నిరూపణమ్ । కింఞ్చ పురోవర్తిం
నిరూపయిష్యసి । నను సత్త్వేనాఽనిరూప్యస్యాసత్త్వమావశ్యకమ్, అసత్త్వేనాఽనిరూప్యస్య
సత్త్వమావశ్యకమ్,

“పరస్పరవిరోధే హి న ప్రకారాస్తరస్థితిః”

ఇతి న్యాయాత్ । అతో రజతాదేః సత్త్వాసత్త్వయోరన్యతరప్రకారావశ్యమ్భావాన్న
తదుభయవిలక్షణత్వప్రకారవాచ్యుక్తిర్మతీతి చేన్న, అనిర్వచనీయత్వప్రతిక్షేపేణ
నిర్వచనీయత్వస్య భవదభ్యుపగతన్యాయవలాదేవ భవతాఽవశ్యాభ్యుపగస్తవ్యత్వాత్
। త్వమేవ హి “పరస్పరవిరోధే హితి న్యాయమభాషిష్టాః । నహ్యాయం న్యాయః
సత్త్వసత్త్వే ఏవ విషయాకరోతి, న నిర్వచనీయత్వాఽనిర్వచనీయత్వే ఇతి సమ్భవతి
। అన్యథా వైపరీత్యస్యాపి వస్తుం శక్యత్వాత్ । తస్మాదనిర్వచనీయత్వస్య
లక్షణాభావచోద్యమవద్యమేవేతి సిద్ధమ్ । నాపి ప్రమాణాభావః, ఖ్యాత్యాద్యనుపపత్తేరేవ
ప్రమాణత్వాత్ । యథా చేదం ప్రమాణం తథా విస్పష్టమేవ । కింఞ్చ - “విమతం
అనిర్వచనీయం బాధ్యత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథాఽఽత్మా” ఇతి ప్రయోగోఽపి
ప్రమాణమనిర్వచనీయత్వే । తస్మాత్ - అనిర్వచనీయవిషయలాభాలలభ్యాత్మికయా
భ్రాన్త్యా కార్యేణాఽవిద్యాభానే తదాలింగితం శ్రీరామాఖ్యం బ్రహ్మ జగదుపాదానమిత్యవదాతమ్
। తథాచరామాభిన్నం(బ్రహ్మ)జగదుపాదానం జగదాధార ఇతి సిద్ధమ్ ।

బీజముద్ధరతి-రేఫేతి । “వర్ణాత్కార” ఇతి సామాన్యతః ప్రాప్తస్య కారప్రత్యయస్యాపవాదతయా
“రాదిఫ” ఇత్యనేన ఇఫస్య విధానాత్ రేఫ ఇతి సిద్ధ్యతి । అతో రేఫో రవర్ణస్తమారూఢాః
తదవ్యవధానేన ఘటనాన్మూర్తయస్తస్య-అకారద్వయం మకారశ్చేతి వర్ణాస్త్రయః
సముదితా రేఫారూఢా బీజం స్యుః । బీజమిత్యనుషజ్ఞానీయమధ్యాహరణీయం
వా । నను మూర్తిశబ్దేన బ్రహ్మిదేవత్రయపరతయా పురాణాదౌ ప్రసిద్ధేన కథం
త్రయో వర్ణా లభ్యన్తే? తేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వాదితి బ్రూమః । ప్రథమోఽకారో
విరాడాత్మకబ్రహ్మరూపః, ద్వితీయోఽకారో హిరణ్యగర్భాత్మకవిష్ణురూపః, మకారస్తు

అవ్యాకృతాత్మకసదాశివరూపః । నను రేఫరూపం వ్యజ్ఞానం ఆకారో మకారశ్చేత్యేతావదేవ
 బీజే ప్రతీయతే, కిమిదముచ్యతే-ప్రథమోఽకారో ద్వితీయోఽకార ఇతి । మైవమ్,
 రాకారప్రతీతౌ తదవయవయోః అకారయోః ప్రతీతేరావశ్యకత్వాత్ । నను
 అకారద్వయమకారాణాం సృష్ట్యాదిశక్తివిరహిణాం కథం బ్రహ్మాద్యాత్మకత్వమత
 ఆహ-శక్తయ ఇతి । సృష్ట్యాదిశక్తయ ఇత్యర్థః । నను “శక్తయ” ఇత్యస్య
 కేనాన్వయః? కిం రేఫారూఢా ఇత్యనేన, మూర్తయ ఇత్యనేన వా? నాద్యః,
 అకారాదీనాం శక్తిమత్త్వప్రతిపాదనాఽభావప్రసక్తాత్ । న ద్వితీయః, అకారాదీనాం
 శక్తిమత్తయా వక్తవ్యానాం శక్తిరూపతాప్రతిపాదనస్యానుపయోగాత్ । మైవమ్,
 సమాసావయవభూతమప్యారూఢపదం బుద్ధ్యా విభజ్య మూర్తిపదేన సంయోజనే
 మూర్త్యారూఢా ఇతి సిద్ధౌ అకారాదీనాం శక్తిమత్త్వసిద్ధేః । యదా తు రామాభిన్నమపి
 బీజం రామాద్భేదేన వివక్షిత్యా వాచకం క్రియతే, తదా రేఫేణ స్వభూరిత్యాదిప్రతిపాదితం
 స్వప్రకాశం బ్రహ్మోపస్థాప్యతే । తత్ర చ మూర్తయో విరాట్యుత్తరావ్యాకృతాత్మకబ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర
 ప్రథమాకారద్వితీయాకారమకారైర్బిజావయవభూతైః ప్రతిపాదితాః ।

ఆరూఢాః - స్రజ సర్పాదయ ఇవాఽఽరోపితాః । ఉపలక్షణం చైతత్, త్రిగుణాత్మకస్య
 సర్వస్యాపి జగత్సత్తారోపితస్య వక్తవ్యత్వాత్ । అథ రేఫస్య కథం స్వప్రకాశపరత్వమ్!
 తస్యాగ్నివాచకతయా ప్రసిద్ధస్య స్వప్రకాశే ప్రవృత్తావవిరోధాత్ । అత ఏవ చ
 శ్రీరామమస్త్రోద్ధారే “తారకం దీర్ఘానలమితి శ్రుతిరనలశబ్దేనాఽగ్నివాచకం రేఫం
 వివక్షితవతీ । బ్రహ్మకల్పోఽపి “వభిశ్యం శయనం విష్ణోరిత్యత్ర వహ్నిశబ్దేన రేఫమేవ
 వహ్నివాచకమభిప్రేతి । నను రేఫస్య స్వప్రకాశబ్రహ్మపరస్య విరాడాదిత్రయోపలక్షితసకలత్రిగుణజగ
 సామానాధికరణ్యం కిం “నీలముత్పలమిత్యాదివత్? ఆహోస్విత్ “చోరః స్థాణురిత్యాదివత్?
 నాద్యః, బ్రహ్మజగతోరుభయోరపి తుల్యత్వాత్సత్యత్వాపత్తేః । నహి నీలోత్పలాదావన్యతరస్యాపి
 మిథ్యాత్వమస్తి । న ద్వితీయః, జగతో మిథ్యాత్వే వినిగమకాభావాత్ । నహి
 స్థాణుసాక్షాత్కారశోఽరస్యేవ, పరమాత్మసాక్షాత్కారః ప్రపంచస్య బాధకః కస్యచిత్కుత్రచిత్కదాచిద్
 దృష్టః । అతో న రేఫస్య వర్ణాన్తరసామానాధికరణ్యం వరేణ్యమితి ।

తదసారమ్ । యత్థల్పవాదీః నీలోత్పలాదితుల్యతానభ్యుపగమపరాహతమ్ । యదపి
 చోరస్థాణోః సామానాధికరణ్యతుల్యతాశ్రయణే దూషణమభాణీః- జగతో మిథ్యాత్వే
 వినిగమకం నాస్తీతి,

తత్కుతః । స్థాణోరివ పరాత్మనః సర్వథా సాక్షాత్కారాభావాదితి చేన్న ।
 అననుష్ఠితసాక్షాత్కారోపాయానాం సాక్షాత్కారాభావం బ్రూషే, అనుష్ఠితసాక్షాత్కారోపాయానాం
 వా? నాద్యః, అగ్గీకారాత్ తావతా దోషాభావాత్ । న ద్వితీయః, విరోధాత్ । అపిచ
 “అతోఽన్యదాత్మమితి శ్రుతిరేవ బీజజగచ్ఛబ్దానాం సామానాధికరణ్యతుల్యతామవగమయతి

। తత్ర రేఫారూఢవర్ణత్రయస్య ప్రణవగతవర్ణత్రయోపస్థాపితార్థోపస్థాపకస్య ప్రణవాభేదాత్
ప్రణవస్య బిన్ద్వాదయోఽవయవా అపి గుణోపసంహారన్యాయేనోపసంహరణీయా
ఇత్యవగన్తవ్యమ్ । సప్తావయవో హి ప్రణవః శ్రీశంకరాచార్యైరభిహితః -

సప్తాత్మకస్య తారస్య పరో ద్వౌ తు పరో యతః ।

అతశ్చ శక్తితాన్త్రాఖ్యో నపద్యేతేపరైః సహ ॥

ఇతి । నన్దవిద్యాశబలితస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం న యుక్తమ్, సాక్ష్యైః
ప్రకృతేరేవ జగత్కారణత్వాభిధానాదిత్యత ఆహ-ఏవేతి । శబలం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం
న ప్రకృతిరిత్యర్థః । న ప్రకృతేర్జగత్కారణత్వే ప్రమాణమస్తి । యా యా
శ్రుతిరుద్రాహాయతే, తస్యాస్తస్యాః పరమాత్మావచ్ఛేదకత్రిగుణమాయాపరత్వాత్ ।
అపిచ అచేతనాయాః ప్రకృతేః కథం జగదుపాదానే ప్రవృత్తిః? రథాదేర్నగరప్రాపణ
ఇవేతి చేత్, తత్ర చేతనాధిష్ఠితేనోపపత్తేః । నచ భవతా ప్రకృతేశ్చేతనాధిష్ఠితత్వమిష్యతే
। చేతనస్యోదాసినత్వాఙ్గీకారాత్ । నను దుగ్ధవత్ప్రకృతేరపి ప్రవృత్తిరుపపద్యతే ।
యదాహుః-

“వత్సవివృద్ధినిమిత్తక్షీరస్య యథా ప్రవృత్తిరజ్జుస్య”

ఇతి, న । తత్రాపి గవాదిశరీరావచ్ఛిన్నేన చేతనేనైవాధిష్ఠానాత్ । పరమాణవస్తర్లి
జగదుపాదానమ్, జగదపేక్షయా న్యూనపరిమాణత్వాత్ । న్యూనపరిమాణా హి
తన్తవః పటోపాదానతయా దృశ్యన్తే । నచ వ్యాపకస్య బ్రహ్మణో జగదపేక్షయా
న్యూనపరిమాణత్వం సమ్భవతి, యేన జగదుపాదానతా సువచా స్యాత్తత్రాహ - చేతి
। చశబ్దో నిషేధే, అవ్యయానామేనకార్థత్వాత్ ।

అయం భావః - పరమాణుః పరమాణుస్తరేణ సంయుజ్య ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ
జగదుపాదానమితి వక్తవ్యమ్ । తన్న, సంయోగస్యైవానుపపత్తేః । తథాహి - పరమాణుః
కార్తేన్యున సంయుజ్యతే ఏకదేశేన వా? నాద్యః, సంయోగస్య ప్రదేశవృత్తిత్వవ్యాఘాతాపత్తేః
। అప్రదేశవృత్తిత్వమేవ తర్హి సంయోగస్యాఽస్త్వీతి చేన్న, పటేన ఘటసంయోగస్య
సర్వపటవృత్తితయా సర్వస్మిన్ పటే ఘటత్వాపత్తేః । న ద్వితీయః, నిరవయవానాం
పరమాణూనామేకదేశాభావాత్ । కల్పితా ఏకదేశా భవిష్యన్తీతి చేత్తర్హి కల్పితప్రదేశవర్తినః
సంయోగస్యాపి కల్పితత్వాపత్తౌ తదసమవాయికారణస్య జగతోఽపి కల్పితత్వాపత్తౌ
సిద్ధం నః సమీహితమ్ । అధికపరిమాణస్య బ్రహ్మణః కథమూపాదానత్వముపపన్నమితి
చేన్న, అఘటమానఘటనాపటుతరావిద్యాశబలితస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వే
విరోభావాదితి సకలమనాకులమ్ । ఇతిశబ్దో ద్వితీయోపనిషత్సమాప్తా ॥ 3॥

ఇతి శ్రీరామచంద్రచరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య-ఆనందవనరచితాయాం
శ్రీరామపూర్వతాపినీయటీకాయాం ద్వితీయోపనిషత్ సమాప్తా ।

అథ తృతీయోపనిషత్ |

ప్రథమోపనిషది “జప్తవ్య” ఇననేన శ్రీరామమస్త్రజపో విహితః | స చాఽర్థజ్ఞానపురఃసరం
క్రియమాణో వీర్యవత్తరో భవతి, “యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం
భవతి”తి శ్రుతేః | రామమస్త్రస్య త్రిపదం వాక్యమ్ | తతశ్చ వాక్యార్థజ్ఞానస్య
వాక్యవయవభూతపదార్థజ్ఞానసాపేక్షతయా మస్త్రవాక్యే ప్రథమావయవభూతస్య
బీజరూపస్య పదస్య ద్వితీయోపనిషదా తత్పదార్థశోధనపరయాఽర్థోఽభిహితః |
అథునా తృతీయోపనిషదా త్వమ్పదార్థశోధనం కుర్వత్యా మస్త్రద్వితీయతృతీయావయవభూతయోరు
| నను ప్రకృతిపురుషరూపయోః సీతారామయోర్భేదో బీజాదస్తి న వా? ఆద్యే-భిన్నతయా
రజతవత్ తయోరపారమార్థికత్వమాపద్యేత | చరమే-బీజమాత్రశరీరయోస్తయోర్బీజవాచ్యత్వం
న స్యాత్ | నహి బీజమేవ బీజస్య వాచ్యం భవతుమర్హతి, వాచ్యవాచకభావస్య
భేదగర్భితత్వాదిత్యాశక్యోన్మిమేవ పక్షమాదాయ సమాధత్తే-సీతారామావతి |
సీతారామౌ తన్మయావత్ర పూజ్యౌ జాతాన్యాభ్యాం భువనాని ద్వీసప్త ||
స్థితాని చ ప్రహతాన్యేవ తేషు తతో రామో మానవో మాయయాఽధాత్ || ౧||
సీతారామౌ- ప్రకృతిపురుషౌ విరాట్సక్యభిధేయావిత్యర్థః | అత్ర - అస్మిన్మస్త్రరాజే
తన్మయా-బీజాత్మకౌ పూజ్యౌ-జ్ఞాతవ్యౌ, ధాతునామనేకార్థత్వాత్ | నత్యర్చనీయౌ,
అర్చనప్రకరణస్యాగ్రే వర్తిష్యమాణత్వాత్ | తద్భిన్నయోరపి తద్వాచ్యత్వం
కల్పితభేదాశ్రయణాన్న విరుధ్యతే | రాహ్వభిన్నస్యాపి శిరసో రాహుసమ్బుద్ధిత్వమివేత్యర్థః
| యథా బీజస్య జగదుత్పత్త్యాదికారణత్వమ్, ఏవం ప్రకృతిపురుషయోః సీతారామయోర్జగదుత్పత్త
యది న స్యాత్తదా బీజవిరుద్ధధర్మాధికరణయోస్తయోర్బీజాభేదో న స్యాత్ |
అతస్తయోర్జగదుత్పత్త్యాదికారణత్వమాహ-జాతాసీత్యాదినా | ద్వీసప్త-ద్వీగుణితాని
సప్త చతుర్దశేత్యర్థః | అథస్తనాని సప్త ఉపరితనాని చ సప్తేతి భువనానాం
చతుర్దశత్వమవగన్తవ్యమ్ | “ఆభ్యామితి పఞ్చమీ అనయోరితి సప్తమీత్వేన
విపరిణమ్యా | స్థితాని-సమవేతాని ప్రహృతాని-విసప్తాసీతి వ్యాకర్తవ్యమ్ |
ఏతేన ప్రకృతిభూతసీతాసహాయస్య రామస్య పరమాత్మనో నిమిత్తస్యైవ సతో
జగదుపాదానత్వమప్యుక్తం భవతి | ఏవశబ్దేన నిమిత్తోపాదానయోర్భేదో వ్యావర్త్యతే
| “తత్సృష్ట్యా తదేవాఽనుప్రావిశదీతి శ్రుతిమనుస్మత్యాహ-తేషు తతో రామ ఇతి |
తతో-జగత్సృష్ట్యనంతరం “రమన్తే యస్మిన్ యోగిన” ఇతి రామః-పరమాత్మా మాయయా-
ప్రకృత్యా | “మాయాం తు ప్రకృతిమితి శ్రుతేః | తేషు-భువనేషు సృష్టేషు అధాత్ - ఆత్మానం
ప్రావేశయదిత్యర్థః | జడస్య ప్రవిష్టస్యాపి జగత్ప్రకాశత్వం న స్యాదత ఆహ - మానవ ఇతి

। మాప్రమా జ్ఞానమ్, తయా నవో-నూతనః । నవత్వేన ప్రతిహతప్రకాశనసామర్థ్యం లక్ష్యతే
 । స్వయమ్ప్రకాశ ఇత్యర్థః । యద్వా మాయయా కృత్వా మానవో మనుష్యమూర్తిః,
 న పరమార్థతః । యదాహ శ్రీమహాదేవః - “మాయామానుషచారిత్ర్యేతి । ఏవం భగవతి
 జగదనుప్రవిష్టే జగతి పశ్చాత్తాపాః ప్రతిభాసంతే-అస్తి, భాతి, ప్రియం, రూపం, నామేతి ।
 తత్రాద్యాస్త్రయో రామస్య పరమాత్మనః, ఇతరౌ ద్వౌ జగతః । యదాహురాచార్యాః -
 అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చైతన్యపశ్చాకమ్ ।

ఆద్యం త్రయం బ్రహ్మనిష్ఠం జగద్రూపం తతో ద్వయమ్ ॥

ఇతి । ఏతదుక్తం భవతి - అస్తిభాతిప్రియశబ్దోపస్థాపితం సత్తాసూర్వైశ్చాత్మకత్వం
 రామపదావయవభూతేన రాక్షరేణ గృహ్యతే, నామరూపత్వం చారోపితం
 మాక్షరేణేతి । సకలజగదారోపాధిష్ఠానం పరమాత్మా రామపదేన గృహ్యత ఇతి
 ॥ ౧॥

నను రామస్య సృష్టజగదనుప్రవేశోఽభ్యధాయి, స నోపపద్యతే । అపరిచ్ఛిన్నస్య
 నిత్యానుప్రవిష్టస్యాఽఽగన్తుకానుప్రవేశోక్త్యనుపపత్తేరితి చెన్నైవమ్ । అపరిచ్ఛిన్నస్యాఽప్యాకాశవద
 । సత్ప్రకాశానన్దాత్మకస్య జగదనుప్రవేశేన జగదసత్త్వాదివ్యావర్తకతయా జగత్ప్రాణత్వమాగతం
 జగదాత్మకత్వం చ । తద్రామశబ్దార్థేన వివక్షన్ నమఃశబ్దేన యోజనామాహ -
 జగత్ప్రాణాయేతి ।

జగత్ప్రాణాయాఽఽత్మనేఽస్మై నమః స్యాన్నమస్త్యైక్యం ప్రవదేత్ ప్రాగ్గుణేన ॥ ౨॥

నమః-ప్రహ్నిభావః । క్రియాయా అభావేన ప్రసక్తం సాకాజ్ఞత్యేనాఽఽనర్థక్యం వారయతి-
 స్యాదితి । ప్రహ్నిభావపరేణ నమఃపదేన సంసారసాగరనిమగ్నతయా ప్రహ్నిభూతో
 జీవో లక్ష్యతే । తతశ్చ జీవలక్షకో నమఃశబ్దో రామపదసమానాధిక్యతః సన్
 జీవపరమాత్మనోరేకత్వే పర్యవస్యతి । నచ మధ్యే చతుర్థీ అజాగలస్తనసమానేతి వాచ్యమ్,
 “నమఃస్వస్తిత్వాదినా ప్రాప్తాయాస్తస్యా అపరిహార్యత్వాత్ । తదిదమాహ-నమస్త్వేతి ।
 తుశబ్దః పరాఽపరాత్మనోరేకత్వే విరోధాఽఽశంకాం నుదతి । స్వప్రకాశత్వాదిగుణవతా
 పరమాత్మనా కథమపరాత్మనస్తద్రహితస్యాఽభేదః స్యాదితి తత్రాహ-ప్రాగ్గుణేనేతి
 । పూర్వోక్తస్వప్రకాశత్వాదిగుణేనేత్యర్థః । పరమాత్మసాక్షాత్కారేణ వహ్నినా
 సంసారిత్యాదివిరుద్ధధర్మమహావనదాహ పరిశుద్ధో జీవశ్చిన్మాత్రేణ నిష్ప్రపశ్చిన్న
 పరమాత్మనా సహ తాదాత్మ్యమనుభవతీత్యభిప్రాయః । ఇతిశబ్దస్త్రుతియోపనిషత్సమాప్తా
 ॥ ౨॥

ఇతి శ్రీరామచంద్రచరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రజకాచార్య-ఆనందవనరచితాయాం
 శ్రీరామపూర్వతాపినీయటీకాయాం తృతీయోపనిషత్ సమాప్తా ।

అథ చతుర్థోపనిషత్ ।

ప్రథమోపనిషది “మన్త్రో జప్తవ్యః” ఇతి జపో విహితః । ద్వితీయాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానరూపకత్వాన్మన్తవాక్యప్రథమావయవభూతస్య బీజరూపస్య పదస్య వ్యాఖ్యాన కృతా । తృతీయస్యాముపరితనయోర్ద్వితీయతృతీయపదయోరిత్యేవం పదార్థశోధనం కృత్వా వాక్యార్థకథనాయ వినా మన్త్రేణ పూజా న సిద్ధ్యతీతి ప్రాగభిహితమన్తనిరూపణాయ చతుర్థీమారభతే-జీవవాచీత్వాదినా ।

జీవవాచి నమో నామ చాత్మా రామేతి గీయతే ॥

తదాత్మికా యా చతుర్థీ తథా చాఽయేతి కథ్యతే ॥ ౧॥

తత్ర తావద్వాక్యార్థం “జీవవాచీత్వాదికయా ప్రథమకణ్డీకయా కథయతి । నమో నామ-ఇతి శబ్దో జీవవాచి-జీవస్త్యమ్పదార్థస్తస్య వాచకమ్ । రామేతిప్రాతిపదికేన చాత్మా-పరమాత్మా గీయతే-కథ్యతే । ఆత్మశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణోఽపి తత్పదార్థేశ్వర ఇవావగస్తవ్యః । నమఃపదేన జీవస్యాఽవగమితత్వాత్ । రామేతి ప్రాతిపదికార్థముక్త్యా తతో విహితాయాశ్చతుర్థ్యైకవచనరూపాయా విభక్తేరర్థమాహ-తదాత్మికేత్వ్యుత్తరార్ధేన । తథాచ సతి నమోరామపదయోర్జీవపరమాత్మపరత్వే సతి యా చతుర్థీ “ఆయ” ఇత్యేవమాత్మికా కథ్యతే-రామప్రాతిపదికాత్పరా అభిధీయతే, సేత్యధ్యాహృత్య తదాత్మికేతి యోజ్యమ్ । తాదాత్మ్యం-తత్త్వభావత్వం జీవబ్రహ్మణోరాత్యన్వికమభేదమవగమయతీతి । నన్విహ చతుర్థీవిభక్తిరేవ నాస్తి కన్యాస్తాదాత్మ్యప్రవణతా కథ్యతే । భ్యామ్భ్యసోరభావేఽవ్యేకవచనమస్తీతి చేన్న, “జే” ఇత్యశ్రవణాత్ । అథ స్వరూపేణాఽశ్రవణేఽపి “జేర్య” ఇతివిహితయకారాదేశరూపేణ శ్రూయతే ఇతి । మైవమ్, తథా సతి “శ్రుతాయేత్యేవోపాదీయేత, నతు “ఆయే”తి । ఆయేత్యేతావతశ్చతుర్థ్యైకవచనాదేశత్వాభావాత్ । వైష దోషః, “సుపిచేతివిహితదీర్ఘాకారవిశిష్టస్యైవ గృహీతస్య యకారాదేశస్య చతుర్థీవిభక్తిత్వవ్యాఘాతాభావాత్ । కేవలస్యైవ తస్మై యకారస్య గృహీతత్వే (దీర్ఘాకార)విశిష్టగృహీతో వైకమప్యర్థమవలోకయామ ఇతి చేన్న, రామప్రాతిపదికాఽన్తాదేశదీర్ఘవిశిష్టతయోచ్చారణస్య విభక్తే రామప్రాతిపదికసమ్బన్ధిత్యవిశిష్టప్రతిపత్తా । రామాఖ్యస్య పరమాత్మనోఽపరోక్షజీవస్య తాదాత్మ్యోపపదల్లనేన పరోక్షతా నిరస్తా । నమఃశబ్దోపస్థాపితజీవస్య రామతాదాత్మ్యప్రతిపాదనేన అశనాయాదిషడూర్మియోగో నిరస్తః । అత ఏవ శ్రుతిః- “తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి । నను (నమో)రామపదాభ్యాం సమానాధికృతాభ్యాం జీవబ్రహ్మణోరేకత్వేఽవగమితే కిమనుపయోగినోఽతిరిక్తస్య బీజస్య మన్తేఽనుప్రవేశేనేతి । మైవమ్, శబ్దరూపస్య బీజస్యాపి రామసామానాధికరణ్యేన రామాఽభేదప్రతిపాదనార్హత్వాత్ । అత ఏవ ప్రాగభ్యధాయ - ‘సీతారామౌ తన్మయావితి । నను సంసారిత్వాఽసంసారిత్వాదివిరుద్ధధర్మార్మాధ్యాసవతోః

ఫలదత్తైవ సర్వేషాం సాధకానాం న సంశయః ॥ ౨॥

జీవబ్రహ్మణోరేకత్వమపి విచారే క్రియమాణే రామ ఏవ । అన్యథా తయోరేకత్వమన్యద్రామోఽన్య ఇతి ద్వైతాపత్తేః । అతో న విరోధ ఇతి భావః । నను మస్తమాత్రమనుష్ఠేయం కిమర్థానుసంధానేన, అర్థమాత్రం వాఽనుసంధేయం కిం మస్త్రానుష్ఠానేన । ఏకైకమాత్రానుసంధానేఽపి ఫలస్యావశ్యకత్వాదిత్యత ఆహ -యోగ ఏతయోరితి । ఏకైకమాత్రానుసంధానస్య పాపక్షయాదిఫలకత్వేఽపి యోగస్యైవ మోక్షలక్షణఫలదత్వం నాన్యస్యేతి భావః । విరక్తైరనిష్కమాణస్యాపి దివ్యభోగఫలస్య దాతృత్వం చశబ్దార్థః । ఏవకారోఽయోగం వ్యవచ్చిన్నతి । ఫలదో భవత్సేవేత్యర్థః । సర్వేషామిత్యనేన సాధకానామసాధకానాం చోభయేషామపి ఫలభావత్వప్రసక్తిం వ్యావర్తయతి -సాధకానామితి । ఉపాసకానామిత్యర్థః । సాధకానామితి బహువచనస్య త్రిత్వపర్యవసానేఽపి చరితార్థతాయాం కఠిపయసాధకపరిత్యాగప్రస్యాత్, తాం నిరస్యతి - సర్వేషామితి । ఉక్తమర్థం ద్రథయతి -న సంశయ ఇతి । నిత్యసిద్ధస్య మోక్షస్యాఽనుత్పాద్యస్య ఫలత్వాభావేఽవ్యవిద్యాతిరోధానాదవిద్యమానతైవ భవతీతి, బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణావిద్యాపగతాపుత్పత్తిరివ భవతీతి ఫలత్వమౌపచారికముపపద్యత ఇత్యనుసంధేయమ్ ॥ ౨॥

నను వాచకమస్త్రోపాసనేనైవ వాచ్యో రామః సాక్షాత్కృతో భవతీతి కో నియమః । తాకికశ్రీరామగీతాద్యనుసంధానేనాపి రామాభిముఖ్యోపపత్తేరిత్యత ఆహ -యథా నామితి । యథా నామి వాచకేన నామ్నా యోఽభిముఖో భవేత్ ॥

తథా బీజాత్మకో మస్త్రో మన్త్రిణోఽభిముఖో భవేత్ ॥ ౩॥

యో నామి - సంజ్ఞీ దేవదత్తాదిః, స యథా వాచకేన నామ్నా - సంజ్ఞయా కీర్త్యమానోఽభిముఖో భవేత్- విముఖోఽపి సమ్ముఖః స్యాత్, తథా బీజాత్మకో మస్త్ర ఏకాక్షరః । యద్వా “బీజమాత్మని మస్త్రశరీరే యస్యే”తి షడక్షరో మస్త్రో వాచకో వాచ్యస్య మన్త్రిణో - మస్త్రదేవతాత్వాన్మస్త్రవతో రామస్యాభిముఖో భవేత్ । సక్షాత్కారమత్పాదయితుముపాస్యమానః ప్రవణో భవేదిత్యర్థః । ఏవమవ్యాఖ్యానే దృష్టాంతదార్ఢ్యాన్తికయోరనన్వయాపత్తేః । నచ తాకికగీతాదినైవ రామాభిముఖీకరణం సాధయితుం శక్యమ్,

శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్యో మస్త్రవ్యశోచపత్తిభిః ।

మత్వా చ సతతం ధ్యేయ ఏతే దర్శనహేతవః ॥

ఇతి నియమాత్ । క్వచిత్తథా దర్శనేఽపి తస్య కాకతాలీయతైవాఽవగస్తవ్యా ।

జన్మాన్తరసహస్రానుష్ఠితశ్రవణాదిపరిపాకస్యైవ సాక్షాత్కారహేతుత్వవైశ్యవశ్యాశ్రయణీయత్వాత్ । అన్యథోదాహృతవాక్యస్యోన్మత్తప్రలపితత్వాపత్తేః ॥ ౩॥

అథ వక్ష్యమాణపూజాజ్ఞతయా బీజాదీన్యాసమాహ - బీజేతి ।

బీజశక్తి న్యసేద్దక్షవామయోః స్తనయోరపి ॥

కీలం మధ్యే వినా భావ్యః స్వవాఙ్మృచినియోగతః ॥ ౪॥

దక్షో - దక్షిణః బీజమాద్యక్షరం శక్తిరన్త్యమక్షరద్వయమ్ । కీలం మధ్యగతమక్షరత్రయమ్, తత్ మధ్యే - స్తనద్వయాంతరాలే న్యసేత్ । వినా - బీజశక్తిభావ్యం పృథక్త్వేన భావ్యో-
భావనీయో జ్ఞాతవ్యః । అన్యథా కీలకాద్యపరిజ్ఞానే సకీలకో మన్తః ఫలదో న స్యాదిత్యర్థః । అథవా “అవిసేత్యకారప్రశ్లేషణపదం ఛిత్వావ్యాఖ్యాతవ్యమ్ । అవినా-అపృథక్త్వేన బీజశక్తిమధ్యవర్తితయా తత్సంశ్లిష్టత్వేన భావ్య-ఉపాసనీయః । వినియోగమన్తరేణ మన్తస్య ఫలదత్వం న స్యాదితి వినియోగమాహ - స్వవాఙ్మృచి । అస్య మన్తస్య వాఙ్మృతార్థే వినియోగ ఇత్యాకారేణ వచనోచ్ఛారణం కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౪॥

బీజశక్త్యాదిన్యాసకల్పనాయాః ప్రాకరణికరామమన్తమాత్రసమ్బంధితత్వం వాక్యేన బాధమాన ఆహ-సర్వేషామేవేతి ।

సర్వేషామేవ మన్తాణామేష సాధారణః క్రమః ॥

అత్ర రామోఽనన్తరూపస్సేజసా వహ్నినా సమః ॥ ౫॥

క్రమః - పరిపాటీ, ప్రకార ఇతి యావత్ ।

“వినా మన్త్రేణ చేత్పుజా దేవతా న ప్రసీదతి”

ఇతి పూజాజ్ఞత్వేన ప్రాగీరితం మన్తముద్ధరిష్యన్ పూజనీయస్య రామస్య స్వరూపం పరివారం స్తుతిం చరిత్రం చ చతుస్త్రింశత్కణ్డికాభిరాహ - అత్ర రామైత్యాది, ఏవముద్దేశిత ఇత్యన్తమ్ । అత్ర-జడాత్మకే ప్రపఞ్చే రామః-పురుషః సీతయా-ప్రకృత్యా సహితో భాతి-ప్రకాశతే । అముమర్థం దృష్టానైన స్పష్టయతి । దృష్టాన్తప్రదర్శనప్రసజ్ఞాతపరిచ్ఛేదం వారయతి - అనన్తరూపైతి । తస్యాగ్నిషోమాత్మకత్వమాహ - తేజసేత్యాదినా చేదిత్యన్తేన । ఇహ సమశబ్దోఽభేదవాచీ, నతు సాదృశ్యవాచీ । ఏకజాతీయత్వవివక్షయా సమానజాతీయే సమానజాతీయమితి ప్రయోగదర్శనాత్ । అతో వహ్నినా సమో “వహ్నిత్యైక ఇత్యర్థః । తదేవోపపాదయతి- తేజసేతి । తేజోరూపత్వేనేత్యర్థః ॥ ౫॥

స త్వనుష్ఠగువిశ్వశ్చేదగ్నిషోమాత్మకం జగత్ ॥

ఉత్పన్నం సీతయా భాతి చన్ద్రశ్చన్ద్రికా యథా ॥ ౬॥

తుశబ్దోఽవధారణే । యో వహ్నిరూపః స ఏవేత్యర్థః । అనుష్ఠగురూపః, అనుష్ఠాః-శీతా గావః-కిరణా యస్య సోఽనుష్ఠగుః సోమః, సుధాత్మక ఇత్యర్థః । రామేఽధ్యస్తవిశ్వస్య రామాద్భేదాభావమభిప్రేత్యాహ - విశ్వ ఇతి । ఏవమగ్నిషోమాత్మకశ్చేత్తర్హి అవశ్యం తతో రామాదుత్పన్నం జగదగ్నిషోమాత్మకం భవితుమర్హతీత్యాహ - చేదిత్యాదినా ॥ ౬॥

ప్రకృత్యా సీతయా సహితత్వం ప్రాగీరితమనూద్యాఽపూర్వం గుణాన్తరం విధత్తే-శ్యామైత్యాదినా ।

ప్రకృత్యా సహితః శ్యామః పీతవాసా జటాధరః ॥

ద్విభుజః కుణ్డలీ రత్నమాలీ ధీరో ధనుర్ధరః ॥ ౭॥

ప్రసన్నవదనో జేతా ధృష్ట్యష్టకవిభూషితః ॥

ప్రకృత్యా పరమేశ్వర్యాః జగద్యోన్యాఽఙ్గీతాఙ్కభృత్ ॥ ౮॥

హేమాభయా ద్విభుజయా సర్వాలఙ్కారయా చితా ॥

శ్లిష్టః కమలధారిణ్యా పుష్టః కోసలజాఽఽత్మజః ॥ ౯॥

ధృష్ట్యష్టకేతి - ధృష్టిప్రభృతయోఽష్టా మన్త్రిణః పరివారత్వేన వక్ష్యమాణాః, తైర్విభూషిత ఇత్యర్థః । పూర్వం సీతాసాహిత్యమాశ్రముక్తమ్, సమృద్ధి తామపూర్వేణ విశేషణేన విశేషయన్ రామస్య ప్రాగనుక్తమేవ తద్విశిష్టప్రదేశతత్వమాహ - ప్రకృత్యేతి । అత్రాఽఙ్క-శబ్దో వామోఙ్కపరః । చితా - చిద్రూపయేత్యర్థః । పుష్టః - తదాలిఙ్గనాదేవాఽఽనన్దతున్దిల ఇత్యర్థః । కోసలజా-కౌసల్యా తదాత్మజః-తత్పుత్రో రామ ఇత్యర్థః ॥ ౭-౯॥

దక్షిణే లక్ష్మణేనాఽథ సధనుష్పాణినా పునః ॥

హేమాభేనాఽనుజ్ఞేనైవ తదా కోణత్రయం భవేత్ ॥ ౧౦॥

సధనుష్పాణినా-ధనుషా సహ వర్తత ఇతి సధనుః పాణిర్యస్య తేన । అనుజ్ఞేనైవేత్యేవకారః సముచ్చయే । తదేతి - యదా శ్రీరామసీతాలక్ష్మణాస్త్రయో నిర్దిష్టాః, తదాఽఽత్రయత్వేన కోణత్రయం-త్రికోణం భవేత్ । త్రికోణస్య యోన్యాకారతయా జగత్కారణతా సూచితా భవతి । నచ రామస్య జగత్కారణతాముక్త్యా సమృద్ధి త్రికోణస్య తథాత్వోక్తే విరోధ ఇతి వాచ్యమ్, త్రికోణస్య యన్త్రాన్తరగత్యేన శ్రీరామశరీరత్వాత్ । నహి దేవదత్తాదేశ్చైతనస్య పుత్రాదికారణత్వోక్తే తచ్ఛరీరస్య తత్కారణతా విరుధ్యతే ॥ ౧౦॥

రామస్యేవ లక్ష్మణస్యాపి పూజాఙ్గమన్త్రోఽస్తీత్యాహ - తథైవేతి ।

తథైవ తస్య మన్తశ్చ యశ్చాఽణుశ్చ స్వజేఽన్తయా ॥

ఏవం త్రికోణరూపం స్యాత్ తం దేవా యే సమాయయుః ॥ ౧౧॥

యథా రామస్య మన్తస్తథైవ లక్ష్మణస్య మన్త్రోఽస్తీత్యన్వయః । లక్ష్మణమన్తముద్ధరతి-యశ్చేతి । చకారో భిన్నక్రమః, సచ క్రమో జ్ఞాపయిష్యతే । యోఽణుః-యో మన్త్రో లక్ష్మణసమృద్ధి, స్వజేఽన్తయాస్వశబ్దేన స్వబీజనామసీ పరామృశ్యేతే, జే ఇతి చతుర్థ్యేకవచనమ్, అన్తశబ్దోఽత్ర భావప్రధానః, స్వబీజనామచతుర్థ్యన్త్యేన । ప్రథమచకారాన్నమోఽన్తత్వేన, జ్ఞాతవ్య ఇతి శేషః । ద్వితియచకారేణ శ్రీబీజపూర్వకో నామచతుర్థీకో వహ్నిజాయాన్తః సీతామన్త్రోఽపి సఞ్చయతే । ఏవం రామాధిష్ఠితం త్రికోణముపపాద్య నిగమయతి - ఏవమితి । యే ఇన్ద్రియో రావణపిడితాస్తే త్రికోణాధిష్ఠాతారం నారాయణం శరణం ప్రాపురిత్యాహ - తం దేవాఇతి ॥ ౧౧॥

స్తుత్యా వినా న ప్రసీదతి ప్రభురిత్యభిప్రేత్యాహ - స్తుతిమితి ।

స్తుతిం చక్రశ్చ జగతః పతిం కల్పతరౌ స్థితమ్ ॥

కామరూపాయ రామాయ నమో మాయామయాయ చ ॥ ౧౨॥

కల్పతరౌ స్థితం - కల్పవృక్షస్యాధఃస్థితమిత్యర్థః । కామరూపాయేతి, స్వేచ్ఛారూపాయేత్యర్థః । మాయామయాయ - త్రిగుణాత్మకప్రకృతిప్రచురాయ, మాయాయాస్త్రిగుణాత్మికాయా ఆమయాయ-రోగరూపాయ, రోగవద్విఘాతకాయేత్యర్థః । సహి సాక్షాత్కృతః స్వమాయాం సంహరతి ॥ ౧౨॥

నమో వేదాదిరూపాయ ఓంకారాయ నమో నమః ॥

రమాధరాయ రామాయ శ్రీరామాయాఽఽత్మమూర్తయే ॥ ౧౩॥

వేదాదిరూపాయ, వేదానాం-ఋగాదీనాం కారణాత్మనే । నత్వేతేషాం పౌరుషేయత్వమాశంకన్మనీయమ్ నిశ్వాసన్యాయేన తేషాం తత ఆవిర్భావాఙ్గీకారాత్ । అత ఏవ శ్రుతిః - “అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యగ్యగ్వేద” ఇత్యాది । భట్టవాదా అపి -

“యత్నతః ప్రతిషేధ్యా నః పురుషాణాం స్వతంత్రతా”

ఇతి । వేదాదిరూపాయ ఓంకారాత్మకాయేతి న వ్యాఖ్యానం సున్దరమ్, ఓంకారాయేత్యనన్తరమేవోక్తతా । రమాధరాయ, రమా-లక్ష్మీ । సీతా తస్యా వామాఙ్గే ధరణాత్ ధరాయ శ్రీరామాయ, శ్రియం-సీతాం రమయతితి శ్రీరామస్తస్మై । ఆత్మమూర్తయే ఇత్యనేన ఆత్మరూపతా వ్యావర్త్యతే ॥ ౧౩॥

జానకీదేహభూషాయ రక్షోఘ్నాయ శుభాఙ్గినే ॥

భద్రాయ రఘువీరాయ దశాస్యాఽన్తకరూపిణే ॥ ౧౪॥

జానకీదేహభూషాయ, జానకీ-సీతా దేహభూషా-శరీరాలంకారో యస్య తస్మై, జానకీదేహః సీతాశరీరం భూషా యస్యేతి వా । భద్రాయమగ్గలాయ ॥ ౧౪॥

రామభద్ర! మహేష్వాస! రఘువీర! నృపోత్తమ! ॥

భో! దశాస్యాన్తకాఽస్మాకం రక్ష దేహి శ్రియం చ తే ॥ ౧౫॥

త్వమీశ్వర్యా దాపయాఽథ సమృద్ధ్యాశ్వశరీమారణమ్ ॥

కుర్వీతి స్తుత్య దేవాద్యాస్తేన సార్థం సుఖం స్థితాః ॥ ౧౬॥

అస్మాకం రక్షేతి, అస్మాన్ రక్షేత్యర్థః । కర్మణి షష్ఠీత్వమ్ । శ్రియం-సమృద్ధం చ దేహీతి । “తే” ఇతి తచ్చబ్ధస్య స్త్రీలింగస్య ద్వివచనమ్ । ఈశ్వర్యా-సీతయా తే-రక్షాశ్రియా దాపయ । అథేతి సముచ్చయే, అపిచేత్యర్థః । “సమృద్ధి-వర్తమానే రావణోపద్రవకాలే ఆశు-శీఘ్రం అరేః-శత్రో రావణస్య మారణం కురు” ఇతి దేవాద్యాః ఆదిశబ్దేన అన్యాయా అపి దేవయోనయః స్తుత్య-స్తుతిం కృత్వా । సమాసాభావేఽపి ఛాన్దసోల్పమ్ । తేన సార్థం-పరమేశ్వరేణ సహైవ తత్పరా భూత్వా సుఖం-రావణజనితం దుఃఖమననుసన్దధానాః స్థితాః ॥ ౧౫॥ ౧౬॥

స్తువన్త్యేవం హి ఋషయస్తదా రావణ ఆసురః ॥

రామపత్నీం వనస్థాం యః స్వనివృత్త్యర్థమాదదే || ౧౭||

స రావణ ఇతి ఖ్యాతో యద్వా రావాచ్చ రావణః ||

తద్వ్యాజేనేక్షితం సీతాం రామో లక్ష్మణ ఏవ చ || ౧౮||

విచేరతుస్తదా భూమా దేవీం సన్తృప్య చాసురమ్ ||

హత్వా కబంధం శబరీం గత్వా తస్యాజ్ఞయా తయా || ౧౯||

ఏవం-దేవాదివత్ ఋషయో-వసిష్ఠాద్యా అపి స్తువంతి-అస్తువన్ | లకారవ్యత్యయశ్చాన్తసః

| ఏవం దేవాదిభిః స్తుతౌ కృతాయాం పరితుష్టేన భగవతా ప్రాచీనేషు బహుష్వపరాధేషు

సత్స్వపి నూతనమపరాధమన్తరేణ హస్తుమనౌచిత్యమివ భవతీతి నూతనాపరాధకరణాయ

ప్రేరితో దశాస్యః సీతాం జహార ఇతి వదన్నేవ రావణపదనిరుక్తిం ద్విధా కరోతి-

తదా రావణైతి | అసుర ఏవ ఆసురో-రాక్షసః | రామపత్నీశబ్దాత్ “రా” ఇతి వర్ణం,

వనస్థాత్ “వన” ఇతి వర్ణద్వయం గృహీత్వా రావణశబ్దో నిష్పన్నః | రావాత్-

రావణాత్, జగతో రోదనాదిత్యర్థః | తద్వ్యాజేన-హృతసీతాన్వేషణమిషేణ తదా-

సీతాహరణోత్తరకాలే రామో లక్ష్మణశ్చ విచేరతుః | కిం కర్తుం, సీతాం దేవీమీక్షితమ్ |

ఏవకారః సహాయాన్తరవ్యవచ్ఛేదనార్థః | కబంధమసురం సన్తృప్య హత్వా తస్య - కబంధస్య

ఆజ్ఞయా - వాచా నతు ప్రసిద్ధయాఽఽదేశరూపయా | అల్పజ్ఞతయా నీచస్య కబంధస్య

సర్వేశ్వరౌతౌ ప్రతి తదయోగాత్ | శబరీం గత్వా తయా-శబర్యా || ౧౭-౧౯||

పూజితావీరపుత్రేణ భక్తేన చ కపిశ్వరమ్ ||

ఆహూయ శంసతా సర్వమాద్యంతం రామలక్ష్మణౌ || ౨౦||

పూజితౌ రామలక్ష్మణౌ భక్తేన- స్వకీయభక్తిభాజా ఈరపుత్రేణ, ఈరో- వాయుః “ఈరయతి

ప్రేరయతీతి వ్యుత్పత్తేః, తస్య పుత్రేణ- హనుమతా ద్వారభూతేన కపినామీశ్వరం-

సుగ్రీవమాహూయ సర్వం వృత్తాంతం ఆద్యంతమ్, అత్ర ఆజ్ఞా అనుసంధాతవ్యః,

ఆద్యంతవిభివ్యాప్యేత్యర్థః | శంసతామ్- అశంసతామ్, ఉక్తవంతౌ | ఛాన్దసోఽడాగమాభావః

|| ౨౦||

స తు రామే శక్కితః సన్ ప్రత్యయార్థం చ దున్దుభేః ||

విగ్రహం దర్శయామాస యో రామస్తమచిక్షిపత్ || ౨౧||

స తు-కపిశ్వరః రామే విషయే శక్కితః - “వాలివధరూపం మహత్కార్యం కర్తుం

క్షమో నవేతి సజ్ఞాతశక్కుః సన్ ప్రత్యయార్థం చ జిఘాంసితస్య వాలినోఽశక్యవధత్యే

ప్రతీతిం శ్రీరామస్య చేతన్యుత్పాదయితుం అన్యాఽనిష్పేషణీయం వాలినా నిష్పిష్టం

దున్దుభేర్దైత్యస్య విగ్రహం- శరీరమస్థికూపవిశేషం మహాశైలప్రాయం దర్శయామాస |

స ఇత్యధ్యాహర్తవ్యమ్, తథాచ యో రామః స తం-దున్దుభివిగ్రహం అచిక్షిపత్-అక్షిపత్,

దశయోజనమిత్యర్థః | అత్ర ణిచ్ అవివక్షితః, స్వార్థికో వా చౌరాదికత్వాత్ || ౨౧||

సప్త తాలాన్ విభిద్యాశు మోదతే రాఘవస్తదా ॥
 తేన హృష్టః కపిన్ద్రోఽసౌ స రామస్తస్య పత్తనమ్ ॥ ౨౨॥
 మోదతే-అమోదత । భూతార్థే లబ్ధే ఛాన్దసః । తదాతాలభేదాఽనన్తరకాలే తేన-
 శరీరక్షేపాదినా తస్య-వాలినః పత్తనం-నగరం కిష్కిన్ద్రోపలక్షితమ్ ॥ ౨౨॥
 జగమాఽగర్జదనుజో వాలినో వేగతో గృహాత్ ॥
 వాలీ తదా నిర్జగామ తం వాలినమథాహవే ॥ ౨౩॥
 అనుజః సుగ్రీవః ॥ ౨౩॥
 నిహత్య రాఘవో రాజ్యే సుగ్రీవం స్థాపయేత్తతః ॥
 హరీనాహూయ సుగ్రీవస్త్వాహ చాఽఽశావిదోఽధునా ॥ ౨౪॥
 ఆదాయ మైథిలీమద్య దదతాఽఽశ్వాశు గచ్ఛత ॥
 తతస్తతార హనుమానభిం లక్ష్మం సమాయయౌ ॥ ౨౫॥
 తతో-వాలివధానన్తరం స్థాపయేత్- ఆస్థాపయత్ । లుజీ కర్తవ్యే లిజ్ఞే ఛాన్దసః ।
 సుగ్రీవస్తు హరీన్-వానరాన్ ఆహూయ ఆహ చ-ఉక్తవాన్ । కిమాహ ఆశావిదో-
 దిశాం జ్ఞాతారో వానరాః! అధునా- సమప్రత్యేవ అస్మిన్నేవ క్షణే, ఏకస్మిన్ క్షణే
 నానాదిగ్గమనసీతాదర్శనతదానయనాది న ఘటత ఇత్యాహ- ఆశ్వితి । ఆశ్వాశు-శీఘ్రం
 శీఘ్రమ్ । వీప్సా వేగాతిశయప్రకాశనార్థా ॥ ౨౪-౨౫॥
 సీతాం దృష్ట్వాఽసురాన్ హత్వా పురం దగ్ధ్వా తథా స్వయమ్ ॥
 ఆగత్య రామేణ సహ న్యవేదయత తత్త్వతః ॥ ౨౬॥
 అసురాన్-రాక్షసాదీన్ తత్త్వతో-యాథాతథ్యేన ॥ ౨౬॥
 తదా రామః క్రోధరూపీ తానాహూయాఽథ వానరాన్ ॥
 తైః సార్థమాదాయాస్త్రాంశ్చ పురీం లక్ష్మం సమాయయౌ ॥ ౨౭॥
 క్రోధరూపీ, కోధేన రావణదుర్వినయశ్రవణజనితేన రూపీ- స్వాభావికాద్రూపాద్విపరీతరూపవిశిష్టః
 ॥ ౨౭॥
 తాం దృష్ట్వా తదధీశేన సార్థం యుద్ధమకారయత్ ॥
 ఘటశ్రోత్రసహస్రాక్షజిద్భ్యాం యుక్తం తమాహవే ॥ ౨౮॥
 తాం-పురీమ్, అకారయత్-అకరోత్, ణివోఽవివక్షితత్వాత్ । అథవా నరైరకారయదిత్యదోషః
 । ఘటశ్రోత్రః-కుమ్భకర్ణః సహస్రాక్షజిత్-ఇన్ద్రజిత్ తం-రావణమ్ ॥ ౨౮॥
 హత్వా, విభీషణం తత్ర స్థాప్యాఽథ జనకాత్మజమ్ ॥
 ఆదయాఽఙ్కస్థితాం కృత్వా స్వపురం తైర్జగామ హ ॥ ౨౯॥

తత్ర-రావణస్థానే స్థాప్య-స్థాపయిత్వా । సమాసాభావేఽపి ల్యప్ ఛాన్దసః । అఙ్కస్థితాం
కృత్వా. పాత్రివ్రత్యాఽవేదకేన దుష్కరేణాగ్నిప్రవేశకర్మణా భగవతః పరితోషాత్ । తైరితి
సహార్థే తృతీయా, విభీషణసుగ్రీవాదిభిః సాకమిత్యర్థః ॥ ౨౯॥

తతః సింహాసనస్థః సన్ ద్విభుజో రఘునందనః ॥

ధనుర్ధరః ప్రసన్నాత్మా సర్వాభరణభూషితః ॥ ౩౦॥

సింహాసనస్థః, భరతేన రాజ్యసమర్పణాత్ । ధనుర్ధరః-ధనురుపలక్షితః, నతు ధనుర్విశిష్ట
ఏవ । ద్వయోర్భుజయోర్వస్తవ్రరాఽవరోధస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౩౦॥

ముద్రాం జ్ఞానమయాం యామే వామే తేజఃప్రకాశనమ్ ॥

ధృత్వా వ్యాఖ్యాననిరతశ్చిన్మయః పరమేశ్వరః ॥ ౩౧॥

ముద్రామితి । యామే-దక్షిణే భుజే జ్ఞానముద్రాం ధృత్వా । “అఙ్గలిత్రయం ప్రసార్య
హృదయాభిముఖమవస్థాపితయా తర్జన్యాఽఙ్గుష్ఠసంయోగో” జ్ఞానముద్రా । వామే
భుజే తేజఃప్రకాశనం-బలప్రకటనం ధృత్వా, వామజానుమణ్డలం వామభుజయా
బలేనాఽపీడ్యేత్యర్థః ॥ ౩౧॥

ఉదగ్దక్షిణయోః స్వస్య శత్రుఘ్నభరతౌ ధృతః ॥

హనుమంతం చ శ్రోతారమగ్రతః స్వాత్మికోణగమ్ ॥ ౩౨॥

ఉదగ్దక్షిణయోః-వామదక్షిణభాగయోః ధృతః-ధారితవాన్ । ధృధాతోర్ధారణార్థేఽపి
స్మరణాత్, “ధృజ్ అవస్థానే ధారణే చేతి । అగ్రతో హనుమంతం చ, ధృతః
ఇత్యనుషఙ్గానీయమ్ । ఏవం వక్ష్యమాణషట్కౌణావయవభూతం త్రికోణముపపాద్యోపసంహరతి-
స్వాత్మికోణగమితి ॥ ౩౨॥

షట్కౌణావయవభూతం త్రికోణాంతరం నిరూపయతి-భరతాదైతి ।

భరతాఽధస్తు సుగ్రీవం శత్రుఘ్నాఽధో విభీషణమ్ ॥

పశ్చిమే లక్ష్మణం ధృత్వా ధృతచ్ఛత్రం సచామరమ్ ॥ ౩౩॥

తదధస్తౌ తాలవృంతకరౌ త్ర్యంసం పునర్భవేత్ ।

ఏవం షట్కౌణమాదౌ స్వదీర్ఘాఙ్గరేష సంయుతః ॥ ౩౪॥

ద్వితీయం వాసుదేవాద్వైరాగ్నేయాదిషు సంయుతమ్ ॥

తృతీయం వాయుసూనుం చ సుగ్రీవం భరతం తథా ॥ ౩౫॥

విభీషణం లక్ష్మణం చ అఙ్గదం చాఽరిమర్దనమ్ ॥

జామ్బవంతం చ తైర్యుక్తస్తతో ధృష్టిర్జయంతకః ॥ ౩౬॥

విజయశ్చ సురాష్ట్రశ్చ రాష్ట్రవర్ధన ఏవ చ ॥

అకోపో ధర్మపాలశ్చ సుమస్త్రత్యేవభిరావృతః ॥ ౩౭॥

తదధః-భరతశత్రుఘ్నయోరధః తౌ-సుగ్రీవవిభీషణౌ తాలవృక్షకర్-వ్యజనహస్తౌ ।
 త్ర్యస్తం పునరితి, అన్యత్రికోణమిత్యర్థః । ఏవం త్రికోణద్వయస్య మేలనే షట్కోణం,
 భవేదిత్యనుషజ్యతే । ఏవం శ్రీరామమన్తోద్దిధీర్షయా షట్కోణయన్త్రైకదేశో నిరూపితః ।
 అగ్రే చ ఏతమేవైకదేశమనూద్య యన్త్రం నిఃశేషతయా వర్తతే । తత్ర పూజ్యస్య రామస్య
 పౌర్వాపర్యేణాఽఙ్గాద్యావరణాన్యాహ- ఆదావిత్యాదినా । స్వదీర్ఘజైరితి, స్వం-స్వకీయం
 బీజం “రేఫ ఆకారో బిన్దు రిత్యక్షరసముదాయాత్మకం, తేన యోజితాని యద్దీర్ఘాణ్యక్షరాణి
 “ఆం ఈం ఊం ఐం ఔం అః” ఇత్యేవంరూపాణి తైర్యుక్తాని అఙ్గాని హృదయాదీని తైః
 సంయుతః శ్రీరామః పూజ్య ఇతి వక్ష్యమాణేన సమ్బధ్యతే । అఙ్గానాం పూజ్యస్థానక్రమః
 శ్రీశంకరాచార్యైరభిహితః-

హృదయం సశిరస్తథా శిఖాం కవచం చేత్యనలాదిదిక్షు తు ।
 పురతో నయనత్రయం క్రమాత్పునరన్త్రం చ సమర్చయేత్క్రమాత్ ॥
 అత ఏవ వక్ష్యమాణాగ్నేయాది సింహావలోకనన్యాయేనాత్రాపి సమ్బధ్యతే । అత్ర యద్యపి
 వాసుదేవాద్యావరణం ద్వితీయముక్తమ్, తథాపి ఆత్మాదిచతుష్టయం సశక్తికం ద్వితీయం
 బోధ్యమ్ । అగస్త్యసంహితాయాం తస్యైవ ద్వితీయావరణత్వేనోక్తత్వాత్ ।
 ఆత్మాంతరాత్మపరమజ్ఞానాత్మభ్యోఽగ్నితః క్రమాత్ ।
 నివృత్త్యై చ ప్రతిష్ఠాయై విద్యాయై తే నమామ్యహమ్ ।
 శాన్త్యై చాత్మాదిశక్తిత్వే స్థిత్యైతద్రూపిణే నమః ॥
 ఇతి । నచాస్యార్థస్యోపపాదకాభావః, గుణోపసంహారన్యాయస్యైవ తథాత్వాత్ । నన్వేవం
 వాసుదేవాదీనాం తృతీయావరణత్వే ద్వితీయశబ్దవిరోధః । మైవమ్, తృతీయేఽపి
 ద్వితీయాపేక్షయా ద్వితీయశబ్దోపపత్తిః । ఏవం చతుర్థేఽపి హనుమదాద్యావరణత్వే
 తృతీయశబ్దోపపత్తిః । నను స్మృతిస్థమతిరిక్తమఙ్గం శ్రుతేర్నూనోక్తిత్వపరిహారాయ
 కథముపసంహితే? శ్రుత్యపేక్షయా స్మృతేర్దుర్బలత్వాత్ । మైవమ్, స్మృత్యనుమితశ్రుతిస్థస్యైవోపసం
 । నను స్మృత్యనుమితాఽపి శ్రుతిః ప్రత్యక్షశ్రుతితో దుర్బలైవేతి చేతనత్యమ్, తథాపి
 శ్రుత్యభిహితమర్థమనవబాధమానైవ తత్స్మృతిస్తదనుమితశ్రుతిర్వా గుణోపసంహారన్యాయేన
 సహాయార్థశ్రుతో నివిశమానాఽనుమన్యేత । కో దోషః । వాసుదేవాద్యైరిత్యాదిశబ్దేన
 సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాఽనిరుద్ధాః శ్రీశాన్తిప్రతిరతయశ్చ గృహ్యన్తే । అరిమర్దనం-శత్రుఘ్నం
 తైః-వాయుసూన్వాదిభిః । పఞ్చమావణమాహ-తతో ధృష్టిరితి ॥ 33-3౭ ॥

షష్ఠమాహ -తతః సహస్రేతి ।
 తతః సహస్రదృగ్విధిర్మరక్షోవరుణాఽనిలాః ॥
 ఇన్ద్విశతాత్రనస్తాశ్చ దశభిస్తేభిరావృతః ॥ 3౮ ॥

సహస్రదృక్-ఇన్ద్రః రక్షో-నిర్వృతిః, అక్షరాధిక్యం ఛాన్దసమ్ । అనిలో-వాయుః ఇన్ద్రః-సోమః
ధాతా-బ్రహ్మ అనన్తః-శేషః ॥ ౩౮॥

సప్తమమాహ -బహిరితి ।

బహిష్టదాయుధైః పూజ్యో నీలాదిభిరలక్ష్మితః ॥

వసిష్టవామదేవాదిమునిభిః సముపాసితః ॥ ౩౯॥

తదాయుధైః-ఇన్ద్రాద్యస్త్రైర్వజ్రాదిభిః । అష్టమన్నీలాదిభిరితి । నవమం వసిష్ఠేతి ।

ధ్రువాద్యావరణాన్యస్యోద్ధరిష్యమాణస్యానురోధేన బోధ్యాని । తత్ర ద్వాత్రింశద్దలే
ధ్రువాదిధ్యానస్య విహితాత్ । ఏషామావరణానాం స్థాననియమః సమ్ప్రదాయానుసారాదవగతవ్యః
॥ ౩౯॥

ఉక్తముపసంహరతి-ఏవమితి ।

ఏవముద్దేశతః ప్రోక్తం నిర్దేశస్తస్య చాధునా ॥

త్రిరేఖాపుటమాలిఖ్య మధ్యే తారద్వయం లిఖేత్ ॥ ౪౦॥

యన్తైకదేశస్వరూపం ఉద్దేశతః-“షట్కోణమితి నామకీర్తనేన ప్రోక్తమ్ । యన్త్రవిశేషకథనం
ప్రతిజానీతే-నిర్దేశేతి । క్రియత ఇతి శేషః । ఇదానీం యన్త్రవిశేషం సాక్షరవిన్యాసముద్ధరిష్యన్ముక్తం
షట్కోణలక్షణం యన్తైకదేశమనూద్య తత్రాక్షరాదిలేఖనం విధత్తే-త్రిరేఖేతి । త్రిరేఖాపుటం

షట్కోణమాలిఖ్య పూర్వోక్తరీత్యా, తారః-ప్రణవః ॥ ౪౦॥

తన్మధ్యే బీజమాలిఖ్య తదధః సాధ్యమాలిఖేత్ ॥

ద్వితీయాన్తం చ తస్యోర్ధ్వం షష్ఠ్యన్తం సాధకం తథా ॥ ౪౧॥

తన్మధ్యే బీజమ్, తదధో-బీజాధోభాగే సాధ్యం-సాధనీయమర్థం ద్వితీయాన్తం-
ద్వితీయవిభక్త్యన్తమ్, తస్య-బీజస్య ఊర్ధ్వం-ఉపరిభాగేషష్ఠ్యన్తమ్ ॥ ౪౧॥

కురుద్వయం చ తత్పార్శ్వే లిఖేద్బిజాన్తరే రమామ్ ॥

తత్సర్వం ప్రణవాభ్యాం చ వేష్టయేచ్ఛుద్ధబుద్ధిమాన్ ॥ ౪౨॥

తత్పార్శ్వే, బీజస్య పార్శ్వయోరిత్యర్థః । బీజాన్తరే-తస్యైవ బీజస్యోదరే రమాం- శ్రీబీజం

తత్సర్వం సాధ్యాదినహితం బీజం ప్రణవాభ్యాం పరస్పరసమ్ముఖాభ్యామ్ ॥ ౪౨॥

దీర్ఘభాజి షడన్వేషు లిఖేద్బిజం హృదాదిభిః ॥

కోణపార్శ్వే రమామాయే తదగ్రే-నఙ్గమాలిఖేత్ ॥ ౪౩॥

దీర్ఘభాజి-ఆకారాదిషడ్దీర్ఘయుక్తం హృదయాదిభిః-హృదయ-శిరఃశిఖాకవచనేత్రాస్త్రైః ।

తత్రాస్త్రం పృష్ఠతః, నతు చతుర్దిశం పూజాయామివ । రమామాయే-శ్రీబీజభువనేశ్వరీబీజే
తదగ్రే-కోణాగ్రే అనఙ్గం-కామబీజమ్ ॥ ౪౩॥

క్రోధం కోణాగ్రాన్తరేషు లిఖేన్మన్మథితో గిరమ్ ॥

వృత్తత్రయం సాఽష్టపత్రం సరోజే విలిఖేత్ స్వరాన్ ॥ ౪౪॥

కేసరే చాష్టపత్రే చ వర్గాష్టకమథాఽఽలిఖేత్ ॥

తేషు మాలామనోర్వర్ణాన్ విలిఖేదూర్మిసంక్లయాయా ॥ ౪౫॥

క్రోధం- కవచబీజం కోణాగ్రాస్తరేషు, కోణానాం యాన్యగ్రాణి తేషామస్తరేషు-ఆభ్యస్తరభాగేషు
లిఖ్య-లిఖిత్యా । అసమానేఽపి ఛాన్దసో ల్యప్ । అభితః-సర్వతః-గిరం- వాగ్భవం
వృత్తత్రయం-తిస్తో వర్తులాకారా రేఖాః సాష్టపత్రం-అష్టదలసహితమ్ । ఏతచ్చ
వృత్తత్రయస్య విశేషణమ్, వృత్తత్రయం సాష్టపత్రం లిఖేదిత్యర్థః । సరోజే-అష్టదలే కమలే
కేసరే-కేసరస్థానే స్వరాన్ అకారాదీన్ పూర్వక్రమేణ ప్రతిదలమూలం యుగ్మశో లిఖేత్
। అష్టపత్రే-అష్టానాం పత్రాణాం మధ్యే వర్గాష్టకం-కవచతపయశలవర్గానష్టౌ లిఖేత్ ।
తేషుపి-పత్రేషు మాలామనోర్వర్ణాన్ లిఖేత్ ఊర్మిసంక్లయాయా-షడ్గణనయా ॥ ౪౪-౪౫॥

అన్తే పశ్చాఽక్షరానేవం పునరష్టదలం లిఖేత్ ॥

తేషు నారాయణాఽష్టార్థం లిఖ్య తత్కేసరే రమామ్ ॥ ౪౬॥

అన్తే-అన్తిమదలే పశ్చాక్షరాన్ లిఖేత్ । ఏవం-అనేన ప్రకారేణ పునరష్టదలమ్,
అష్టపత్రాస్తరమిత్యర్థః । తేషు-అష్టసు పత్రేషు నారాయణాష్టార్థం యథాసంఖ్యం లిఖ్య,
లిఖిత్యేత్యర్థః । తత్కేసరే-ద్వివీధ్యాష్టపత్రకేసరస్థానే రమాం-శ్రీబీజం కేసరవదేవ వైరస్తర్యేణ
లిఖేత్ ॥ ౪౬॥

తద్బహిర్వాదశదలం విలిఖేద్ ద్వాదశాక్షరమ్ ॥

తథో నమో భగవతే వాసుదేవాయ ఇత్యయమ్ ॥ ౪౭॥

తద్బహిః-ద్వివీధ్యాష్టదలాద్బహిః ద్వాదశదలం విలిఖేత్ ద్వాదశాక్షరం - ఓం నమో
భగవతే పదమాభాష్య వాసుదేవాయ ఇత్యపి । ద్వాదశాక్షరముద్ధరతి-తథోమితి ॥ ౪౭॥

ఆదిక్షాన్తాన్ కేసరేషు వృత్తాకారేణ సంలిఖేత్ ॥

తద్బహిః షోడశదలం లిఖేత్తత్కేసరే హ్రీయమ్ ॥ ౪౮॥

ఆదిక్షాన్తాన్ చతుఃసంఖ్యాయా ప్రతిపత్రం లిఖిత్యాఽవశిష్టమక్షరద్వయమన్యదలే । ఏవం
తద్బహిః-ద్వాదశదలాద్బహిః షోడశదలం లిఖిత్యా వృత్తాకారేణ కేసరవత్ సమ్యగ్లిఖేత్
। తత్కేసరే-షోడశదలకేసరే హ్రీయం- భువనేశ్వరీబీజమ్ ॥ ౪౮॥

వర్మాఽస్త్రసంకీర్ణం దలేషు ద్వాదశాక్షరమ్ ॥

తత్సన్నిష్ఠిరజాదీనాం మన్త్రాన్ మన్త్రీ సమాలిఖేత్ ॥ ౪౯॥

వర్మ-హుజ్కారః అస్త్రం-ఫటకారః సతిః-సమఃశబ్దః, తద్యుక్తం ద్వాదశాక్షరం షోడశాక్షరం
భూత్వా ప్రతిపత్రమైకైకాక్షరక్రమేణ లిఖేత్ । తత్సన్నిష్ఠు-తేషాం షోడశానాం దలానాం
సన్నిహర్గేషు ఈరజాదీనాం, ఈరయతి ప్రేరయతీతి ఈరో - వాయుస్తస్మాజ్జాతః ఈరజః-
హనుమాన్ స ఆదిర్యేషాం తే ఈరజాదయః తేషాం మన్త్రాన్-బీజాని ॥ ౪౯॥

తాన్యేవ దర్శయతి-హమిత్యాదినా ।

హం సం భం వం లం శం జం చాఽలిఖేత్సమ్యక్ తతో బహిః ॥

ద్వాత్రింశారం మహాపద్మం నాదబిన్దుసమాయుతమ్ ॥ ౫౦॥

చకారాద్భజమ్ । లమితి లక్ష్మణబీజాదుపరితనమ్, ధృష్ట్యాద్యష్టమన్త్రిణాం ధమిత్యాదిబీజాని చ గృహ్యన్తే । సమాలిఖేత్, సమ్యక్-స్పష్టతయా ఆసమన్తాలిఖేత్ ।

తత్సన్నిష్ఠిన్ద్రవజ్రాదివర్ణాన్ మన్త్రి సమాలిఖేత్ ।

తద్బహిస్తీర్వా రజాదీనాం బీజాన్యాలిఖ్య తత్త్వవిత్ ॥

ఇతి పారే తస్య - షోడశదలస్య బహిః-ఈరజాగ్రే హమిత్యాదీని బీజాన్యాలిఖ్య తత్సన్నిష్ఠ-షోడశదలానాం సన్నిష్ఠ ఇన్ద్రవజ్రాదివర్ణాన్-ఇన్ద్రవర్ణాన్ వజ్రాదీనాం వర్ణాన్ లమిత్యాదీని బీజాని మన్త్రి-ఉపాసకః సమాలిఖేదితి యోజ్యమ్ । తత్త్వవిదితి, గురోర్లబ్ధభాన ఇత్యర్థః । తతో బహిః-షోడశదలాద్బహిః ద్వాత్రింశారం-ద్వాత్రింశత్పత్రం మహాపద్మమ్ । అత్ర చాష్టదలద్వాదశదలాపేక్షయా మహత్త్వమ్, మహామన్తలేఖనయోగాద్వా । నాదః - ప్రణవస్య చతుర్థావయవః బిన్దుః - పంచమః, తాభ్యాం సమాయుతమితి పారే నాదబిన్దుస్థానే మాయాదిబీజం లిఖేదిత్యర్థః ॥ ౫౦॥

విలిఖేన్మన్తరాజ్ఞాన్తేషు మన్త్రి ప్రయత్నతః ॥

ధ్యాయేదష్ట వసూనేకాదశ రుద్రాంశ్చ తత్ర వై ॥ ౫౧॥

తేషు-ద్వాత్రింశత్పత్రేషు మన్తరాజ్ఞాన్ బిలిఖేత్ సమ్యక్ । వసూన్ - ధ్రువం ధరం సోమం ఆపోఽనిలమనలం ప్రత్యూషం ప్రభాసం చాష్టా, రుద్రాన్-వీరభద్రం శమ్భుం గిరిశం అజైకపాదం అహిర్బుధ్వ్యం పినాకినం భువనాధీశ్వరం కపాలినం దిక్పతిం స్థాణుం భగం ఏవమేకాదశ రుద్రాన్ ॥ ౫౧॥

ద్వాదశేనాంశ్చ ధాతారం వషట్కారం చ తద్బహిః ॥

భూగృహం వజ్రశూలాఢ్యం రేఖాత్రయసమన్వితమ్ ॥ ౫౨॥

ఆదిత్యాన్-వరుణం సూర్యం వేదాఙ్గం భానుం ఇన్ద్రం రవిగ్గభస్తిమన్తం యమంస్వర్ణరేతసం విభాకరం మిత్రం విష్ణుం ద్వాదశ, ధాతారం చేతి ద్వాత్రింశద్దేవాన్ ధ్యాయేత్ । ద్వాత్రింశద్దలేషు ధ్యానపూర్వకం లిఖిత్యా పూజయేదిత్యర్థః । తత్ర నృసింహానుష్టుభం రామానుష్టుభం సమ్ప్రదాయానురోధేన లేఖ్యమితి కేచిత్ । తద్బహిః-ద్వాత్రింశద్దలాద్బహిర్భాగేషు పురతో వషట్కారం పూజయేత్ । భూగృహం-చతురస్రం రేఖాః-సత్త్వరజస్తమార్మికాస్తాసాం త్రయమ్ ॥ ౫౨॥

ద్వారోపేతం చ రాశ్యాదిభూషితం ఫణిసంయుతమ్ ॥

ఏవం మణ్డలమాలిఖ్య తస్య దిక్షు విదిక్షు చ ॥ ౫౩॥

నారసింహం చ వారాహం లిఖేన్మన్త్రద్వయం తథా ॥

కూటరేఫాఽనుగ్రహేనాదశక్త్యాదిభిర్యతః ॥ ౫౪ ॥

రాశ్యాది, రాశయో మేషాద్యాః । ఆదిశబ్దేన వారాదిః । ఫణిసంయుతం, అనంతః వాసుకిః
తక్షకః కాలపద్మః మహాపద్మః శఙ్ఖః కులికః ఏతైః ఫణిభిః-సర్పైః సంయుతం తస్య-
మణిలస్య దిక్షు-పూర్వాదిషు-నారసింహం-నరసింహబీజం విదిక్షు-ఆగ్నేయాదిషు
వారాహం-వరాహబీజమ్ । నరసింహబీజముద్ధరతి కూటః-క్షకారః రేఫా-రాక్షరః
అనుగ్రహ-భౌకారః । శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసేఽనుగ్రహస్వరస్యాకార-దేవతాత్వాత్ । ఇన్దుః-బిన్దుః
నాదః-ప్రవణస్యపఞ్చమోఽవయవః శక్తిః-షష్ఠః, ఆదిశబ్దేన శాస్త్రాఖ్యఃసప్తమః ॥ ౫౪ ॥

యో నృసింహః సమాఖ్యాతో గ్రహమారణకర్మణి ॥

అన్త్యాధీశవియద్భిన్దునాదైర్బిజం చ శౌకరమ్ ॥ ౫౫ ॥

నృసింహః సమాఖ్యాతః- నృసింహబీజముక్తమ్ । గ్రహేతి, గ్రహాణాం-బాలగ్రహాణామ్ ।
ఉపలక్షణమేతత్ । అన్యేషాం భూతప్రేతాదీనామపి మారణం-నిరాకరణం తస్య కర్మణి-
వ్యాపారే । అన్యేతి, అన్త్యః అధీశ-ఓంకారో యస్య సోఽన్త్యాధీశః । శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసే అధీశస్య
ఓంకారదేవతాత్వాత్ । ఈదృశో వియత్-హకారః శౌకరం-వారాహమ్ ॥ ౫౫ ॥

ఉద్భృతం వారాహం స్పష్టయతి-హుజ్కారమితి ।

హుజ్కారం చాత్ర రామస్య మాలామస్త్రోఽధునేరితః ॥

తారో నతిశచ్చ నిద్రాయాః స్మృతిరేభదశ్చ కామికా ॥ ౫౬ ॥

నచ స్వరూపనిర్దేశే సత్కుద్ధారో వ్యర్థః, ఉద్ధారాభావే పాక్షికాఽశుద్ధత్వప్రసక్తౌ । సమృత్తి
రామమాలామస్త్రోద్ధారం ప్రతిజానీతే-మాలేతి । తారః-ప్రణవః నతిః-నమఃశబ్దః నిద్రా-భకారః,
కలాన్యాసే నిద్రాకలాసమృద్ధిత్యేన భకారస్యోక్తత్వాత్ । నిద్రాయా ఇతిపఞ్చమీఆనందయార్థే
। నిద్రాయా అనంతరం స్మృతిః-గకారః, పూర్వవదేవ స్మృతికలాసమృద్ధితయా గకారస్యోక్తేః
। మేదః-వకారః, ధాతునాం మధ్యే మేదసో వకారసమృద్ధిత్యాత్ । కామికా-తకారః,
తకారస్య కామికాఖ్యకలాసమృద్ధిత్యాత్ ॥ ౫౬ ॥

రుద్రేణ సంయుతా వన్తిమేధాఽమరవిభూషితా ॥

దీర్ఘా క్రూరయుతా హ్లాదిన్యథో దీర్ఘా సమానదా ॥ ౫౭ ॥

సా చ రుద్రేణ - ఏకాదశస్వరేణ సంయుతా । వహ్నిరితి రేఫః, రేఫస్యాగ్నిబీజత్వాత్
। మేధా-ఘకారః, తస్యా ఘకారసమృద్ధాత్ । సా చ అమరః- ఉకారస్తేన
విభూషితా, మాతృకాన్యాసే ఉకారస్యాఽమరేశ్వరసమృద్ధాత్ । దీర్ఘా-నకారః,
నకారస్య దీర్ఘాఖ్యకలాసమృద్ధాత్ । సా చ క్రూరయుతా । క్రూరః-అనుస్వారః,
క్రూరస్థానుస్వారమూర్తిత్వాత్ । హ్లాదిన్-దకారః, తస్యా దకారసమృద్ధాత్ । దీర్ఘా-నకారః
సమానదా, మానదా-ఆకారస్తేన సహ వర్తమానా ॥ ౫౭ ॥

క్షుధా క్రోధిన్యమోఘా చ విశ్వమప్యథ మేధయా ॥

యుక్తా దీర్ఘా జ్వాలినీ చ ససూక్ష్మా మృత్యురూపిణీ ॥ ౫౮ ॥

క్షుధా-యకారః క్రోధినీ-రేఫః, పరయోః క్షుధాక్రోధిన్యాఖ్యకలాసమబ్ధాత్ । ఆమోధా-క్షకారః, తస్యాః క్షసమబ్ధాత్ । విశ్వం-వాసుదేవః, విశ్వశబ్దస్య “విశ్వం విష్ణురిత్యత్ర వాసుదేవనామత్వాత్ వాసుదేవస్య ఓకారస్య మూర్తిత్వాత్ । అతో విశ్వం-ఓకారః(౧)మేధయా యుక్తా-ఘకారేణ సంయుక్తా, ఘకారస్య మేధాసమబ్ధాత్ । దీర్ఘా-నకారః జ్వాలినీ-వకారః, తస్య జ్వాలినీసమబ్ధాత్ । సూక్ష్మః-ఇకారస్తేన సహితా, సూక్ష్మస్యేకారమూర్తిత్వాత్ । మృత్యురూపిణీ-శకారః, మృత్యురూపాయాః కలాయాః శకారసమబ్ధాత్ ॥ ౫౮ ॥

సప్రతిష్ఠా హ్లాదినీ త్వక్ క్షేపః ప్రీతిశ్చ సామరా ॥

జ్యోతిస్తీక్షణైర్గ్నిసంయుక్తా శ్వేతాననుస్వారసంయుతా ॥ ౫౯ ॥

హ్లాదినీ-దకారః సా చ ప్రతిష్ఠయా-ఆకారేణ సహితా, ప్రతిష్ఠాఖ్యశక్తేః ఆకారసమబ్ధాత్ । త్వక్-యకారః, ధాతుషు త్వవో యకారసమబ్ధాత్ । క్షేపో-విషం మకారః, విషస్య మకారసమబ్ధాత్ । ప్రీతిః-ధకారః, ప్రీతికలాయాస్తత్సమబ్ధిత్వాత్ । సా చ సామరా, అమరః-ఉకారస్తస్య తత్సమబ్ధాత్, తేన సహితా । జ్యోతిః-అగ్నిః రేఫః తీక్షణ-పకారః సా చ అగ్నినా-రేఫేణ సంయుక్తా । శ్వేతా-సకారస్తస్యాస్తత్సమబ్ధాత్, సా చ అనుస్వారేణ సంయుతా ॥ ౫౯ ॥

కామికాపఞ్చమో లాంత్రస్తాంత్రాన్తో ధాన్త ఇత్యథ ॥

స సానన్తో దీర్ఘయుతో వాయుః సూక్ష్మయుతో విషః ॥ ౬౦ ॥

కామికా-తకారస్తస్యాస్తత్సమబ్ధాత్, తస్యాః పఞ్చమో-నకారః లాన్తో-వకారః తాన్తః-తస్యాస్తస్థకారః తస్యాప్యన్తో-దకారః ధాన్తో-నకారః సః సానన్తః అనన్త-ఆకారస్తత్సహితః, దీర్ఘయుక్తః దీర్ఘ-ఆకారస్తేన యుక్తో వాయుః-యకారః సూక్ష్మ-ఇకారస్తేన యుతో విషో-మకారః ॥ ౬౦ ॥

కామికా కామికా రుద్రయుక్తాఽథోఽథ స్థిరా స ఏ ॥

తాపినీ దీర్ఘయుక్తా భూరనితోఽనన్తగోఽనలః ॥ ౬౧ ॥

నారాయణాత్మకః కాలః ప్రాణోఽమ్భో విద్యయా యుతమ్ ॥

పీతా రతిస్తథా లాన్తో యోన్యా యుక్తస్తతో నతిః ॥ ౬౨ ॥

కామికా-తకారః, పునరపి కామికా-తకారః సా చ రుద్రేణ-ఏకాదశస్వరేణ యుక్తా, అథోఽథేతి ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయా అభావశ్చాన్దసః । స్థిరా-జకారః, జకారకలాత్వాత్తస్యాః । “స ఏ” ఇతి చ స్వరూపగ్రహణమ్ । తాపినీ-బకారః, స్వకారవద్భకారస్యాపి తాపినీసమబ్ధాత్ । దీర్ఘయుక్తా భూః-(౧) దీర్ఘేణ-ఆకారేణ సహితో లః, లకారస్య పృథివ్యాత్మకత్వాత్ । అనిలః-యకారః అనన్తః-ఆకారః తం ప్రాప్తోఽనలః-రేఫః

కాలః-మకారః స చ నారాయణాత్మకః-ఆకారస్వరేణ యుక్తః, నారాయణస్య ఆకార-
మూర్తిత్వాత్ । ప్రాణః-వాయుః యకారః, యకారస్య వాయుబీజత్వేనోక్తత్వాత్ । అమృః-
] ఉదకం వకారః విద్యయా-ఇకారేణ యుతమ్, పీతా-షకారః రతిః-ణకారః లాన్తో-వకారో
యోన్యా-ఏకారేణ యుతః, నతిః-నమఃశబ్దః ॥ ౬౧-౬౨॥

సప్తవత్సారింశదర్శో గుణాంతః స్రగణుస్త్యయమ్ ॥

రాజ్యాభిషిక్తస్య తస్య రామస్యోక్తక్రమాలిఖేత్ ॥ ౬౩॥

సప్తవత్సారింశదర్శత్వం మధ్యే సవర్ణదీర్ఘలక్షణం సద్ధిమకృత్వా సమ్పాదనీయమ్
। సద్ధిమాశ్రితోద్ధారస్తు వ్యాకరణానురోధాత్ । గుణాంతః, గుణాః-సత్త్వరజస్తమాంసి
అంతః-స్వరూపం యస్య, త్రిగుణాత్మక ఇత్యర్థః । సాత్త్వికాదీనాముపాసకానాం
సాత్త్వికాదిఫలదాతృత్వాత్ । స్రగణుః-మాలామస్త్రః । తుశబ్ధో మస్త్రాన్తరేభ్యో విశేషమాహ
। నాయం మస్త్రో వనవాసినో రామస్య, కిన్త్వభిషిక్తస్యత్యాహ- అయమితి(౧)।
యస్త్రలేఖనప్రకారముక్తముపసంహరతి-ఉక్తేతి ॥ ౬౩॥

శిష్యసమ్ముఖీకరణతయోక్తం యస్తం ప్రశంసతి - ఇదమితి ।

ఇదం సర్వాత్మకం యస్తం ప్రాగుక్తమృషినేవితమ్ ॥

నేవకానాం మోక్షకరమాయురారోగ్యవర్ధనమ్ ॥ ౬౪॥

అపుత్రిణాం పుత్రదం చ బహునా కిమనేన వై ॥

ప్రాప్నువన్తి క్షణాత్సమ్యగత్ర ధర్మాదికానపి ॥ ౬౫॥

అత్ర-అస్మిన్నేవ జన్మని ధర్మాదికాన్-ధర్మార్థకామాన్ ప్రాప్నోతి । అపితబ్దాన్మోక్షో
దృష్టాస్తీక్రియతే । అయమాశయః-రామోపాసనస్య మోక్షసాధనత్వమిత్యేతదావశ్యకమ్ ।
అతస్త్రివర్గసాధనత్వం న స్యాదితి శక్జా స్యాత్, తదపనోదాయ “ధర్మాదికానపిత్యా”రమ్భ
ఇతి ॥ ౬౫॥

ఇదం రహస్యం పరమమిశ్వరేణాపి దుర్గమమ్ ॥

ఏవం యస్తం సమాఖ్యం న దేయం ప్రాకృతే జనే ॥ ౬౬॥

ప్రాకృతో జనః-పుథగ్జనః । ఇతిశబ్దశ్చతుర్థోపనిషత్సమాప్తా ॥ ౬౬॥

ఇతి శ్రీరామచంద్రచరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య-ఆనందవనరచితాయాం
శ్రీరామపూర్వతాపినీయటీకాయాం రామకాశికాయాం చతుర్థోపనిషత్ సమాప్తా ।

అథ పంచమోపనిషత్ ।

నిర్గుణప్రాప్తేః పరమపురుషార్థత్వాత్తస్యాశ్చ సగుణోపాసనయా సులభత్వాత్తదగ్గభూతాయాశ్చ
పూజాయా మస్త్రసాధ్యత్వాన్మస్త్రాన్మధారే తదపరిజ్ఞానాత్తత్పరిజ్ఞానాయ మస్త్రోద్ధారేఽపి

యస్త్రం వినా పూజనే దేవతాప్రసన్నతాఽభావస్య శాబ్దత్వాత్ పూజార్థం యస్త్రముద్భృత్య
సమ్ప్రుతి పూజావిధిమారభతే-భూతాదికమిత్యాదినా ।

భూతాదికం శోధయేద్ ద్వారపూజాం

కృత్వా పద్మాద్యాసనస్థః ప్రసన్నః ॥

అర్చావిధావస్య పీఠాధరోర్ధ్వ-

పార్శ్వార్చనం మధ్యపద్మార్చనం చ ॥ ౧॥

భూతం-పృథివ్యాదిపంచకమ్ । ఆదిశబ్దేన ఆత్మా లింగం ద్రవ్యం ఊతిశ్చ గృహ్యతే ।

తచ్ఛోధయేత్ । తత్ర-భూతశుద్ధిః శోషణదహనప్లావనైః, ఆత్మశుద్ధిః భగవదారాధనవిరుద్ధవిషయవిర-

ఉపాస్యదేవతామూర్తిర్లింగం తస్య శోధనం-పూర్వపూజానులేపనాద్యపాకరణేన

జ్ఞానమ్, ద్రవ్యస్య-చందనపుష్పాదేరర్చనసాధనస్య కేశకీటాద్యపాకరణేన శోధనమ్,

ఊతేరగ్గమాలిన్యాదినా శుద్ధిరితి బోధ్యమ్ । ప్రసన్నః-చిత్తనైర్మల్యవాన్ద్వారపూజాం-

ద్వారేషు చతుర్ద్వపి హి తద్దేవతాపూజాం కృత్వా పద్మకన్యస్తికాద్యాసనోపవిష్టః

భూతాదికం శోధయేదిత్యన్వయః । అస్య-ప్రకృతస్య రామస్య, ఆః-విష్ణుః తస్యేతి

వా । ఫలతస్త్యేక ఏవార్థః । అర్చావిధౌ కర్తవ్యే సతి పీఠాధరోర్ధ్వపార్శ్వార్చనమ్-

పీఠస్యాఽధరభాగాయ నమః, పీఠస్యోర్ధ్వభాగాయ నమః, పీఠస్య పూర్వపార్శ్వాయ

నమః, దక్షిణపార్శ్వాయ నమః, పశ్చిమపార్శ్వాయ నమః ఇతి పీఠాధరాదిపూజాం

మధ్యపద్మార్చనం-పీఠమధ్యగతకమలార్చనమ్ ॥ ౧॥

కృత్వా మృదుశ్లక్షణసూతాలికాయాం రత్నాసనే దేశికం చార్చయిత్వా ॥

శక్తిం చాధారాఖ్యకాం కూర్మానాగౌ పృథివ్యబ్జే స్వాసనాఽధః ప్రకల్ప్య ॥ ౨॥

కృత్వా, పీఠాద్బహిర్దేవస్య వామభాగే మృదుః-శ్లక్షణాన్నిగ్ధా యా సుతూలికా-శోభనా

తూలపటీ తాం పరిభావ్య తస్యాం సింహాసనం భావయిత్వా తత్ర సింహాసనే దేశికం-

ఆచార్యం స్థితమనుభూయార్యయిత్వా ఆధారాఖ్యకాం శక్తిం-ఆధారశక్తిం తదుపరి

కూర్మాం తస్మిన్నాగం-శేషం తత్ర పృథివీం తస్యమబ్జం-కమలం చ ప్రకల్ప్య-కల్పయిత్వా

। శక్త్యాదికల్పనాస్థానమాహ-స్వేతి । స్వాభిన్నత్వేన ధ్యాతః శ్రీరామః స్వశబ్దార్థః, తస్య

యదాసనం-పూజాపీఠమ్, తస్యాధః-అధరభాగే ॥ ౨॥

విఘ్నం దుర్గాం క్షేత్రపాలం చ వాణీం బీజాదికాంశ్చాఽగ్నిదిశాదికాంశ్చ ॥

పీఠస్యాఙ్ఘ్రివేషు ధర్మాదికాంశ్చ తత్పూర్వాంస్తాంస్తస్య దిక్ష్యర్చయేచ్ఛ ॥ ౩॥

విఘ్నం-గణేశం వాణీం-సరస్వతీం బీజాని- “గం దుం ఙం సం” తత్పూర్వకాన్

అగ్నిదిశాదికాన్-ఆగ్నేయనైర్యత్యవాయవ్యేశానపూర్వకాన్ పీఠస్య కోణచతుష్టయేఽర్చయిత్వా,

అగ్న్యాదిక్రోణక్రమేజైవ ధర్మాదికాన్-ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాణి అర్చయిత్వా,

తత్పూర్వకాన్-అధర్మాజ్ఞానవైరాగ్యాఽనైశ్వర్యాణి దిక్షు-పూర్వాదిదిక్పతుష్టయే

అర్చయేత్ || 3 ||

మధ్యే క్రమాదర్కవిధ్యగ్నితేజాంస్యపర్యుపర్యోమైరర్చితాని ||

రజః సత్త్వం తమ ఏతాని వృత్తత్రయం బీజాథ్యం క్రమాదాభవయేచ్చ || 4 ||

అర్కః-సూర్యః విధుః-సోమః, ఉపర్యుపరీతి | అర్కో-పరి సోమస్తదుపరి అగ్నిరీత్యర్థః |

ఔభైరీతి | అకారోకారమకారైః ప్రణవాఽంశభూతైః | యదాహురాచార్యాః-

“మధ్యే తం తం పద్మమస్మింశ్చ సూర్యం సోమం వహ్నిం తారవర్ణైర్విభక్తిః”

ఇతి | తారః-ప్రణవ ఓంకారః | రజః సత్త్వం తమః, అత్ర సత్త్వం రజస్తమ ఇతి

వ్యుత్క్రమో జ్ఞాతవ్యః | ఉపర్యుపరి అర్చయేదిత్యర్థః | ఏతాని - సత్త్వాదీని, వృత్తత్రయం

మణ్డలత్రయత్వేన భావయేత్, చకారాదర్చయేచ్చ | బీజాథ్యం స్మరేదేతత్పూర్వకమ్ ||

౪ ||

ఆశావ్యాశాస్వప్యథాత్మానమన్తరాత్మానం చ పరమాత్మానమన్తః ||

జ్ఞానాత్మానం చాఽర్చయేత్తస్య దిక్షుమాయావిద్యే యే కలాపారతత్త్వే || ౫ ||

అన్తః - కర్ణికామధ్యే ఆశాను-పూర్వాదిదిక్షు ఆత్మాదీనర్చయేత్, వ్యాశాస్వపి-

విదిక్ష్యాగ్నేయాదిష్యపి తానేవ పూజయేత్ | తస్య-కమలస్య దిక్షు చతస్రషు,మాయేతి-

మాయాతత్త్వం విద్యాతత్త్వం కలాతత్త్వం పారతత్త్వం చపూజయేత్ | పరమేవ పారమ్

|| ౫ ||

సమూజయేద్విమలాదీశ్చ శక్తీరభ్యర్చయేద్దేవమావాహయేచ్చ ||

అజ్గవ్యూహోఽనిలజాద్వైశ్చ పూజ్య ధృష్ట్యాదికైర్లోకపాలైస్తదన్తైః || ౬ ||

విమలాదీశ్చైతి- విమలా ఉత్కర్షణీ జ్ఞానా క్రియా యోగా చేయం పఞ్చమీ ప్రభీష్వి

సత్యా ఈశానా అనుగ్రహాఖ్యా నవ శక్తిః పూర్వాదిషు మధ్యే చాఽర్చయేదిత్యర్థః

| ఆవాహయేచ్చ- ఆవాహనముద్రయాఽఽవాహనం కుర్యాత్ | ఉపలక్షణమేతత్,

స్థాపనాదీన్యపి తత్తన్మద్రాదిభిః కుర్యాత్ | చకారః శ్రీరామస్య విహితపూజాం

సముచ్చేతుమ్ | ఆవరణమాహ-అజ్గేతి, అజ్గాని- హృదయాదీని | వ్యూహశబ్దేన

ఓత్మాదయో వాసుదవాదయశ్చ సశక్తికా ద్విధాఽప్యవ్యస్తే | అనిలజాద్వైరీతి, అనిలో-

వాయుస్తజ్జో-హనూమాన్ తదాదిభిరష్టభిః పూజ్య- పూజయిత్యా, ధృష్ట్యాదికైర్మన్త్రిభిః

షోడశభిః, లోకపాలైర్నాగ్రాదిభిః తదన్తైః- ఇన్ద్రాయుధైర్వజ్రాదిభిః || ౬ ||

వసిష్ఠాద్వైర్మునిభిరీలముఖైరారాధయేద్రాఘవం చన్దనాద్వైః ||

ముఖ్యోపహరైర్వివిధైశ్చ పూజ్యతస్మై జపాదీంశ్చ సమ్యక్సమర్చ్య || ౭ ||

నీలముఖైర్నిలప్రభృతిభిః షోడశభిర్వానరైః, చన్దనాదిభిః ఆదిపదేన పుష్పాదీని |

ముఖ్యోపహరైః-శ్రేష్ఠైః పవిత్రైర్నైవేద్వైః జపాదీన్, పూజాధ్యానాదయ ఆదిపదార్థః | అయం

పూజాక్రమోరామార్చనచన్ద్రికాయాంసపరికరః సమాకలనీయః || ౭ ||

పూజాఙ్గధ్యానమాహ-ఏవమ్భూతమితి ।

ఏవమ్భూతం జగదాధారభూతం రామం వందే సచ్చిదానందరూపమ్ ॥

గదారిశక్త్యాబ్జధరం భవారిం స యో ధ్యాయేన్మోక్షమాప్నోతి సర్వః ॥ ౮ ॥

అరి- చక్రం సుదర్శనాఖ్యం భవస్య సంసారస్యాఽరిం-శత్రుమ్ । ధ్యానస్య తత్ఫలమాహ-స
యైతి ॥ ౮ ॥

ఉపపాదితస్యోపాసనస్య ఫలం సనిదర్శనమాహ-విష్వవ్యాపీతి ।

విశ్వవ్యాపీ రాఘవోఽథో తదానీమన్తర్థధే శక్త్యవక్త్రే గదాబ్జే ॥

ధృత్వా రమాసహితః సావృతిశ్చసపత్తనః సానుజః సర్వలోకీ ॥ ౯ ॥

రాఘవః- రఘువంశే ఆవిర్భూతో విష్ణుః సావృతిః-పరివారసహితః సపత్తనః-సనగరవాసీ,
సర్వలోకీ సర్వలోకసహితః అన్తర్థధే-అనవచ్ఛిన్నానందప్రకాశజ్ఞానాత్మకే స్వరూపేఽవస్థితః
॥ ౯ ॥

తదభక్తా యే లబ్ధికామాంశ్చ భుక్త్యా తథా పదం పరమం యాన్తి తే చ ॥

ఇమా ఋచః సర్వకామప్రదాశ్చయే తే పఠన్త్యమలా యాన్తి మోక్షమ్ ॥ ౧౦ ॥

తథా యే తదభక్తాస్తేఽపి లబ్ధికామాంశ్చ పరమేశ్వరోపాసనప్రభావప్రకామాత్
అభీష్టాన్ భుక్త్యా పరమం పదం యాన్తి । శ్రీరామోపాసనప్రతిపాదకానాం
“చిన్మయ” ఇత్యాదీనామేతదంతానామృచాం పాఠఫలమాహ -ఇమాఇతి । వీష్ణా
పశ్చాత్పూపనిషత్సమాప్తిద్యోతనార్థా । ఇతిశబ్దో గ్రన్థపరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౧౦ ॥

విశ్వనాథనగరీవ కాశికా పావనీ జయతి రామకాశికా ।

వేదశిర్షవచనోపపాదితం వస్తు హస్తఫలవద్వివృణ్వతీ ॥

శ్రీరామకాశికా కల్పలతికాఽన్వేషితాఽన్వహమ్ ।

వర్ధితా ఫలదా సమ్యజ్ నృణుణామానందకాననే ॥

దృష్ట్వా ముక్తహరాన్ హరోఽపరిమితాన్ ముహ్యన్నుమాం కోపికాం

కుర్వన్నక్లమివాఽఙ్కుగాం వహతి యో యస్మిన్ స్థితోఽహర్నిశమ్ ।

తస్మిన్ కాశిపురే పురారినిలయే స్వర్గజ్గయాఽలఙ్కృతే

టీకాఽఽనందవనేన తేన రచితా రామాదికా కాశికా ॥

ఇతి శ్రీరామవంద్యవరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య-శ్రీఆనందవనవిరచితాయాం
శ్రీరామపూర్వతాపినీయటీకాయాం రామకాశికాయాం పశ్చాత్పూపనిషత్ సమాప్తా ।

॥ సమాప్తా చేయం పూర్వతాపినీ ॥

శ్రీరామోత్తరతాపినీ ।

॥ శ్రీః ॥

॥ శ్రీరామాయ నమః ॥

అథ ప్రథమకణ్డీకా ।

ఆనందవనకృతయా ఆనందనిధినామికయా టీకయా సహితా ।

సత్యం తారకతత్త్వమోమిదమణు స్థూలం చతుష్పాదకం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిగం
స్మృతివశాద్విశ్వాద్యతీతం విభుమ్ ।

భ్రూనాసాంత ఉపాస్యమానమమరైః స్తుత్యం తురీయాత్మకం భక్తానుగ్రహవిగ్రహం
జనకజాజానిం భజే రాఘవమ్ ॥

యః శబ్దే పరినిష్ఠితోఽథ పరమే బ్రహ్మణ్యతీన్యాయతో యత్కారుణ్యసుధోదబిస్తుకణికా
సంసారసంతాపనత్ ।

యద్గామ్భీర్యమగాధమప్యనుచరైర్గాధం సమాశ్రియతే తస్య శ్రీగురురాఘస్యచరణద్వంద్వారవిన్దం
నమః ॥

ఆనీద్యాసిష్టవంశో నృహరిరితి పురాకేశవాహ్వస్య సూనుస్తస్మాత్ కృష్ణాహ్వయోఽభూద్ధరణిసుర
పత్తనే కుణ్డినాఖ్యే ।

తస్మాత్సూనుర్గుణాబ్ధి సమజని కమలామృతప్రభుత్వాద్యతీనామానందాఽద్యః స
రామోపనిషది విదధే సాధు టీకాం వనాఖ్యః ॥

శ్రీరామోత్తరతాపినీయవిలసచ్చుత్సర్థసంశోధనవ్యాజేనాఽర్జితజన్మకోటిదురితధ్వంసానువంశాత్
కృశా ।

టీకా స్వాత్మహితార్థమేవ విదుషాం బోధాయ సా నోచ్యతే తత్క్షన్తవ్యమనాథదీనపతిభిర్విస్మృత్య
మే చాపలమ్ ॥

ఆనందనిధినామీయం టీకా ప్రోద్ధాట్యతే మయా । రామచన్ద్రమణిం ప్రాప్య కర్తుం
సామ్రాజ్యమద్యపమ్ ॥

ఇహ ఖలు సకలప్రాణభృతాం సుఖార్థిత్వం దుఃఖానర్థిత్వం చ ధ్యాయమానత్వాత్
సుఖోపాదిత్వాదుఃఖజహాసయోరనివారితప్రాప్తౌ కశ్చిత్ కృతమకృతనిచయఖచితచరమకలేవరకమ

చ విషయజనితం సుఖం దుఃఖమేవేతి మత్వా సకలసంసారాదత్యన్తోపరమపరో
భవతి । ఉపరతః సన్సంసారోచ్ఛిత్తిహేత్వన్వేషణఙ్కరోతి । సంసారస్య చ

బ్రహ్మత్వైకత్వాపరిజ్ఞానవిలసితత్వాద్బ్రహ్మత్వైకత్వజ్ఞానేనైవ తస్యోచ్చేదసమ్భవాత్
రమణీయతరశ్రీరామబ్రహ్మవిద్యాసిషాధయిషయా శ్రీరామోత్తరతాపినీయోపనిషత్సగుణోపాసనఫల

। యద్యప్యత్రోపనిషత్పదస్య “ఉపనిపూర్వాత్సదేర్నిష్యన్నస్యైవ ముఖ్యయా వృత్త్యా
శ్రీరామబ్రహ్మవిద్యాపరత్వమ్, తథాపి లక్షణయా వృత్త్యా బ్రహ్మవిద్యార్థాయాం

శ్రుతావపి బ్రహ్మవిద్యాప్రవృత్తిః । “ముఖ్యైవ శబ్దస్య వృత్తిర్న లక్షణోతి నచ వాచ్యమ్,

వృద్ధైరుభయోరపి శబ్దప్రవృత్తిత్వేన స్వీకారాత్ । నను భవతు శ్రుతిరూపగ్రన్థోఽప్యపనిషత్,
తథాపి న వ్యాఖ్యానార్హతామాసాదయేత్ । దేహేన్ద్రియాన్తఃకరణవిలక్షణాత్సంకర్మవిశేషణత్వేనస్తు
। న, తత్ర విలక్షణత్వస్యైవోపపాదితత్వాత్ । నహి విలక్షణత్వమాత్రేణాఽఽత్మస్వరూపం
శక్యమాకలయితుమ్ । అత్ర తు “అయమాత్మా బ్రహ్మ, “తత్త్వమసీ” త్యాదిమహావాక్యైర్బ్రహ్మత్వైకత
నిరూప్యత ఇత్యగతార్థత్వేన వ్యాఖ్యానార్హత్వమాసాదయేదేవ ।

నను కర్మకాణ్డదేవతాకాణ్డయోః ఫలపరత్వాదేకస్యైవ వేదస్య వాక్యభేదప్రసక్తేన
న వ్యాఖ్యానార్హత్వమితి - చేన్న, కాణ్డత్రయస్యైకవాక్యతాప్రసిద్ధేః । కర్మకాణ్డే
“తమేతమిత్యనయా వివిదిషాశ్రుత్యా యజ్ఞదానాదినాఽన్తఃకరణశుద్ధిముత్పాద్య,
దేవతాకాణ్డే చోపాసనయా శుద్ధాన్తఃకరణైశ్చిత్తర్మైర్యం శిక్షితాః, జ్ఞానకాణ్డే త్వమృదార్థతత్పదార్థద్వయ
జహదజహల్లక్షణయా బ్రహ్మత్వైకత్వం ప్రతిశ్రవణాదినాప్రతిపత్తవ్యమితి కాణ్డత్రయసంకలితగవద్భిఃశ్రీ
దర్శితా । నాఽతః పృథక్ప్రయత్న ఆశ్రీయతే ।

నను భవతు కాణ్డత్రయసంకలితప్రథాపి వేదానాం శబ్దత్వాచ్ఛబ్దస్య చ శ్రీరామబ్రహ్మపరత్వాఽనమ్భవాన్మ
వ్యాఖ్యా యుక్తిమతీ । యతః- శబ్దప్రవృత్తిస్తు త్రిధా, ముఖ్యా లక్షణా గౌణీ
చేతి । ముఖ్యాపి ద్వివిధా రూఢియోగభేదేన । తత్ర రూఢిస్తావద్బ్రహ్మణీ న
ప్రవర్తతే, తస్యశబ్దాఽగోచరత్వాత్, తస్యాశ్చ స్వరూపజాతిగుణనిర్దేశార్హే వస్తున్యేవ
“ఉత్థః గోః శుక్ల” ఇతి సంజ్ఞాసంజ్ఞాసంజ్ఞేతేన ప్రవృత్తేః । నాపి యోగీ, నాపి లక్షణా ।
బ్రహ్మణోఽసంకల్పేన సమృద్ధాభావాత్ । యోగవృత్తేర్నిరాకరిష్యమాణత్వాల్లక్షణాయాశ్చ
సంజ్ఞాసంజ్ఞాసంజ్ఞేతేనాఽభిహితార్థసమృద్ధిని వస్తుని “గంగాయాం ఘోష” ఇతివత్ ప్రవృత్తేః ।
యథాహుః-

“అభిధయాఽవినాభూతప్రవృత్తిర్లక్షణేష్యతే”

ఇతి । న గౌణీ, బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాత్ । గౌణ్యాస్తు అభిహితార్థలక్షితగుణయుక్తే
తత్సదృశే “సింహో మాణవక” ఇతివత్ ప్రవృత్తిః* । యథాహుః-

“లక్ష్యమాణగుణైర్వ్యాపార్యవృత్తిరిష్టా తు గౌణతా”

ఇతి । యోగవృత్తేరసంకల్పత్వాద్ధేతోర్న బ్రహ్మపరత్వమ్ । తస్యాశ్చ రూఢిలక్షణాగుణత్రివిధవృత్తిప్రతిప
ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వా యోగే వా “పక్కజమౌపగవః పాచక” ఇత్యాదివత్ ప్రవృత్తిః ।
అతో బ్రహ్మణః పదార్థత్వామోగాదపదార్థస్యచ వాక్యార్థత్వామోగాన్న శ్రుతిగోచరత్వమ్
।

అత్రోచ్యతే- బ్రహ్మణః శబ్దాగోచరత్వేనాఽసంకల్పేన నిర్గుణత్వేన చ శ్రుతిగోచరత్వం
సాక్షాన్మాభూత్, తథాపి సగుణద్వారా నిర్గుణే సమన్వయాద్యుక్తమేవ బ్రహ్మపరత్వం
వేదానామ్ । తథాహి - “యః సర్వజ్ఞః స సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః సర్వస్య
వశీ సర్వస్యేశానః యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా ఆన్తరః సోఽకామయత బహు

స్యాం స ఐక్షత తత్తేజోఽస్పృజత్ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ"త్యాద్యాః శ్రుతయో
భగవంతం షడ్గుణైశ్వర్యనిలయం సకలకల్యాణగుణనిలయం సర్వజ్ఞంసర్వశక్తింసర్వేశ్వరం
సర్వనియంతారం సర్వోపాస్యం సర్వకర్మఫలదాతారం సచ్చిదానందం సగుణం
గుణానభిభూతం శ్రీరామచంద్రం ప్రతిపాదయన్తి । తత్త్వమస్యాదివాక్యాని తు
తాదృగీశ్వరత్వాభావాజ్ఞాపస్య సంసారనివృత్తిద్వారా "తత్త్వం"పదయోః సామానాధికరణ్యప్రతీత్యన్య
నిర్గుణే పర్యవస్యన్తి । న తావత్సామానాధికరణ్యం "వైశ్వదేవ్యాభిషే"తివదుభయోరేకార్థాభిధానేన
। కుతః- భిన్నార్థత్వాత్ । యథోక్తమ్-

ఆమిషాం దేవతాయుక్తాం వదత్యేవైష తద్ధితః ।

ఆమిషాపదసాన్నిధ్యాత్మస్యైవ విషయార్పణమ్ ॥

ఇతి । నచ అజహత్స్వార్థయోః సామానాధికరణ్యం నిరూఢలక్షణయా విశేషణవిశేష్యభావేన
"నీలముత్పలమితివత్ । కుతః-విరుద్ధార్థత్వేన తదయోగాత్ । తదుక్తమ్-

"స్వబుద్ధ్యా రజ్యతే యేన విశేష్యం తద్విశేషణమ్"

ఇతి । నచ జహత్స్వార్థత్వేన సమృద్ధిలక్షణయా "కుసుమితద్రుమా

గజ్జేతివత్ । కుతః- ఏకార్థత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । అతో జహదజహత్స్వార్థలక్షణయా

"సోఽయం దేవదత్త" ఇతివత్ విరుద్ధాంశత్వాగేనాఽనుగతచిదంశేనైకార్థ్యేన నిర్గుణే

పర్యవసానమ్ । అస్థూలాదివాక్యానాం తు సాక్షాదుపాధినిషేధేన, ఉపాసనావాక్యానాం

త్వన్యార్థప్రవృత్తసృష్ట్యాద్యవలమృనేన జ్ఞానసాధనవిధానేన నిర్గుణబ్రహ్మపరత్వం ప్రసిద్ధమ్

। అతో బ్రహ్మణి సమన్వయాదుపనిషదో వ్యాఖ్యానముచితమిత్యలమతిప్రసజ్జేన ।

తత్ర శ్రీరామపూర్వతాపినీయే మన్తాధికారిణాం సగుణోపాసనం నిర్గుణోపాధికం "చిన్మయ"

ఇత్యాదిపశ్చోపనిషదా నిరూపితమ్ । ఇదానీముత్తమాధికారిణాం కర్మసు తత్ఫలే

విరక్తానాం సంన్యాసినాం పరమహంసానాం శ్రీరామోత్తరతాపినీయోపనిషదా తదేవ

నిర్గుణోపాసనం సగుణఫలభూతం నిరూప్యతే । ఏతామేవ శ్రీరామచంద్రబ్రహ్మవిద్యామవిద్యాపనోదీప్తి

ప్రకటయితుం కదాచిన్మితోపవనే జనకో వైదేహ ఆసాఞ్శుక్రే । తత్ర చ యోగీశ్వరః

శిష్యసజ్జైర్మునిగజైశ్చ పరివారిత ఆసీత్ । తత్రానేకైర్మునివరైస్తద్బ్రహ్మవేత్తుత్వమసమానైః

పుచ్చన్యతే ।

బృహస్పతిరువాచ యాజ్ఞవల్క్యం యదనుకురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం

భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్ ।

అవిముక్తం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్ ।

తస్మాద్యత్ర క్వచన గచ్ఛతి తదేవ మన్యేత ॥ ౧॥

ఏవం సతి తం బృహస్పతిః- గురురువాచ యాజ్ఞవల్క్యం- యః యజ్ఞవల్క్యస్యాపత్యం

యత్- ప్రసిద్ధం అను- యత్సర్వస్మాదపూర్ధ్వం పుణ్యాతిశయచరమకోటినివిష్టం,

సర్వోత్కృష్టం పుణ్యఫలమితి యావత్ । కురుక్షేత్రం, “కుత్సితం రౌతీతి కురు-పాపకర్మ సంసారహేతుభూతమ్, తస్య క్షేపణాన్నిరసనాత్ త్రాతీతి క్షేత్రమ్ । క్షేత్రే హి రూఢం మూలత్యుణాది నిరస్యతే । యద్వా కుః- పృథివీ దేహాద్యాకారపరిణతా, తస్యాం రౌతి-రావం కరోతీతి కురుః-ప్రాణః తస్య క్షేత్రం-రావకర్తుః ప్రాణస్య నివాసస్థానం తత్కురుక్షేత్రమ్ । ప్రాణస్యాఽధిష్ఠానమిత్యర్థః । దేవానాం-ఇన్ద్రియాణాం తదధిష్ఠాత్యుణాం వా దేవయజనమ్, దేవస్య-స్వయమ్భుకాశస్యాత్మనో ద్యోతనాత్మకాంతర్యామిణః, శ్రీరామచంద్రస్యోత్కృష్టః । యజనం-పూజాకారణమ్ । యత్ర హి ఇన్ద్రియాణీ వివిధవిషయోపహారైస్త్యంపదాభిధమాత్మానం శ్రీరామచంద్రం పూజయన్తి । తథాచవార్తికకారః- “భోగశ్చిదవసానతేతి । సర్వేషాం భూతానాం-సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకానాం బ్రహ్మసదనమ్, బ్రహ్మ-శ్రీరామాఖ్యం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్య తదేవ సదనం-నివాసస్థానమ్ । యత్ విశేషణద్వయవిశిష్టం కురుక్షేత్రమ్, తత్కిమితి శేషః । ఉత్తరమాహ, అవిముక్తం-అవిద్యాకామకర్మాదిభిర్ముక్తమప్యవిద్యాదశాయాం అవిముక్తమ్ । వై-ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ పురుషశబ్దవాచ్యమ్ । తచ్చ ద్వివిధమ్, పూర్ణం తత్త్వదం ఉపాధ్యుపలక్షితం రామం పురి శయానమ్, త్వం పదం ఉపాధిధర్మానాత్మని మన్యమానం ఆత్మానమ్ । తదుక్తం -

ఉపాధిరజ్ఞానమనాదిసిద్ధమస్మింశ్చిదాభాసనమీశ్వరత్వమ్ ।

ఉపాధిరన్తఃకరణం త్వమర్థే జీవత్వమాభాసనమస్య తద్వత్ ॥

ఇతి । తత్ శోధితపదార్థద్వయభూతం బ్రహ్మైవ “కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమిత్యనువాదః । పదార్థద్వయపరిశోధనేనైకరసం బ్రహ్మైవ స్థానం భవతి యస్మాత్, తస్మాద్యత్ర క్వచన-యత్ర క్వాపి గణాప్రయాగాదౌ తద్విపరీతే వా గచ్ఛతి తదేవ-తత్త్వమేవ మన్యేత-జానీయాత్ । కథమ్, ఇతి- అనేన ప్రకారేణ ॥ ౧॥

ప్రకారమాహ -

ఇదం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్ । అత్ర హి జన్తోః ప్రాణేషాత్కృమమాణేషు రుద్రస్థారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే । యేనాసౌ అమృతీ భూత్వా మోక్షీ భవతి । తస్మాదవిముక్తమేవ నిషేవేత । అవిముక్తం న విముఞ్చేదితి ॥ ౨॥

ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ౩॥

ఇదం వై - మయా ప్రాప్తం స్థలమేవ తదవిముక్తమేవేత్యన్వయః । ఉక్తవిశేషణమేవ నాన్యదితి పునః పునరాహ -కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమితి । స్థలమేవాఽవిముక్తమిత్యుపచారేణాఽవ్యగ్రత్వసమ్బాదనార్థం స్మరయతే । అత్ర - అవిముక్తే కురుక్షేత్రాదిరూపే పదార్థద్వయపరిశోధనే హి-యస్మాత్ జన్తోః-పదార్థద్వయసామస్త్యమజానతః ముముక్షోః ప్రాణేషు - పంచప్రాణజ్ఞానకర్మేన్ద్రియమనాంసి

షోడశ తేషు ఉత్కృమమాణేషు- అభిమానాభావేన విలీనతాం ప్రాప్తేషు సత్సు లీనప్రాయేషు సత్సు । తథాచ సృర్యతే -

ప్రాణే గతే యథా దేహః సుఖం దుఃఖం న విన్దతి ।

తథా చేత్పాణియుక్తోఽపి స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

ఇతి । రుద్రః, రుత్-దుఃఖం అవిద్యాతత్కార్యభూతం ద్రావయతి-నాశయతీతి తథా ఈశ్వరస్తత్పదార్థో రామ ఏవాఽఽచార్యో భూత్వా, “ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదేతి శ్రుతేః । తారకం-తారాత్మకత్వాత్ తథా, సర్వస్మాత్సంసారభయాత్ సంతారయతీతి వా తథా, బ్రహ్మ-తారకవిశేషణవిశిష్టం బ్రహ్మవిద్యాబ్రహ్మత్వైక్యబోధకం మహావాక్యం, శ్రీరామమస్తమితి యావత్ । వ్యాచష్టే-కథయతి । యేన-తారక-బ్రహ్మజనితజ్ఞానేన అసౌ-రుద్రానుగృహీతో జీవః అమృతీ-అమృతో భూత్వా “బ్రహ్మస్మి”త్వభిమానవాన్ సన్ మోక్షీ భవతి-స్వేన స్వయంజ్ఞోతిఃస్వరూపరామాత్మనాఽవతిష్ఠతే । రామమస్తరామయోర్వాచ్యవాచకత్వేన భేదాత్ పూర్వస్య హేతోర్యస్మాదర్థస్య నాన్వయః, తస్మాత్-అవిముక్తస్య శుద్ధత్వమృదార్థస్య నిరుపాధిబ్రహ్మరామతాపత్యేః అవిముక్తమేవ నిషేవేత-నితరాం నేవేత । విజాతీయప్రయత్నాఽనన్తరితసాక్షాత్కుర్యాదిత్యర్థః । అవిముక్తం న విముఞ్చోత్-యస్మిన్ కస్మిన్దేశే ఆత్మానుసన్ధానం న పరిత్యజేత్ । తదుక్తం పూజ్యపాదైరాచార్యైః -

త్వమృదార్థవివేకాయ సంన్యాసః సర్వకర్మణామ్ ।

శ్రుత్యా విధీయతే యస్మాత్, తత్త్యాగీ పతితో భవేత్ ॥

ఇతి । ఏవంజ్ఞానయాజ్ఞవల్క్యస్య బుద్ధిపరీక్షార్థం స్వస్య బుద్ధిశుద్ధ్యర్థం వా పృష్టేన యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమగ్గీచకార బృహస్పతిః, ఏవమేవైతత్ - పదార్థద్వయైక్యమేవావిముక్తం కురుక్షేత్రం దేవయజనం బ్రహ్మసదనమితి । పదార్థద్వయశుద్ధిం జ్ఞాతవతః ప్రాణాద్యుపాధివిలయే ఈశ్వరానుగ్రహణోక్తం బ్రహ్మవిద్యయా బ్రహ్మత్వైక్యం భవతీతి భావః । “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మైవేష్యతీతి శ్రుతేః ।

యద్వా ప్రాగ్గన్తని సంన్యాసాద్యధికారసంపూర్ణదనేఽపి కనవిద్ బలీయసా కర్మణా కస్యాఞ్చిద్యోనౌ జడభరతవదుత్పన్నానామధికారిణామనధికారిణాం వా సర్వేషామనుగ్రహార్థం పృచ్ఛతి, యత్-ప్రసిద్ధం అను-పశ్చాత్ సర్వత్ర విహరతామవిహారార్థం పదం సర్వశీర్ఢిభ్య ఉత్కృష్టతమం భూమేరుత్తమాగ్గమితి యావత్ । కురుక్షేత్రం - కురుణా రాజ్ఞా పాలితమనాదిసిద్ధం క్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం బ్రహ్మైవాప్తిహేతుభూతం, తత్కిమితి శేషః । విశేషణద్వయవిశిష్టం ప్రసిద్ధం కురుక్షేత్రమేవ కురుక్షేత్రమన్యదేవతి సన్దేహ ఉత్తరమాహ, అవిముక్తం - కదాచిదపి విశేష్యరేణాఽవిముక్తం కాశ్యభిధేయం వై-నిశ్చయేన కురుక్షేత్రమ । దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమవిముక్తాదుత్కృష్టతమం నాస్తి యస్మాత్, తస్మాద్యత్ర క్వచన గచ్ఛతి-పశ్చాక్రోశేషు యత్ర కుత్రచిద్విచరతి తదేవ

- ఏవమ్భూతం ప్రదేశమేవ మన్యేత - జానీయాత్ | కథమితి - అమునా ప్రకారేణ
| ప్రకారమాహ, ఇదం వై - ఇదమేవ కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం
భూతానాం బ్రహ్మసదనమితి | అత్ర-అవిముక్తే హి-యస్మాత్ జన్తోః ప్రాణీమాత్రస్య
ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు- లోకాంతరం గచ్ఛత్సు, రుద్రః దుఃఖహరిత్వాద్దోదనాద్వా తారకం
బ్రహ్మశ్రీరామమవ్రాత్యకం వ్యాచష్ట- దక్షిణే కర్ణే కథయతి | తదాహ విశ్వేశ్వరఃశ్రీరామం
ప్రతి-

ముమూర్షోర్మణికర్ణిక్యామర్థోదకనివాసినః |

అహం దిశామి తే మన్తం తారకం బ్రహ్మసంజ్ఞతమ్ |

అతస్తస్యం జానకీనాథ పరం బ్రహ్మైసినిశ్చితమ్ ||

ఇతి | యేన - తారకబ్రహ్మవిద్యోపదేశేన ఆసౌ-జీవః అమృతీ భూత్వా-బ్రహ్మస్మీత్యభిమానవాన్
సన్ మోక్షీ భవతి - విదేహకైవల్యమాపద్యతే, శుద్ధాన్తఃకరణస్య ఆచార్యరూపేణోపదేశాద్విదేహతాం
జీవన్ముక్తతాం వాఽఽపాదయతి | పూర్ణానందరూపేణస్వసన్నిధిలేశవాచ్ఛుద్ధతాముత్పాద్య
విదేహతాం భక్తవాత్సల్యేన గలగరలాదిదేహదానేన జీవన్ముక్తతాం వాఽఽపాదయతీతి |
నచాత్ర తారతమ్యవ్యవస్థాకరణముచితమ్, ఉపదేష్టురుపదేష్టువాక్యస్య చజలధిజలవదనసమ్పాదతద
| జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యమ్ | తజ్ఞానసౌలభ్యమత్రైవ యస్మాత్, తస్మాదవిముక్తమేవ నిషేవేత-
అత్యాదరేణ సేవేత | అవిముక్తం న విముఞ్చేత్-క్షేత్రసంన్యాసం కుర్యాత్ | అక్షీకారాదాహ
గురుః- “ఏవేమవైతద్యాజ్ఞవల్క్య” ఇతి |

నన్వేషమపి “ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు” ఇత్యనయా శ్రుత్వా ప్రాణవతాజ్ఞాజ్ఞమానామేవతారకబ్రహ్మోప
ఇతి చేన్న, స్థావరాణామపి ప్రాణధారణాఽవిశేషాత్ | నహి ప్రాణవ్యతిరేకేణ యస్య కస్యాపి
జన్మ సమ్భవతి | “యచ్ఛ కిచ్ఛ ప్రాణభృదితి శ్రుతేః |

యత్కించేదం ప్రాణిజాతం జగ్గమం చ పతత్రి చ |

యచ్ఛాత్ర స్థావరం సర్వం తత్ప్రాణానే ప్రతిష్ఠితమ్ ||

ఇతి స్మృతేశ్చ | జగ్గమేషుప్రాణోత్క్రాన్త్యభివ్యక్తిర్యథా, న తథాస్థావరేష్యితి విశేషః
| “భూతానాం ప్రాణినః శ్రేష్ఠా” ఇతి మనువాక్యమపి అభివ్యక్త్యభిప్రాయమేవ,
నత్యన్యతాఽప్రాణిత్యప్రతిపాదనపరమ్ | తర్హి శాస్త్రాధికారిత్వాన్మనుష్యాణామేవాఽస్తితి
చేన్న, పూర్వజన్మనినుసంస్కృతస్యాపితేనచిత్ప్రతిబద్ధకేన కర్మణా యత్కిచ్ఛద్దేహవగతౌ
శాస్త్రసౌఫల్యాత్ | నహ్యేకేన జన్మనా విముక్తిసౌలభ్యమ్ |

“బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే”

ఇతిభగవద్వచనాత్ | తథాపి జడభరతవత్పూర్వసంస్కారస్మరణ-సన్నిధివిరహాన్నేతి
చేన్న, పరబుద్ధిరప్రత్యక్షత్వాత్ | అవిముక్తప్రాప్త్యన్యథాఽనుపపత్తిప్రమాణబలాదవ్యవగమ్యతే
| పూర్వకృతసంన్యాసాద్యధికారకర్మపరిసమాప్త్యభావాదితి చేన్న, ప్రారబ్ధకర్మణ

ఏవోర్వరితత్వాత్ । అవిముక్తప్రాప్తేపూర్వజన్మేహజన్మకృతానాఙ్కర్మణామప్రవేశేన
 ప్రారబ్ధస్య తస్య కులాలచక్రభ్రమణవదాశరీరాంతమవస్థానమ్ । నను ప్రారబ్ధశేషవతామప్యవిముక్తనిష్క-
 కథమితి చేత్, ఈశ్వరానుగ్రహాభావాదితి బ్రూమః । “జడానాం కర్మణాం చేతనేశ్వరసహాయాపేక్షే”తి
 న్యాయాత్ । తథాచస్కన్దః-
 ఈశ్వరానుగ్రహదేవకాశివాసః సుదుర్లభః ।
 సులభః స్యాన్మునే! నూనం నరైః సుకృతకోటిభిః ॥
 ఇతి । కాశివాసికృతకర్మణామసజ్జాయాన్నోపదేశ ఇతి చేన్న, అవిముక్తస్యోపరత్వాత్ ।
 “ఊషరః పుణ్యపాపానాం ధన్యా వారాణసి పురీ”
 “ఇదం ప్రియే! క్షేత్రమతిప్రియం మే సంసారబీజోషరమూషరాణామ్” ఇత్యాదివచననివయైరూపరత్వం
 సజ్ఞుహ్యతే ।
 “వారాణస్యాం కృతం పాపం వజ్రలేపో భవిష్యతి”
 “యథాత్ర పుణ్యం కృతమక్షయం స్తాత్రథాఽత్ర పాపమిత్యాదివాక్యవిరోధాదితి చేన్న,
 తేషామన్యవిషయత్వాత్ । అత్రకృతదుష్కృతానామన్యత్ర ప్రాప్తమరణపరత్వాత్ ।
 “అశ్మనా చరణౌ హత్వా తత్రైవ నిధనం వ్రజేత్”
 ఇత్యాదివాక్యాన్యేతదర్థాన్యేవ । తర్హి యథేష్టాఽఽచరణప్రసక్త ఇతి చేన్న, అవిధానాత్ ।
 నహ్యగ్నిహోత్రాదివద్భూహుణహననాదివిధిః శ్రూయతే, ప్రత్యుత నిషేధశ్చ శ్రూయతే ।
 అశనం వసనం విత్తం యేషాం కాశ్యామమార్గతః ।
 కీకటేన సమా కాశీ సత్యం సత్యం ఖగాధిప! ॥
 ఇత్యాదివాక్యైర్వధేష్టాఽఽచరణప్రతిషేధ ఏవ క్రియతే, నత్వనుజ్ఞాప్యతే । అవిధేయత్వేఽపి
 కేషాఞ్చిద్విరుద్ధాచరణాఽఽదృతిర్వృత్తత ఏవేతి చేత్సత్యమ్, తస్యాశ్చత్రైవ నిరసనాత్ ।
 కాశీకృతపాపినో దణ్డధరేణ శ్రీకాలభైరవేణ త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాకం కాలం నానాయోన్యగ్నౌ
 పచ్యంతే । తర్హి “శరీరిణాం నాస్తి పునః శరీరమిత్యాదిసాయుజ్యవచననివయవాక్యకోప
 ఇతి చేన్న, ప్రాణోత్క్రమణక్షణక్షణేన భోగ్యత్వాత్ । తథాహి - సకలసంసారస్య
 మాయామయత్వాత్ యథా స్వప్న మనోరథే వా దేశాంతరరూపాంతరసంవత్సరశతానుభవః,
 యథా మార్కణ్డేయస్య సప్తకల్పానుభవః, యథా నారదస్య స్త్రీత్వాద్యవాప్తిః, లవణస్య వా
 మాతస్థస్త్రిపుత్రాగ్నిపతనమ్ । స్వప్నాదిసంసారస్యాసత్యత్వం మార్కణ్డేయాదిసంసారస్య
 సత్యత్వం కథమితి చేత్, వాసనాదార్థ్యాదితి బ్రూమః । స్వప్న హి వాసనాశైథిల్యమ్,
 అన్యదా దార్థ్యమనుభూయత ఏవ । తస్మాదస్మిన్నేవ శరీరే ప్రాణోత్క్రమణకాలే
 యథేష్టాఽఽచరణఫలానుభవాన్తే తారకబ్రహ్మోపదేశాద్విదేహతైవ । “ముక్తిరేకేన
 జన్మనేతుక్తత్వాత్ । తర్హి “యదస్తికణ్ఠే గరలమిత్యాదివాక్యైర్దేహావాప్తా న సాయుజ్యమితి
 చేన్న, తస్యాః క్రమపరత్వాత్ । తారకబ్రహ్మోపదేశసమానత్వేఽపిశ్వరానుగ్రహశైథిల్యాన్మమూర్ఖోర

సమ్యగీశ్వరానుగ్రహాదపరోక్షజ్ఞానేన సాయుజ్యమాప్నోతితి తారకబ్రహ్మోపదేశాన్నిర్విక్షేపో
మోక్ష ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౧॥

ఇతి ఆనందనిధిటీకాయాం ప్రథమకణ్డికా సమాప్తా ।

అథ ద్వితీయకణ్డికా ।

ప్రథమకణ్డికానిర్దిష్టస్య తారకబ్రహ్మణః స్వరూపకథనార్థేయం ద్వితీయా కణ్డికాఽఽరభ్యతే
అథేతి ।

అథ హైనం భరద్వాజః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం కిం తారకం కిం తరతీతి ॥ ౧॥

సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యస్తారకం దీర్ఘానలం బిన్దూపూర్వకం దీర్ఘానలం పునర్మాయ
నమశ్చంద్రాయ నమో భద్రాయ నమః ఇతోఽం తదబ్రహ్మాత్మకాః సచ్చిదానందాఖ్యా
ఇత్యుపాసితవ్యమ్ ॥ ౨॥

అథ - గురుప్రశ్నసమన్తరమేవాఽఽహ, గౌరవార్థమ్ । ఏనం- యాజ్ఞవల్క్యం భరద్వాజః-
ఋషిః పప్రచ్ఛ- కిం తారకమ్ । పూర్వం “తారకమబ్రహ్మ వ్యాచష్టే” ఇత్యేవోక్తమ్,
నతు తత్స్వరూపమితి తత్ప్రవృత్తి- కిన్తరతీతి । తరణవిషయః ప్రశ్నః । ఇతిశబ్దః
ప్రశ్నద్వయసమాప్తా । నహి సాధనఫలపరిజ్ఞానేన అన్యజ్ఞేయమవశిష్యత ఇతి భావః
। “జ్ఞానే పరిసమాప్యత” ఇతి స్మృతేః । సః- యాజ్ఞవల్క్యః హ ఉవాచ । తారకమితి
పూర్వోక్తమనూద్య కథయతి । తారమితి పాఠే ఓంకారపూర్వకత్వముక్తం భవతి,
ఓంకారస్య తారనామత్వాత్ । తదుక్తమప్రపంచసారే

శ్రీమదాచార్యైః -

ఓంకారో గుణబీజం ప్రణవస్తారో ధ్రువశ్చ వేదాదిః ।

ఆదిరుమధ్యో మపరో నామాన్యస్య త్రిమాత్రికశ్చ తథా ॥

అస్య తు వేదాదిత్వాత్ సర్వమనూనాం ప్రయుజ్యతే చాదౌ ।

ఇతి । దీర్ఘానలం - దీర్ఘాకారయుక్తమనలమగ్నీబీజమ్ । ఋల్పదీర్ఘ ద్వయరహితానాంషణ్ణామప్యాకా
దీర్ఘశబ్దవాచ్యత్యేఽపి ప్రథమాఽతిక్రమే కారణాభావాదాకారస్యైవ ఆనందపదనిర్వర్త్యత్వాచ్చ
ప్రకాశభూతేనాఽనలేన ఆకారయోజనమేవాఽనవద్యమ్ । బిన్దూపూర్వకం-బిన్దుః
పూర్వో జన్మభూః, బిన్దోః సకాశాత్పూర్వం జన్మ యస్యే”తి వా । బిన్దూపూర్వమేవ
బిన్దూపూర్వకమ్, స్వార్థే కః । శబ్దస్పష్టాదౌ “తమ ఏవగ్ర ఆసీ”దిత్యనయా శ్రుత్యా
సచ్చబ్దవాచ్యమవిద్యాశబలం బ్రహ్మోక్తమ్ । తదీక్షణేన క్షుభితగుణా వంశశకలకరణవత్
కృత్తరంఽవిద్యా కలా వ్యక్తం చేత్యవ్యతే । తతః శబ్దార్థగర్భవత్సవిద్యా
బిన్దుర్మహత్తత్త్వం చేత్యభిధీయతే । “మహతోఽహఙ్కారః, తతః పంచతన్మాత్రాణి,

తేభ్యో భూతాని, తేభ్యోఽఖిలం జగత్ ఇత్యర్థస్సృష్టిక్రమః । బిన్దోర్నాదః, స చ
 పరాపశ్యన్తీమధ్యమావైఖర్యాఖ్యామవస్థామనుభూయ స్వరవర్ణపదవాక్యాత్మకో భవతీతి
 శబ్దస్సృష్టిక్రమః । పరస్య శబ్దాత్మనో బ్రహ్మణశ్చతస్రోఽవస్థాః సమామనన్తి తత్త్వవిదః ।
 ఆద్యా తావత్ పరేతి గీయతే । యా ఖలు ఆద్యా-శక్తిరితి శాక్తైః, చితిరితి వైష్ణవైః,
 కుణ్డలిసీతి యోగిభిః, ప్రకృతిరితి సాక్ష్యైః, బ్రహ్మతిపారాశర్యైః, బుద్ధిరితి బౌద్ధైః,
 స్వశక్తుమిషితగోత్వాద్యపాధిరహితా మహాసత్తేతి జాతివాదిభిః, తథావిధోపాధిరహితం
 కేవలం ద్రవ్యమితి ద్రవ్యవాదిభిరేకాఽప్యనేకైర్నామభిరవ్యవహాయతే । యాం
 చోత్తరాయామవస్థాయాం నిజైకాశ్రయమాయాఖ్యశక్తికల్పితానేకోపాధిభేదాభిన్నస్వరూపామాచక్ష
 విచక్షణాః । యయా చ ప్రకాశమయ్యా స్యాభిన్నతయా విశ్వం ప్రకాశ్యతే ।
 యస్యై వాఽవిద్యా శాశ్వతికవిరోధాఽపి నిత్యసన్నిహితాఽపిద్రోగ్గున్న శక్నోతి ।
 యస్యాశ్చ మహోదన్వదమ్భస్తతేరివోదబిన్దుసంజ్ఞాయ ఇవోదంజ్ఞతి ప్రపంజ్ఞః । యస్యాః
 కిలార్చుఃకణాఃతారాతారాపతితరణితనూనపాత్ప్రభృతయః । యస్యాం చ బుద్ధావివ
 మాయాశక్తినిశాయామివాఽపగతతమసి ప్రభాతాయాం సంసారః స్వప్న ఇవ సంలీయతే
 । సైవ పరాఖ్యా శక్తిరనాదివాసనాపర్యాయాఽవిద్యాఖ్యస్వశక్తిక్షోభ్యప్రాణాసుప్రోత్థితేవ
 యదా విమర్శోన్ముఖీ భవతి, తదా పశ్యన్తీత్యుచ్యతే । సా ద్వితీయావస్థా
 భణ్యతే । యదా పునః సా ప్రాప్తవిమర్శదశా స్యాశ్రయాఽవిద్యాశక్తిపరికల్పితం
 స్వస్యైవ వివర్తభూతంస్వత్వానుస్యూతమనాదివాసనానుకూలసమయానురూపం
 స్వస్వాదాభిన్నమపి భిన్నమివ విమృశన్తి పదార్థజాతమాభ్యంతరం బాహ్యం చ
 బుద్ధిప్రతిభాసలక్షణం రాగాదిదుష్టతయాఽన్తఃకరణస్య సమ్మూర్గం గృహ్లాతి, తదా
 మధ్యమేత్యామ్నాయతే । తాం తృతీయామవస్థామాహుః । అస్యామేవావస్థాయాం
 పరాయాః శర్కరైర్యో విమర్శోఽంశః స వాచకః శబ్దోఽభిధీయతే । యస్తు
 విమృశ్యోఽంశః స వాచ్యోఽర్థ ఇతి వ్యపదిశ్యతే । యః పునరైకాత్మావభాసః, స
 శబ్దార్థయోర్వాచ్యవాచకభావాఖ్యః సమృద్ధో నిగద్యతే । తతశ్చ శబ్దార్థసమృద్ధానామనాదిసిద్ధత్వమ్
 । తథాచోక్తం - “సిద్ధే శబ్దార్థసమృద్ధే చేతి । సిద్ధే శబ్దేఽర్థే సమృద్ధే చేతి । ఏవం
 కృత్వా విమర్శాఖ్యశబ్దానువిద్ధత్వాద్విమృశ్యాఖ్యప్రపంజ్ఞప్రజ్ఞానతాయాః, ప్రపంజ్ఞస్య
 శబ్దవివర్తత్వం సిద్ధం భవతి । సైవ యదా విమర్శవిమృశ్యోభయభావస్సర్పిన్సీ
 తాల్వోష్ఠాదిస్థానవివృత్తత్వాదికరణజనితైర్నాదవిశేషైః కృతసంస్కారాఽన్తఃకరణవృత్త్యా
 క్రమవశాన్నాదమయీ చ పరిగృహ్యతే, తదా వైఖరీత్యామ్నాయవిద్భిరామ్నాయతేచతుర్థి
 అవస్థా బిన్దోః । తదుక్తం -
 వైఖరీ శబ్దనిషృత్తిర్మధ్యమా శ్రుతిగోచరా ।

ఉద్యతార్థా వ పశ్యస్తీ సూక్ష్మా వాగనపాయినీ ||

ఇతి | అతఃశబ్దసృష్టిర్బిన్దుపూర్వకత్వాత్ వటకణికానిదర్శనేన

బిన్దుశిరస్కున్తారకాద్యమీజముద్ధరేత్ | మకారత్వైతన్యాఽవద్యోతకోఽమృతరూపశ్చన్ద్రస్తదాకారమ

బిన్దుః తద్యోజనయా ప్రకాశానందవిదాత్మకం బీజముద్భృతం భవతీత్యభిప్రాయః

| “మః శివశ్చన్ద్రమా వేధేతికోశకారాః | బిన్దుపూర్వకమితి బిన్దుగ్రహణం

కలానాదయోరుపలక్షణమ్ | తతశ్చ మన్తబీజమస్త్రకే నాదబిన్దుకలాః ప్రదర్శయేత్ |

అతోఽర్థసృష్టిర్వాచ్యా శబ్దసృష్టిస్తు వాచికా | తదుక్తం -

న సోఽస్తి ప్రత్యయో లోకే యః శబ్దానుగమాదృతే |

అనువిద్ధమివ జ్ఞానం సర్వం శబ్దేనగృహ్యతే ||

ఇతి | దీర్ఘానలం పునః - అనుక్తత్వాద్బిన్దురహితం తదేవ పునరుద్ధరేత్ | “మాయ నమ” ఇతి

యోజనాయాం షడక్షరం తారకస్వరూపముక్తం భవతి | సబీజేన రామపదేన “చన్ద్రాయ

నమ” ఇతి యోజనియమ్, తథా “భద్రాయ నమ” ఇతి | ఏవం మన్తత్రయం భవతి | నను

సబీజేన రామపదేన చన్ద్రభద్రపదయోజనయాఽష్టాక్షరమన్తద్వయసామానాధికరణ్యాన్మన్తత్రయమ్

తారకబ్రహ్మవిద్యా స్యాత్ | న స్యాత్, షడక్షరమన్తరాజస్యైవ సర్వాత్మకత్వప్రదర్శనాత్ |

బ్రహ్మాదీనాం వాచకోఽయం మన్తోఽన్వర్థాదినంజితః |

సర్వవాచ్యస్య వాచకః ||

ఇతి శ్రీరామపూర్వతాపినీయశ్రుతివ్యాఖ్యానావాసరే సర్వాత్మకత్వం వ్యాఖ్యాతమ్ |

“సర్వేషాం రామమన్తాణాం మన్తరాజః షడక్షరః”

ఇత్యగస్త్యసంహితాయాఞ్చ | అతః సర్వేషామేకాక్షరాదీనాం రామానుష్ఠప్రధ్యానాంరామసహస్రాక్ష

సర్వేషాం గణేశాదిచతుర్ణాం (మన్తాణాం) సకలవేదానాం కల్పానాం లోకానాం చార్థవచాకత్వేన

సర్వాత్మకత్వాత్ షడక్షరమమన్త ఏవాఽనేకప్రకాశకాంఽశుమాలీవ తారకస్వరూపం

నాన్యదితి | నను “ఉక్తమన్తద్వయాత్మకమేవాస్తు, సహపరితత్వాత్ | న, సర్వమన్తాణాముపలక్షణార్థ

| న కేవలం సర్వప్రపఞ్చకార్యభూతమేవ తారకమ్, కిన్తు సకలకారణఓంకారాత్మకమపీత్యాహ

- ఇత్యామితి | ఇతి - ఉక్తప్రకారం షడక్షరం తారకం ఓం-ఓంకారాత్మకం భవతి |

నహ్యేతస్మాదన్యఓంకారః, ఓంకారాదేతదన్యదపినేత్యర్థః | ఏవం యస్మాత్, తత్-తస్మాత్

బ్రహ్మాత్మకాః సచిదానందాఖ్యా ఇత్యుపాసితవ్యమ్ | షడపి మన్తవర్ణా బ్రహ్మాత్మకాః-

బ్రహ్మవాచకత్వాద్బ్రహ్మస్వరూపాః | సచ్చిదానందాఖ్యాః- సచ్చిదానందరామావబోధకత్వాద్ధౌణ్యా

వృత్త్యా తదాఖ్యాః, పఞ్చవర్ణానాం సచ్చిదానందబీజాద్యత్వాద్వా | ఇతి తారావయవతారకబ్రహ్మాక్షరా

షడక్షరం తారకమేవోపాసితవ్యమ్ | కృతాధికారిభిః సాధనచతుష్టయసమ్మన్తైర్ముముక్షుభిః

పరమహంసపరివ్రాజకైరేతదేవార్థపురఃసరం జపేనోపాసితవ్యమిత్యర్థః |

తదేవ తారతారకయోగైక్యమాహ- అకార ఇత్యాదినా |

అకారః ప్రథమాక్షరో భవత్సుకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి మకారస్తృతీయాక్షరో భవతి
అర్ధమాత్రశ్చతుర్థాక్షరో భవతి బిన్దుః పంచమాక్షరో భవతి నాదః షష్ఠాక్షరో భవతి
తారకత్వాత్తారకో భవతి । తదేవ తారకం బ్రహ్మ త్వం విద్ధి తదేవ ఉపాస్యమితి జ్ఞేయమ్
। గర్భజన్మజరామరణసంసారమహద్భయాత్సంతారయతీతి తస్మాదుచ్యతే తారకమితి
॥ ౩॥

“అకారః ప్రథమాక్షరో భవతి- అకారః ప్రణవావయవః, ప్రథమమక్షరం రామమస్త్రస్య భవతి
। లింగవిపయర్యశ్చాదనః । తథా “ఉకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి” ఉకారోఽప్యకారాంతర్గత
ఏవ బోధ్యో వాసుదేవత్వాత్ । “మకారస్తృతీయాక్షరో భవతి, అర్ధమాత్రశ్చతుర్థాక్షరో
భవతి” “అర్ధమాత్ర” ఇత్యవయవత్వేన పుల్లజ్గత్యమ్ । “బిన్దుః పంచమాక్షరో భవతి,
నాదః షష్ఠాక్షరో భవతి” సర్వార్థవాచకత్వాత్ । షణ్ణామపి షడవయవార్థవాచకత్వమితి
సిద్ధమ్ । ఏవముభయోరేకార్థవాచకత్వేన సజ్ఞాసామాన్యేన చ తాదాత్మ్యమనుభూయ
సర్వాసస్థానేవతదేవోపాసితవ్యమ్ । తారస్య సిద్ధాదిదోషానుక్తేస్తారావయవానాం
మన్తాక్షరైక్యేన మన్తగతసిద్ధాదిదోషనిరసనాత్ “రుద్రస్తారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే” ఇతి
స్వయమేవ శ్రుతిరధికారితారతమ్యచిన్తాం ఝటితి సాక్షాత్కారఫలాద్యర్థం పహిరతి
। ఏవం తారకత్వం సిద్ధవత్కృత్య “తారాత్మత్వాత్ సర్వసమ్భారభయతారణాదేవ”తి
గూఢాభిసన్ధ్యాఽభిహితం పూర్వోక్తం హేతుద్వయం వివృణ్వతి తారకనిర్వచనమాహ-
తారకత్వాత్తారకో భవతీతి । తారకత్వాత్ -తారకాత్మకత్వాదయమన్తస్తారకో భవతి ।
అతో మయా యదుక్తం తదేవ జ్ఞాతవ్యం నాన్యదిత్యాహ - తదేవ తారకం బ్రహ్మత్వం
విద్ధీతి । అన్యవ్యావృత్త్యర్థమవధారణమ్ ।

“నాఽనుధ్యాయాత్పహున్ శబ్దాన్ వాచో విగ్రాపనం హి తత్”

ఇతి విజాతీయశ్రవణనిషేధాత్ । జ్ఞాత్వా చ తదేవోపాస్యమిత్యాహ-తదేవోపాస్యమితి
జ్ఞేయమితి । తదేవజ్ఞేయముపాస్యమితి యోజనా । అన్యమన్తవాక్యనిచయవిచారణం
విహాయ తదేవ తారకమేవోపాసితవ్యమితి । శిష్యశిష్యార్థమవధారణమ్ । ఏవం
ప్రథమహేతుం వివిచ్య ద్వితీయమాహ-గర్భజన్మజరామరణసంసారమహద్భయాత్తారయతీతి
। యస్మాదేవమ, తస్మాదుచ్యతే-తారకమితి ।

కిం తారకమితి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్త్యా, కిం తరతీత్యాహ - య ఇత్యాది ఆకణ్డికాంతమ్ ।
య ఏతత్తారకం బ్రాహ్మణో నిత్యమధీతే స పాప్మానం తరతి స మృత్యుం తరతి స
బ్రహ్మహత్యాం తరతి స భూణహత్యాం తరతి స వీరహత్యాం తరతి స సంసారం తరతి
స సర్వం తరతి సోఽవిముక్తాత్మాశ్రితో భవతి స మహాన్ భవతి సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి
॥

ఇతి ద్వితీయకణ్డీకా ।

అథ తృతీయకణ్డీకా ।

య ఏతత్తారకం బ్రాహ్మణో నిత్యమధీతైతి । “యో బ్రాహ్మణః “తస్మాద్బ్రాహ్మణః
పాణ్డీత్యం నిర్విద్య బాల్యే న తిష్ఠాసేదిత్యాదిశ్రుత్యుక్తో బ్రాహ్మణః, బ్రహ్మబుభుత్సురితి
యావత్ । ఏతత్తారకం నిత్యమధీతే- అర్థానుసాన్ధానేన కేవలమపి వా నిత్యం జపతి,
స పాప్మానం తరతి । పాప్మన ఏవ సప్తవిశేషణాన్యాహ-స మృత్యుం తరతి స
భ్రూణహత్యాం తరతి, స బ్రహ్మహత్యాం తరతి, స వీరహత్యాం తరతి, స సర్వహత్యాం
తరతి, స సంసారం తరతి, స సర్వం తరతి తారకబ్రహ్మధ్యయనేనపాప్మానం
తీర్త్వా యత్ప్రాప్నోతి తదాహ-సోఽవిముక్తాత్మాఽఽశ్రితో భవతీతి । అవిముక్తస్య
య ఆత్మా-స్వరూపం ప్రథమకణ్డీకోక్తం విశుద్ధబ్రహ్మణః అవిముక్తాఖ్యకాశ్యా వా
స్వరూపం - బ్రహ్మత్వైక్యమ్, తదేవాశ్రిత్య-అవలంబ్య తిష్ఠతి । తారకబ్రహ్మోపాసకస్య
యతేర్బ్రహ్మశ్రయణమేవ భవతీతి భావః । తదుక్తం భగవతా- “అనికేతః స్థిరమతిరితి ।
“అవిముక్తమాశ్రితో భవతీ”తి పారే-నిరస్తసమస్తోపాధికం బ్రహ్మత్వస్వరూపమవిముక్తశబ్దేన
లక్షణయోచ్యతే, తమాశ్రితో భవతి । తద్రూపో భవతీత్యర్థః । స మహాన్ భవతి -
త్రైలోక్యపూజ్యో భవతి । సోఽమృతత్వం గచ్ఛతి-నిరావరణం కైవల్యమాప్నోతి ।
అవిముక్తాత్మాశ్రితాఽమృతత్వపదయోర్జీవన్ముక్తివిదేహముక్తిభేదేనాఽర్థభేదో జ్ఞాతవ్యః ।
అస్య మన్తస్య మహిమానం భగవాన్ భవానీవల్లభః ప్రియః పరమాత్మా శ్రీరామచంద్ర ఏవ
జానాతి నేతరః । ఇతిశబ్దః ప్రశ్నద్వయస్కోత్తరద్వయసమాప్తౌ ॥ ౨॥

ఇతి ఆనందనిధిటీకాయాం ద్వితీయకణ్డీకా సమాప్తా ।

అథ తృతీయకణ్డీకా ।

ప్రథమకణ్డీకయా నిర్దిష్టస్య తారకబ్రహ్మణః, తదనంతరితయా తారతారకైక్యేన
తత్స్వరూపం ప్రదర్శ్య, తృతీయయా తస్య వాచకస్య వాచ్యమర్థమభినయన్
వాచ్యవాచకయోరైక్యజ్ఞుతాతిశయత్వేన స్వయమేవాహ-యాజ్ఞవల్క్యః । నను కిం
తారకం కిం తరతీతి ప్రశ్నార్థనిరూపణేనోపక్షిణత్వాద్వాక్యస్యాతోఽపృష్టమర్థకథనమకాణ్డతాణ్డవిత-
వక్తవ్యానామనన్తత్వాత్ । న, కిం తారకమితి ప్రశ్నస్యైవ శేషావశిష్టత్వాత్ । నహి
వాచ్యమర్థమన్తరేణ వాచకస్య పర్యవసానం దృష్టం శ్రుతం వా । అతస్తస్యేవార్థకథనమాహ-
అథేతి ।

అథైతే శ్లోకా భవన్తి ।

అకారాక్షరసమ్భూతః సౌమిత్రిర్విశ్వభావనః ।

ఉకారాక్షరసమ్భూతం శత్రుఘ్నస్తైజసాత్మకః ॥ ౧ ॥

ప్రాజ్ఞాత్మకస్తు భరతో మకారాక్షరసమ్భవః ।

అర్థమాత్రాత్మకో రామో బ్రహ్మనన్తైకవిగ్రహః ॥ ౨ ॥

శ్రీరామసాన్నిధ్యవశాజ్జగదానందదాయినీ ।

ఉత్పత్తిస్థితిసంహారకారిణీ సర్వదేహినామ్ ॥ ౩ ॥

సా సీతా భవతి జ్ఞేయా మూలప్రకృతి సంజ్ఞితా ।

ప్రణవత్వాత్ప్రకృతిరితి వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ॥ ౪ ॥

అథ- తారకస్వరూపకథనానంతరం తదర్థభూతా ఏతే-శ్రుతిప్రసిద్ధవాక్యప్రమాణాశ్చత్వారః

శ్లోకా భవన్తి । అకారశ్చాసావక్షరం చ తస్మాత్సమ్భూతః - సమ్యగ్ జాతః । అర్థసృష్టేః

పశ్చాద్భావిత్వాదకారేణావభాసితః అకారవాచ్యః, అకారార్థం ఇతి యావత్ । సౌమిత్రి-

సుమిత్రాసూతః విశ్వభావనః-జాగ్రదవస్థానః, జాగ్రదవస్థాయాం విశ్వం సజ్కల్పయతీతి

తథా । జాగ్రదవస్థాసాక్ష్యాత్మా విశ్వ ఇత్యర్థః । తథా ఉకారార్థమకారార్థావర్థమాత్రార్థాః

స్వప్నసుషుప్తితరీయసాక్షిణస్తైజసప్రాజ్ఞానన్తాః శత్రుఘ్నభరతరామా జ్ఞాతవ్యాః । తత్ర

బ్రహ్మనన్తైకవిగ్రహః, బ్రహ్మ చాసావానందశ్చ స ఏవైకో విగ్రహః-శారీరం యస్య స

తథా । శ్రీరామసాన్నిధ్యవశాత్- రామశబ్దస్య శ్రీపూర్వత్వం భక్త్యతిశయాధానార్థమ్ ।

రామసాక్షాత్కారస్యైవ పరమపురుషార్థత్వాపత్తేః । “యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా

అస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః” ।

కిం తేన న కృతం పాపం చౌరేణావృత్త్యాపహరిణా ।

యోఽన్యథా సన్తమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే ॥

ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం పురుషార్థాప్రయత్నే వినిన్దనశ్రవణాచ్చ । తస్య బ్రహ్మనందవిగ్రహస్య

శ్రీరామస్య సాన్నిధ్యం నామ ఆశ్రయః । తౌకికమాయావత్ స్యాశ్రయావ్యామోహకత్వేన

స్వస్య చ జడత్వేన తదాశ్రయణం సద్వశత్వం చ నానుచితమతః సాన్నిధ్యవశాచ్చిదాభానబలలాభాత్

। జగదాకారకారిణీ, జగత ఆకారస్తజ్కరోతీతి తథా । ఉత్పత్తిస్థితిసంహారకారిణీ

సర్వదేహినామ్, సర్వేషాం దేహినాం-ఆకారితానాం తేషాముత్పత్త్యాదికారిణీ । యా

చ “మూలప్రకృతిరవికృతిరిత్యుక్తనామ్నీ, సా సీతా భవతి జ్ఞేయా సీతేతి జ్ఞేయా

భవతి । ప్రకృతినిర్వచనమాహ-ప్రణవత్వాత్ప్రకృతిరితి వదన్తి బ్రహ్మవాదినైతి ।

“ఋష్టుతాధిత్యస్య ధాతోః ప్రణూయతే - ప్రస్తూయతే మహదాద్యాకారనిర్మాణం

యయా సా ప్రణవా తస్యా భావస్తత్త్వం తస్మాత్ప్రణిషత్వాత్, ప్రకర్షణ క్రియతేఽనయేతి

ప్రకృతిః, బ్రహ్మప్రణవమూలో వేదస్తద్వదనశీలా విచారపరాః వదన్తైకభయన్తి ।

“మాయా వ్యక్తం ప్రకృతిః సీతేతి పర్యాయాః । తథావశ్రీరామాయణేరామం ప్రతి
కాలోక్తముపనిబద్ధాఽఽదికవిర్భగవాన్వాల్మీకిః-

సజ్జీప్య హి పరాంతోకానేకస్తంభం మాయయా సహ ।

భార్యయా శుభయా దేవ్యా మాం త్వం పూర్వమజీజనః ॥

ఇతి । జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయసాక్షిత్యేనోక్తవిశ్వతైజసప్రాజ్ఞేశ్వరాః సౌమిత్రిశత్రుఘ్నభరతరామాన్

సీతా చేత్యేతావానేవ స్థూలసూక్ష్మసర్వప్రపంచాః ఓంకారాత్మకస్య తారక- బ్రహ్మణోఽర్థ

ఇతి । ఉపసంహృతావితిశబ్దః ।

నతు “అకారాక్షరసమ్భూత” ఇత్యాదినా ఓంకారస్యైవార్థః ప్రదర్శితః, నతు షడక్షరతారకస్యేతి

చేన్న, తారతారకయోరభేదప్రదర్శనాత్ । పూర్వం “ఓంకారాత్మకత్వేన షడక్షరం

తారకం బ్రహ్మ ప్రాధాన్యేనోపాసితవ్య- మిత్యుక్తమ్, ఇదానీం తారకషడక్షరాత్మకత్వేన

ఓంకారప్రాధాన్యేనేత్యుచ్యతే । తత్ర బ్రహ్మచర్యగృహవానస్థాభిప్రాయ ఆద్యః ప్రకారః ।

ద్వితీయస్తుచతుర్థాశ్రమాభిప్రాయేణ ।

ఇదానీం ఓంకారోపాసనయా క్రమేణ ముక్తిప్రకారమాహ-ఓమిత్యేతదక్షరం సర్వమిత్యాదినా

యావత్కణ్ఠికాసమాప్తి ।

ఓమిత్యేతదక్షరం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవ్యం భవిష్యదితి సర్వమోఽఙ్కార

ఏవ । యచ్ఛాన్యత్క్రికాలాతీతం తదప్యోఽఙ్కార ఏవ । సర్వం హ్యేతద్ బ్రహ్మ, అయమాత్మా

బ్రహ్మ । సోఽయమాత్మా చతుష్పాజ్ఞాగరితస్థానో బహిఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః

స్థూలభుగైవశ్వానరః ప్రథమః పాదః ॥ >॥

ఓమిత్యేతదక్షరం సర్వమితి । సర్వం - వాచ్యమర్థజాతం ఓంకారేతదక్షరం-

ఓంకారరూపమేవాక్షరమ్ । అక్షరరూపశ్రీరామపరమార్థప్రదత్వాత్తదక్షరమ్ ।

సర్వవాగాత్మకే ఓంకారే భావాభావాత్మకసర్వార్థవాచ్యవాచకత్వం నాఽసమజ్ఞాసమితి

భావః । “వాగ్వా ఓంకార” ఇతి, “తద్యథా శక్కునా సర్వాణి పఠ్నాని సన్నుజ్ఞాన్యేవమోఽఙ్కారేణ

సర్వా వాక్సన్నుజ్ఞేతి చ, “ఓంకారో వై సర్వావాక్” ఇత్యాదిశ్రుతిభిః ఓంకారస్య

సర్వవాగాత్మకత్వమభిధీయతే । ఓంకారేణాఽవభాస్యమానత్వాత్సర్వం ఓంకారాత్మకమేవేతి

జ్ఞాతే సతి కథం పరమార్థావాప్తిరీత్యత ఆహ -తస్యోపవ్యాఖ్యానమితి । తస్య -

పరమార్థప్రకాశకస్య ఓంకారస్య ఉప-అక్షరరూపశ్రీరామప్రతిపత్త్యుపాయత్వాదక్షరరూపశ్రీరామసాక్షి

వ్యాఖ్యానం - విసృష్టం ప్రకటకథనం, జానీయాదితి శేషః । కథమిత్యత ఆహ -భూతం

భవ్యం భవిష్యదితి సర్వం ఓంకారఏవేతి । కాలత్రయపరిచ్ఛిన్నం సమష్టివ్యప్త్యాత్మకం

విరాజ్జ్వరణ్యగర్భరూపం ఓంకార ఏవేతి । తర్హి కాలత్రయాతిక్రాంతస్య ఓంకారాత్మకత్వం న

స్యాదిత్యత ఆహ- యచ్ఛాన్యత్క్రికాలాతీతం తదపి ఓంకార ఏవేతి । యచ్ఛాన్యత్క్రికాలాతీతం

- కార్తైకసమధిగమ్యం కాలత్రయాఽనాకలితం అవ్యాకృతాది, తదపి ఓంకార

ఏవ । ఏషజ్ఞాన్యకారణరూపస్యసర్వప్రపంచస్య వాచ్యస్య వాచకత్వం ఓంకారే ప్రదర్శితమ్ । ఇదానీం వాచ్యవాచకయోర్భేదాత్ పరమార్థరూపశ్రీరామావాప్తిర్న స్యాదిత్యతస్తయోరభేదం దర్శయతి -సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మేతి । సర్వం - కార్యకారణాత్మకం వాచ్యం వాచకం ఓంకారం పరాదివాక్పతుష్టయరూపం పరమార్థభూతశ్రీరామావభాసకమక్షరం చ । హి యస్మాదిత్యర్థే । ఏతదుక్తరీత్యా నామరూపాత్మకంశబ్దసృష్ట్యర్థసృష్టిక్రమేపూర్వం ప్రదర్శితం బ్రహ్మ శుద్ధే శ్రీరామాఖ్యే బ్రహ్మణ్యారోపితమ్ । “వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి శ్రుతేః ।

నను “సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మే”త్యత్ర “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే”త్యత్ర చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోచ్యతే । తత్కిం సర్వం బ్రహ్మేతి సర్వమనూద్య బ్రహ్మాత్మతావిధిః, అథవా బ్రహ్మేనూద్య సర్వాత్మతావిధిః? న ప్రథమః, మిథ్యాత్వేనాభిమతస్య సర్వస్య బ్రహ్మాత్మతాయామిథ్యాత్వాపత్తేః । నహి బ్రహ్మ మిథ్యా । న ద్వితీయః, బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వాపత్తేః । నహి మిథ్యాభూతాత్సర్వస్మాదభిన్నమిథ్యాభవతుమర్హతి ।

అత్రోచ్యతే-సర్వమనూద్య తస్య బ్రహ్మాత్మతా విధీయతే । నచ బ్రహ్మాత్మతాయాంసర్వస్యసత్యత్వాపత్తిః । సర్వస్యాపి బ్రహ్మాత్మనా సత్యత్వస్యేష్టత్వాత్ । తర్హి “ప్రపంచో మిథ్యేతి వాచోయుక్తిరయుక్తా స్యాదితి చేన్న, స్వరూపతో మిథ్యాత్వస్య బ్రహ్మరూపేణసత్యభూతత్వేనప్రపంచః । నహి స్వరూపేణ మిథ్యాభూతమపి రజతం శుక్తిరూపేణాపి మిథ్యా భవతి । నను తర్హి “సువర్ణం కుణ్డలమిత్యత్రాపి కేనచిద్రూపేణ సత్యత్వం కేనచిద్రూపేణ మిథ్యాత్వమాపద్యేతేతి చేన్మైవమ్, వైషమ్యాత్ । తత్ర హి సువర్ణకుణ్డలాంశయోరన్యతరస్యాపి బాధాభావాద్విన్యవబాధం సామానాధికరణ్యప్రయోగాత్ । “సర్వం బ్రహ్మే”త్యత్ర చ సర్వస్య స్వరూపతో బాధ్యతయా బాధే సామానాధికరణ్యమయోగానుపపత్తిః । చోరః స్థాణురితివత్ । ఏతదేవశ్రీరామపూర్వతాపినీయేజీవత్వేనేదమాం యస్యేత్యత్ర విశదీకృతమ్ ।

నన్వాత్మనో వ్యతిరేకేణ కేవలస్వరూపనిరూపణేన పరోక్షేణ కథం పరమార్థభూతరామావాప్తిః । నహి “సారం తేజో దహతీతి కథయా పాకనిష్పత్తిర్బ్రహ్మ, యావత్సన్మణౌన స్ఫురతి । అతో “గుడజిహ్వాకాన్యాయేన పరమార్థాపత్తిమాహ-అయమాత్మా బ్రహ్మేతి । పూర్వోక్తహతోరర్థోత్ర ద్రష్టవ్యః । యస్మాత్సర్వం బ్రహ్మ తస్మాత్ అయం- ‘అయమహమస్మి’త్యనుభవగోచర ఆత్మాపి బ్రహ్మ । నహిసర్వస్మాద్భిన్నత్వేననిష్క్రొష్య మౌజ్ఞోషికావత్ పృథక్ క్రియతే ఆత్మా । నన్వాత్మనః ప్రత్యగాత్మత్వేన సర్వస్య దృశ్యత్వేన చసర్వస్మాత్పార్థక్యమాత్మనఃశ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాసాదిష్యవగమ్యత ఏవ । సత్యమ్, తత్కేన వా నేత్యుచ్యతే । వ్యవహారమవలంబ్య ప్రథమత ఆత్మనో బ్రహ్మాత్వం దర్శయితుం సర్వాంతఃపాతిత్వముక్తమ్ । స్వరూపేణ సర్వవ్యతిరీక్తత్వా త్విదానీం

నిరూప్యతే । అతో న దోషావకాశః । నను పూర్ణత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మవ్యతిరిక్తే యస్మిన్ కస్మిన్ వా విశేషే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోదయయత్నేనాఽలమ్, కిమితి ఆత్మన్యేవేత్యాగ్రహః । నాయమాగ్రహః తత్రైవ న్యాయ్యత్వాత్ । “అహమజ్ఞ” ఇత్యనుభవసిద్ధాత్మని అజ్ఞానాధ్యాసనిరాసప్రయత్నస్యైవ ప్రాశస్త్యమ్ । నహి దేవదత్తాఽఽన్యనిరాసాయ యజ్ఞదత్తాఽజ్ఞానప్రయోగః । అత ఆత్మనోఽధ్యస్తఽజ్ఞాననిరాసోఽధ్యాసాధిష్ఠానవికాసశ్చేత్యనుభవః । భవతీతి భావః ।

భవతు అయమాత్మా బ్రహ్మ । తథాపి బ్రహ్మపరోక్షత్వం కథమాగతమితి చేత్, ఉచ్యతే-
అయమస్మీత్యనుభవాదపరోక్ష ఆత్మైవ । తదుక్తం భట్టపాదైః-

ఇదమః ప్రసక్షగతం సమీపతరవర్తి చైతదో రూపమ్ ।

అదసస్తు విప్రకృష్టం తదితి పరోక్షే బిజానీయాత్ ॥

ఇతి । యది పరోక్షః స్యాదాత్మా తదా తస్య జడత్వేన ప్రకాశత్వానుపపత్తౌ జగదాన్యం ప్రసజ్యేత ।

“అన్ధస్యవాఽన్ధలగ్నస్య వినిపాతః పదే పదే”

ఇతి న్యాయాత్ । అత ఆత్మనో బ్రహ్మత్వే బ్రహ్మణోఽపి పారోక్ష్యనివృత్త్యాఽపరోక్షత్వాప్తిర్నిరాయ పవేత్యభిప్రాయః । యద్యపి బృహత్త్వాద్బ్రహ్మణత్వాద్వా బ్రహ్మపదార్థజ్ఞానమస్తి, అయమస్మీత్యాత్మజ్ఞానమప్యస్తి । తథాపి ఆత్మైవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి శాస్త్రమ్ । తదేవ హృహ్మత్వైక్యమృరమార్థశ్రీరామావాప్తిరీత్యుక్తం భవతి । అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యనేన మహావాక్యేనోక్తమర్థం ద్రథయితుమ్-

“అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపంచం ప్రపంచ్యతే”

ఇతి న్యాయేనతత్త్వమృదార్థయోరుపాసోఽపాసకయోరారోపాపవాదద్వారాఽఖణైకరసశుద్ధబ్రహ్మేన సోఽయమాత్మా చతుష్పాదితి । సఃపూర్వోక్తః అయమాత్మా పరావరత్వేన వ్యవస్థితః చతుష్పాత్-చతుశ్చరణః కార్దాపణవత్, న గౌరిత్ర చతుష్పాత్ । యథాహి-

“కార్దాపణస్తు విజ్ఞేయః కార్షికస్తామికః పణః”

ఇతి మనూక్త్యా కర్షణ-పలచతుర్థాంశేన ఉన్మితస్తామ్రవికారోమాషషోడశాత్మకః । స చ పూర్వపూర్వపాదానాముత్తరోత్తరమేలనేనైవ కార్దాపణసంఖ్యాసంజ్ఞాం లభతే నాన్యథా । తథా త్రయాణాం విశ్వాదీనామూర్వపూర్వవిలాపనేనతురీయస్య ప్రతిపత్తిం గమయితుం కరణసాధనః పాదశబ్దః । కథం చతుష్పాత్త్వమిత్యత ఆహ-జాగరితస్థానైత్యాదినా చతుర్థం మన్యన్తే ఇత్యన్తేన । జాగరితస్థానః, జాగరితం స్థానమన్యేతి జాగరితస్థానః బహిఃప్రజ్ఞః-స్వాత్మవ్యతిరిక్తే విషయే ప్రజ్ఞా యస్య స బహిఃప్రజ్ఞః । బహిర్విషయే వా యస్య ప్రజ్ఞా, విద్యాకృతాఽవభాస ఇత్యర్థః । సప్తాంగఃసప్త మస్తకాదీన్యజ్ఞాని యస్య స తథా

। తాన్యేవోక్తాని వార్తికకృద్భిః-

శిరశ్చక్షుర్ముఖం ప్రాణో మధ్యం బస్తిస్తతోఽప్యధః ।

ఇత్యుక్తసప్తకం వైశ్వానరోపాస్తిశ్చతౌ స్మృతమ్ ॥

ఇతి । తాని కానీత్యుచ్యతే'ద్యౌర్ముర్ధా, చక్షురాదిత్యః, అగ్నిర్ముఖం, ప్రాణో వాయుః, దేహమధ్యమాకాశః, బస్తిః సముద్రః, పృథివీ పాదా'వీతి । సప్తసు లోకేషు శిరాదీన్యజ్ఞాని యన్యేతి వా । ఏకోనవింశతిముఖః-పంచ జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ కర్మేంద్రియాణి పంచ ప్రాణాః చత్వార్యంతఃకరణాని, ఏవం ఏకోనవింశతిః సాధిదేవతాని నామరూపాశ్రయక్రియాసారాణి ముఖాన్యపలబ్ధిస్థానాన్యన్యేతి ఏకోనవింశతిముఖః । శ్రీనృసింహపూర్వతాపినీయేప్రణవమగ్గం జానీయా'దితి శ్రుత్యా మన్తరాజాగ్గత్యం ఓంకారస్యాభిహితమ్ । తదైవ శ్రీమచ్ఛక్తిరాచార్యైర్వాప్యభ్యాతం నృసింహోత్తరతాపినీయే'దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ అణోరణీయాంసమాత్మానం ఓంకారం నో వ్యాచక్ష్యే'త్యనయా శ్రుత్యా ప్రాధాన్యమేవ ఓంకారస్యాభిహితమ్ । మాణ్డాకోఽపనిషది ప్రణవవిద్యాయాఃస్వాధీనత్వాత్స్వాధీనత్వేన ప్రాధాన్యం ఓంకారస్యోక్తమ్ । తథాశ్రీరామపూర్వతాపినీయే'జీవత్వేనేదమోం యన్యే'త్యనయా శ్రుత్యా శ్రీతారకషడక్షరమన్తరాజస్య పూర్వాగ్గత్యేనోత్తరాగ్గత్యేన చ ఓంకారోపాసనా నిరూపితా । అత్ర శ్రీరామోత్తరతాపినీయే ప్రాధాన్యం వాఽప్రాధాన్యం వా, ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యం వా అప్రాధాన్యం ప్రాధాన్యం వా న తథోచ్యతే । కిన్తు ఓంకార ఏవ షడక్షరం తారకం బ్రహ్మోచ్యతే । అతోవ్యాఖ్యాభేదేవ పారభేదే చ న్యూనాతిరిక్తత్వే చఛాన్దోగ్యాదౌఓంకారోపాసనాభేదే వా అన్యథా ప్రతిపత్తిర్న మన్తవ్యా । తథా స్థూలభుక్, స్థూలాన్ విషయాన్ ప్రాధాన్యేన స్యాత్మసాత్కరోతితి స్థూలభుక్ వైశ్వానరః, విశ్వేషాం నరాణాం నయనాద్వైశ్వానరః । స్థానాదిపంచవిశేషణవిశేషో విరాడకారార్థ ఇతి యావత్ । సప్తాగ్గవైశ్వానరపదప్రక్షేపన్తు సమష్టివ్యష్ట్యాత్మనోరేకత్వప్రదర్శనార్థమ్ । అన్యథా అష్టాగ్గో విశ్వశ్వేతి వక్తవ్యమ్, అగ్రే తైజసాదీనాముక్తత్వాత్ । తర్హి ద్వితీయతృతీయపాదయోర్హిరణ్యగర్భాఽవ్యాకృతయోరనుక్తత్వాత్ సమష్టివ్యష్ట్యోరేకత్వభిజ్ఞప్రసజ్గ ఇతి చేన్న, యథా ప్రథమపాదే వైశ్వానరో విశ్వైక్యప్రదర్శనార్థస్తదైవాఽగ్రిమపాదద్వయే తైజసప్రాజ్ఞా హిరణ్యగర్భాఽవ్యాకృతైక్యప్రదర్శనపరావిత్యవసేయమ్ । ప్రథమః పాదః । ఏతత్పూర్వకోత్తరపాదాధిగమాత్ప్రాథమ్యమ్ ।

ద్వితీయమాహ-

స్వప్నస్థానోఽన్తః ప్రజ్ఞః సప్తాగ్గ ఏకోనవింశతిముఖః ప్రవివిక్తభుక్ తైజసో ద్వితీయః పాదః

॥ ౬ ॥

స్వప్నస్థానః స్వప్నః స్థానమస్య తైజసన్యేతి స్వప్నస్థానః అన్తఃప్రజ్ఞః, జాగ్రత్ప్రజ్ఞావైకసాధనబహిర్వి

(అన్తఃప్రజ్ఞామనసి స్పృన్ధమానా సతీ తథాభూతం సంస్కారం మనస్యాధత్తే । తన్మనస్తథా సంస్కృతం విచిత్రపట ఇవ బాహ్యసాధనానపేక్షావిద్యాకర్మభ్యాం ప్రేర్యమాణం జాగ్రద్వద్భవతి । తథాచ బృహదారణ్యకే “అస్య లోకస్య సర్వావతో మాత్రాముపాదాయేత్వాదిశ్రుతోక్తమ్ । మనస్యేకీభవతీతిప్రస్తుత్య “అత్రైష దేవఃస్వప్నై మహిమానమనుభవతీత్యథర్వణే । ఇన్ద్రియాపేక్షయా సూక్ష్మత్వాన్మనసః తద్వాసనారూపాన్తర్లబ్ధవ

। “సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖ” ఇత్యఙ్గముఖయోరుక్తన్యాయేన వాసనారూపమేవాత్ర బోధవ్యమ్ । స్వప్నై వాసనామయయోః ప్రతీయమానత్వాత్ । ప్రవిచిత్రభుక్, ప్రకర్షణ విచిత్రే తతః కేవలం వాసనామయానోభిగాన్ భునక్తీతి ప్రవిచిత్రభుక్ తైజసః, జాగ్రత్సుషుప్తీ స్వతేజసా గచ్ఛతీతి తైజసః-ఉకారార్థః ద్వితీయః పాదః ।

త్రిషుపి స్థానేషు తత్త్వాప్రతిబోధలక్షణస్య స్వాపస్య తుల్యత్వాదతః పూర్వాభ్యాం సుషుప్తం విభజితే తృతీయపాదకథనార్థమ్-

యత్ర సుప్తో న కఞ్చన కామం కామయతే న కఞ్చన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తమ్ । సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవానందమయో హ్యనందభుక్ చేతోముఖః ప్రాజ్ఞస్థితియః పాదః ॥ ౭॥

యత్ర సుప్తో న కఞ్చన కామం కామయతే, న కఞ్చన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తమితి । యత్ర-యస్యామవస్థాయాం సుప్తః-నిద్రితః పుమాన్ కఞ్చన-కమపి కామం-విషయం న కామయతే-ఆసక్తబుద్ధ్యా మాఖిలషతి, న కఞ్చన స్వప్నం పశ్యతి-కమపి వాసనామయభోగం నానుసంధ్యతే తత్సుషుప్తం-సా సుషుప్తావస్థా । తృతీయపాదమాహ-సుషుప్తస్థానైత్యాదినా । సుషుప్తస్థానః, ఉక్తం సుషుప్తం స్థానమస్యేతి స తథా । అసత్కార్యవాదస్యాపైయుక్తత్వాద్విద్యమానమవ్యత్ర సప్తాఙ్గత్వమేకోనవింశతిముఖత్వం చ సన్మాత్రాన్న పృథగ్ విభావ్యత ఇత్యాహ-ఏకీభూత ఇతి । కిమాత్మకోనసావేకీభావ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం సన్మాత్రరూపః ప్రజ్ఞానాత్మక ఇత్యాహ । ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి । జాగ్రత్స్వప్నప్రజ్ఞానానాం ఘనత్వాన్నివిడత్వాత్ సర్వరసానామివ సైన్ధవఖిలే ప్రజ్ఞానఘనః । ఏవకారేణ జాత్యన్తరప్రతిషేధః । అత ఏవ ఏకత్వేన విశేషవిజ్ఞానాభావాత్ । ఆనందమయః-ఆనందప్రాయః । దుఃఖబీజస్య విద్యమానత్వాదానంద ఏవేతి వక్తుం న యుక్తమ్ । అనేన సచ్చిదానందాపైభాసగ్రస్తాన్తర్ముఖసన్మాత్రరూపబ్రహ్మజ్ఞానాత్మకసామాన్యశరీరప్రవేశోపాయః ప్రదర్శితః । విశ్వ తైజసయోరివాస్యాపి భోగ్యమాహ-అత్యానందభుగితి । అతిశయేన ఆనందం భునక్తీతి తథా । యథా హి లోకే నిరీహః స్థితః సుఖానందభుక్ ఉచ్యతే, తథాత్ర స్వాభావికపరమానందయోగ ఉపపన్నః । కేన కారణేన ఆనందభోగ్యత్వమత ఆహ-చేతోముఖ ఇతి । ప్రజ్ఞానఘనరూపోపైయుం సుషుప్త ఆత్మేతి కథమవగమ్యతే ఇతిచేత్, స్వప్నజాగ్రత్స్వప్రజ్ఞాకారణత్వాదిత్యాహ-చేతోముఖ ఇతి, చేతః-చిత్ప్రతిబింబుసహితా

విద్యావృత్తయో ముఖం కరణం యస్య స చేతోముఖః । “ఆనందమయః అత్యానందభుక్ చేతోముఖ” ఇతి త్రిభిః పదైః భోక్తుభోగ్యకరణాన్యవ్యస్తే । స్వప్నాదిమతిబోధే చేతః పతి ద్వారీభూతత్వాత్తథాబోధలక్షణం వా చేతో ముఖం-ద్వారమస్య స్వప్నాద్యాగమనం ప్రతీతిచేతోముఖః ।

“అవిద్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం భోగసాధనమ్”

ఇతి వార్తికే । భూతభవిష్యజ్ఞానత్వాత్సర్వవిషయజ్ఞానత్వమస్యైవేత్యాహ ప్రాజ్ఞ ఇతి । సుప్తో హిభూతపూర్వగత్యా ప్రాజ్ఞ ఇత్యుచ్యతే । అథవా ప్రజ్ఞప్తిమాత్రమస్యైవాసాధారణరూపమితి ప్రాజ్ఞః । ఇతరయోర్విశిష్టమేవ జ్ఞానమస్తి । సోఽయం ప్రాజ్ఞో-మకారార్థస్తుతీయః పాదః । అసావేవ సర్వస్య కారణమితి చతుర్థమాహ-ఏష సర్వేశ్వరత్వాదినా ।

ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయా హి భూతానామ్ ॥ ౮ ॥

నబహిఃప్రజ్ఞం నాన్తఃప్రజ్ఞం నోభయతఃప్రజ్ఞం నప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞం నప్రజ్ఞానఘనమదృష్టమవ్యవహార్యమగ్రాప్రపంచోపశమం శివమద్వైతం చతుర్థం మన్యతే ।

ఏష సర్వేశ్వరః, ఏష ప్రాజ్ఞ ఆత్మా స్వరూపావస్థః । అయమేవ హి సర్వస్యేశ్వరః । యద్యపి ప్రాజ్ఞస్యాపి సర్వేశ్వరత్వాదిధర్మజాతం యుజ్యతే, తథాపి సాపేక్షత్వేన సబీజత్వేన చ నిరస్యతే । తురీయస్య తు నిరపేక్షత్వాన్నిర్బీజత్వాత్ సర్వేశ్వరత్వాదిధర్మజాతం సగ్గచ్ఛత ఇతి భావః । సర్వేశ్వరత్వే హేతుమాహ-ఏష సర్వజ్ఞైతి । అయమేవ హి సర్వావస్థాభేదజ్ఞాతా । సర్వేశ్వరత్వేఽప్యన్తరేశ్వరత్వం న స్యాదిత్యత ఆహ-ఏషోఽన్తర్యామీతి । స్వయమన్తరనుప్రవిశ్య సర్వేషాం భూతానాం నియన్తా । బ్రాహ్మభ్యన్తరనియన్తుత్వే హేతుమాహ-ఏష యోనిః సర్వస్యైతి । యో యస్య కారణం స తస్య నియన్తా భవతి । సర్వయోనిత్వే హేతుమాహ-ప్రభవాప్యయా హి భూతామితి । హి-యస్మాత్ భూతానామయమేవ ప్రభవాప్యయా-ఉత్పత్తిప్రలయా కృతవాన్ తస్మాత్ సర్వయోనిః ।

ప్రథమద్వితీయపాదే స్థానాదీని పశ్య విశేషణాని నిరూపితాని । తృతీయే షట్ । చతుర్థే పంచవిశేషణైరీశ్వరత్వం ప్రదర్శితమ్ । తదీశ్వరత్వాదికం మాయామాత్రం విహాయ శుద్ధం స్వరూపమాత్మనః పంచదశవిశేషణైర్విశేషితంశివం చతుర్థపాదమాహ-నబహిఃప్రజ్ఞమితి । బహిర్విషయవ్యాపారోపరమాద్విశ్వసాక్షిణీ జాగ్రదవస్థా ప్రతిషిధ్యతే । తర్హి మనోవ్యాపారస్య దుర్వారత్వాదన్తఃప్రజ్ఞత్వం ప్రసక్తమ్, తస్మా భూదిత్యత ఆహ-నాన్తఃప్రజ్ఞమితి । అనేన తైజససాక్షిణీ స్వప్నావస్థా నిషిధ్యతే । ఉభయవ్యాపారప్రతిషేధేన తదన్తరాలవ్యాపారే ప్రాప్తే తన్నిషేధతి-నోభయతఃప్రజ్ఞమితి । జాగ్రత్స్వప్నాన్తరాలే మనో

వ్యాపృతమృజ్జాధన్న కుర్యాదిత్యర్థః । అన్తరాలప్రతిషేధేనోభయత్ర యుగపతృజ్జాధ
 వ్యాపారే ప్రాప్తే తన్నిషేధతి-నప్రజ్ఞమితి । ఏవం సర్వతో మనోవ్యాపారప్రతిషేధాదవ్యాపృతమ్మనోఽవి
 సమవతిష్ఠతే, తత్త్వీతి ప్రతిషేధతి-నాప్రజ్ఞమితి । తత్ర స్థితిప్రతిషేధాదజ్ఞానాసాక్షికత్వేప్రాప్తే
 సన్నిషేధతి-నప్రజ్ఞానఘనమితి । ఏభిః షడ్భిః పదైః ప్రతిషేధభూతైరుపాస్యప్రతికూలం
 ప్రతిషిధ్య యస్మిన్నుపాస్యే మనోవ్యాపృతజ్కార్యం తదుపాస్యం నిర్దిశతి నవభిః పదైః
 అదృష్టమితిదృష్ట్యవిషయత్వాద్ధర్మనాయోగ్యమ్ । “యస్యేన్ద్రియస్య యో విషయస్తేనైవ
 స జ్ఞాయతే నాన్యేనేతి నియమాత్ । అత ఏవ అవ్యవహార్యమ్ । అత ఏవ ఆగ్రాహ్యమ్ ।
 అత ఏవ అలక్షణమ్, న లక్షణం-లింగం విద్యతే యస్య తదలక్షణమ్ । అత ఏవ అచిన్త్యం,
 అనుమానేన తర్కేణ వా । అత ఏవ అవ్యవదేశ్యం, నియతకారోపాస్యప్రతిపాదకైః
 శబ్దైః । అత ఏవ ఏకాత్మప్రత్యయసారమ్, ఏకస్మిన్ సర్వేషామాత్మనాం ప్రత్యయః
 ఏకాత్మప్రత్యయః స ఏవ సారం యస్య తత్తథోక్తమ్ । యద్వా ఏక ఏవ ఆత్మా
 ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యేవ ప్రత్యయః, శేషం పూర్వవత్ । అత ఏవ ప్రపంచోపశమమ్,
 ప్రాగుక్తన్యాయేన మనసో హి బాహ్యదర్శనస్మరణవ్యాపారాభావాద్వాప్యత్రత్వాచచ్చ
 । స్వాపాభావాచచ్చ ఉపాస్యవ్యతిరేకేణ ప్రపంచాప్రతీతేః ప్రపంచోపశమమితి । శివం-
 శంకరమ్, కథమ్భూతం అద్వైతమ్-సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితం, అర్థమాత్రం
 నాదాత్మకం చతుర్థం-తురీయం పాదం మన్యంతే । జాగ్రదాదిస్వరూప-

నిరుణమాచార్యోక్తమేవోచ్యతే-

జాగ్రత్సత్త్వగుణా ప్రోక్తా కేవలం శక్తిరూపిణీ ।

మరణం విస్మృతిర్మూర్ఛా నిద్రా చ తమసాఽఽవృతా ॥

సుషుప్తేస్తు కలా జ్ఞేయా సుషుప్తిః శివరూపిణీ ।

సంయోగః సత్త్వతమసో రజ ఇత్యభిధీయతే ॥

సుషుప్త్యంతే జాగరాదౌ స్వప్నావస్థా రజోమయీ ।

సుషుప్త్యాదౌ జాగరాంతే స్ఫురత్తామాలక్షణా ॥

అవస్థాశేషతాం ప్రాప్తా తుర్యా తు పరమా కలా ।

చూతరమ్భాదిఫలవత్పాకాత్ కైవల్యదాయినీ ॥

తథాచ వార్తికే-

విరాట్ హిరణ్యగర్భశ్చకారణం చేత్యుపాధయః ।

ఈశస్య యత్త్రిభిర్హీనం తురీయం తత్పదం విదుః ॥

ఇతి । ఏతచ్ఛాపాస్యం శ్రీరామాఖ్యం వస్తు ప్రత్యగాత్మతయోపాస్యమిత్యాహ-స ఆత్మా

విజ్ఞేయ ఇతి ।

స ఆత్మా విజ్ఞేయః సదోజ్జ్వలోఽవిద్యాతత్కార్యహీనః స్వాత్మబద్ధహరః సర్వదా
 ద్వైతరహిత ఆనందరూపః సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రో నిరస్తావిద్యాతమోమోహోఽహమేవేతి
 సమాభివ్యోఽహమోం తత్సద్యత్పరం బ్రహ్మ రామచంద్రశ్చిదాత్మకః
 సోఽహమోం తద్రామభద్రః పరజ్ఞోఽతీరసోఽహమిత్యాత్మానమాదాయ మనసా
 బ్రహ్మణైకీకుర్యాత్ ।
 సదా రామోఽహమిత్యేతత్తత్వతః ప్రవదన్తి యే ।
 న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః ॥
 ఇత్యుపనిషద్య ఏవం వేద స ముఖ్యో భవతీతి యాజ్ఞవల్క్యుః ।
 స ఉపాస్య ఆత్మా-శ్రీరామః ప్రత్యగాత్మాని ఏవం విజ్ఞేయోద్రష్టవ్యః । “ఆత్మనేయవాఽఽత్మానం
 పశ్యేద్”తి శ్రుత్యన్తరాత్ । కథమ్భూతో విజ్ఞేయ ఇత్యాహ-సదోజ్జ్వల ఇత్యాదిసప్తవిశేషణాని
 । సదా ఉజ్జ్వలః-వృత్త్యలిప్తః, అవిద్యాతత్కార్యహీనః-స్వరూపాస్ఫుర్దిదుఃఖాద్యనుభవరహితః
 స్వాత్మబద్ధహరః-స్వరూపప్రతిబద్ధరహితః, సర్వదా ద్వైతరహితః-దృశ్యస్ఫురణశూన్యః, ఆనందరూపః
 ఆనందగుణవాన్ న భవతి । సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రః, సర్వస్వాధిష్ఠానం చాసౌసన్మాత్రశ్చ
 నిరస్తాఽవిద్యాతమోమోహాః-మాయా మాయాభాసశ్చేతి మాయాఽవిద్యేత్యుచ్యతే ।
 అవిద్యాతత్కార్యరాహిత్యం ప్రథమతః, మాయామాయాకార్యరాహిత్యం పశ్చాదిత్యపౌనరుక్త్యమ్
 । పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరం యథేష్టం హేతుహేతుమద్భావః । ఏవం సప్తవిశేషణవిశిష్ట
 ఆత్మా విజ్ఞేయ ఇత్యుక్తమ్ । స కథం విజ్ఞేయ ఇత్యత ఆహ-అహమేవేతి । సమ్భావ్యేతి-
 ఉక్త ఆత్మా త్వహమేవేతి సమ్యక్ భావయిత్వా । సమ్యక్పదేనోక్తం భావనాం “తత్త్వమసి,
 త్వం తదసీతివత్ పరస్పరవ్యత్యయేన దర్శయతి-అహమోం తత్సద్యత్పరం బ్రహ్మేతి ।
 ఓమిత్యుచ్చరన్ అహం-ఉక్తస్వరూప ఆత్మా తత్-వ్యాపకం-సత్-సన్మాత్రం యత్-ప్రసిద్ధం
 పరం బ్రహ్మ వాఙ్మనోఽగోచరమ్ । తత్కిమిత్యపేక్షాయామాహ-రామచంద్రశ్చిదాత్మకైతి
 । అనేన బ్రహ్మణః పారోక్ష్యనివృత్త్యర్థమహం బ్రహ్మస్మి”త్యుక్తం భవతి । ఏవం సతి
 ప్రాప్తామశనాయాపిపాసాదిప్రసక్తిం వారయితుం పునః ఓమిత్యుచ్చరన్ సః అహమ్
 । తచ్చబ్ధపరామృష్టమర్థం పూర్వోక్తమనువదతి-తద్రామభద్రః పరజ్ఞోఽతీరసైతి ।
 తదాదివిశేషణత్రయవిశిష్టరామభద్రః పరజ్ఞోఽతీరసః-పరమజ్యోతిఃసారః అహం ఆత్మా
 । అనేన “బ్రహ్మహమస్మి”త్యుక్తం భవతి । ఏవం సతి అశనాయాపిపాసాద్యపరోక్షనివృత్తిః
 స్వతః సిద్ధేన, బ్రహ్మణః అశనాయాదిరహితత్వాత్ । “అశనాయాపిపాసే శోకం మోహం
 జరామృత్యుమత్యేతీతిశ్రుతేః । ఉక్తమర్థముపసంహరతి-ఇత్యాత్మానమాదాయ మనసా
 బ్రహ్మణైకీకుర్యాదితి । ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆత్మానమాదాయ-ఆత్మానమాత్మత్వేన జ్ఞాత్వా
 । మనసాసాధనేన “మనసైవాఽనుద్రష్టవ్యమితి శ్రుతేః । బ్రహ్మణా-శ్రీరామచంద్రేణ సహ
 ఏకీకుర్యాత్, ఐక్యం కుర్యాదిత్యర్థః । ఏతదేవాఽసకృదావర్తనీ-యముపాసకేనేత్యాహ-

సదా రామోఽహమిత్యేతత్తత్వతః ప్రవదంతి యే ।

న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః ॥

ఇతి । సదా-ఆనాఢాత్కారం రామోఽహమిత్యేతత్ । తత్త్వత ఇతి,

తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాత్తత్త్వత । అయమర్థః-ప్రథమతస్తు వైఖరీం మధ్యమాయాం విలాప్య, మధ్యమాం పశ్యంత్యాం పశ్యంతీం పరాయామిత్యేకో యోగః । సా పరా ఓంకారే, తం చోఙ్కారం విభజ్య ఆకార ఉకారే, ఉకారో మకారే, మకారోఽర్థమాత్రాయామితి ద్వితీయః । తతః ఓంకారార్థద్వయమధిదైవాధ్యాత్మరూపం ప్రథమతః క్రమేణ ఆకారోకారమకారార్థమాత్రాసు లక్షణశత్రుఘ్నభరతరామాః వైశ్వానరహిరణ్యగర్భాఽవ్యాకృతేశ్వర తతో విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాతురీయా ఇతి తృతీయో యోగః । స చ ఓం కారః సర్వే , తచ్చ సర్వమాత్మన్యారోపితమ్ । స చ ఆత్మా చతుష్పాత్ । తస్మాత్మనో జాగ్రదాదిపాదత్రయానుసంధానేన ఏకత్వమవధార్య చతుర్థపాదశ్రీరామస్వరూపేణాఽవతిష్ఠేదితి చతుర్థో యోగః । ఏవం యోగచతుష్టయరూపం తత్త్వం యే తతః ప్రవదంతి । శ్రవణమనననిదిధ్యాసనపరః ప్రశబ్దార్థః । తే సంసారే వర్తమానా అపి ప్రసుప్తపురుషవదన్యైః సంసారిణ ఇవ పరిదృశ్యమానా అపి నూనం-నిశ్చయేన సే న సంసారిణః-రామ ఏవ తే నాత్ర సంశయః । సంశయకర్తుర్నరకావాప్తిరేవ ఫలం నాన్యత్ । “సంశయాత్మా వినశ్యతీతిస్మృతేః ।

నను యది తే శ్రీరామః, తర్హి శ్రీరామవత్ సేతుబన్ధనాద్యద్భుతదేవదుష్కరకర్మసామర్థ్యం కిమితి తేషు న దృశ్యతే । అతః సంసారిణ ఏవేత్యుచ్యతే । శ్రీరామే భగవతి మాయావైభవయోగబలాఽసాధారణసామర్థ్యం స్వాభావికమ్ । “మాయానం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతేః । అవిద్యావరణవిశిష్టే జీవే త్వసామర్థ్యమ్ । స్వకీయం మాయాశాబల్యం పరిహృత్య జీవస్య చాఽవిద్యాశాబల్యం పరిహృత్య భక్తానుకమప్యయా శుద్ధాంశం బ్రహ్మత్వైక్యం సమర్పితమ్ । అతో మాయామాయాకార్యాఽవిద్యావిద్యాకార్యరహితాః శుద్ధశ్రీరామబ్రహ్మరూపాఏవ జీవన్ముక్తాః సంసారిభిరనిర్ధారితశీలా విచరన్తీతి వైష దోషః । తథా శ్రీమద్భాగవతే-

న కుర్యాన్న వదేత్కించన్న ధ్యాయేత్ సాధ్యసాధు వా ।

ఆత్మారామోఽనయా వృత్త్యా విచరేజ్జడవన్మునిః ।

ఇతి । నను “జీవన్ముక్తిర్నామ దేహభావో వా, సదేహస్యభోగాభావో వా? నాద్యః, విరోధాత్ । నహి దేహవతో దేహభావసమ్భవః । న ద్వితీయః, భోగాపరిహార్యత్వాత్ । నహి భోగకారణే విద్యమానే భోగవిచ్ఛేదః సమ్భవతి । నను భోగస్తాత్త్వికః, అతాత్త్వికో వా? నాద్యః, అనిర్మోక్షప్రసక్త్యాత్ । నహి తాత్త్వికం శుక్త్యాదిప్రమాణజ్ఞాననిరస్యమ్ । ద్వితీయమగ్గీకుర్మహే । భోగస్య ఆత్మాఽజ్ఞానపరికల్పితస్య ఆత్మజ్ఞానేన

విచ్చేదసమృద్ధాత్ ।

తదిదం న సమజ్ఞాసమ్ । దిజ్ఞోహదేర్బాధితస్యాప్యనువృత్తిదర్శనాత్ । నహి కాచకామలాదికారణే విద్యమానే పీతశజ్ఞాద్యదర్శనమ్ । అన్యథాదేహవర్తనం న స్యాత్ । అతో విదుషాం జనకాదీనాం రాజ్యం శ్రూయతే । “న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపవృత్తిరస్తి”తి శ్రుత్వాపి దేహవతో భోగాఽసమృద్ధో నిరస్యతే । అతోఽయుక్తాజీవన్ముక్తిరితి ।

అత్రోచ్యతే-తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తిర్నితతో మృతస్య వా? నాన్యః, శమదమాదిపూర్వకశ్రవణాదికారణానామస । అత ఆద్యోఽజ్ఞీకార్యః । విదుషో యాజ్ఞవల్క్యస్య జీవత ఏవ సంన్యాసః శ్రూయతే, న మృతస్య । జీవతస్తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తౌ కో లాభ ఇతి చేత్, “జ్ఞానాదేవ తుత్రైవల్యమితిబ్రూమః । “స యో హ వైతత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తర్హి భోగసంతర్ధిర్భువారతి చేన్న, భోగస్యాత్మాఽజ్ఞానకల్పితత్వాత్ । కారణానాం విద్యమానత్వే దిజ్ఞోహాదివదనువృత్తిర్దృష్టేతి చేత్, దృశ్యతాన్నామ । నతథాపి సుప్రోత్థితస్యస్వప్నవ్యామోహవత్ప్రమాణజనితజ్ఞానేన బాధితానువృత్తిః కార్యక్షమత్వం లభతే । విదుషాం జనకాదీనాం రాజ్యశ్రవణం తు లోకసంజగ్గహర్థమ్ ।

నను యది తే విద్వాంసః, తర్హిఫలబాధనాత్సకలకర్మసంన్యాసేనైవానుగృహ్యతామ్, నత్వగ్నిహోత్రాదినేతి చేన్న । అయమాక్షేపస్తినిజీచోద్యమనుసరతి । యస్య యాదృక్ ప్రారబ్ధకర్మసంస్కారః, తస్య తాదృగేవ వర్తనమ్ । ఉత్పన్నేఽపి జ్ఞానే తేషామనయైవ నీత్యా లోకసంజగ్గహ క్రియమాణే నైష దోషః । “న హ వై సశరీరస్యేతిశ్రుతేః కా గతిరితి చేత్, తస్యాః సామాన్యవిషయత్వేన విదుషః (ఇతి)పదవిశేషాశ్రవణేన చాఽస్థలితగతిరేవ । అతో జీవన్నేవ ముక్తః, తస్య బాధితానువృత్తిర్భవతీతి యుక్తా జీవన్ముక్తిః ।

నను “నేతి నేతి నహ్యాతస్మాదితి నాన్యత్పరమస్తి నేహ నానాస్తి కిచ్చానేత్యాదివాక్యసహిత “తత్త్వమసి” మహావాక్యోత్పన్న జ్ఞానేన ప్రపంచమవిలయద్వారా జ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రపంచస్య ప్రత్యయేన బాధ్యతాయాం దేహస్యాపి ప్రపంచాంతఃపాతిత్వాత్ జ్ఞానోదయసమనంతరమేవ శరీరప్రవిలయః ప్రాప్త ఇత్యసిద్ధా జీవన్ముక్తిరితి చేన్న, ప్రారబ్ధకర్మవశాత్తదనువృత్తేః । జ్ఞానోదయేన సకలకర్మక్షయేఽపి ప్రారబ్ధకర్మసంస్కారవశాత్ కులాలచక్రభ్రమణవత్ శరీరభ్రమణమితి జీవన్ముక్తిః సిద్ధేవ । అతో జీవన్ముక్తాస్తే విచరన్తి । తథాచజాబాలోపనిషచ్చుతిః-

‘తత్ర పరమహంసా నామ సంవర్తకాఽరుణిశ్వేతకేతుదుర్వాసముఖునిదాఘజడభరతదత్తాత్రేయరైవతః

అవ్యక్తాచారా అనున్ముత్తా ఉన్ముత్తవదాచరన్తస్త్రిదణ్డకమణ్డలం శిక్యం పాత్రం జలపవిత్రం శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చేత్యేతత్సర్వం భూః స్వాహేత్యుపరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్యథా జాతరూపధరో నిర్ద్వంద్వో నిష్పురిగ్రహస్తత్త్వమృహ్మామార్గే సమ్యక్ సమృన్నః

శుద్ధమానసః ప్రాణసంధారణార్థం యథోక్తకాలే విముక్తో భైక్ష్యమాచరన్ముదరపాత్రేణ
 లాభాలాభౌ సమౌ కృత్వా శూన్యాగారదేవగృహతృణకూటవల్మికవృక్షమూలకులాలశాలాగ్నిహోత్రే
 అనికతవాస్యప్రయత్నోనిర్మమః శుక్లధ్యానపరమాయణోఽధ్యాత్మనిష్ఠోఽశుభకర్మనిర్మూలనపరః
 సంన్యాసేన దేహత్యాగం కరోతి స పరమహంసో నామేతి । యద్వాలక్షణలక్షితాః
 ఆరంభకర్మసంస్కారసదృశాఃస్వచ్ఛందా విచరన్తి । “తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డీత్యం
 నిర్విద్య బాల్యే న తిష్ఠానేద్బాల్యం చ పాణ్డీత్యం నిర్విద్యాఽథ మునిరమానం చ
 మానం చ నిర్విద్యాఽథ బ్రాహ్మణః స బ్రాహ్మణః కేన స్యాద్యేన స్యాత్తేనేదృశ
 ఏవాఽతోఽన్యదార్తమితీశ్రుత్వక్తావా విచరన్తి । ఉపసంహరతి-ఇత్యుపనిషద్య ఏవం
 వేద స ముఖ్యో భవతీతి యాజ్ఞవల్క్య ఇతి । ఏవంవిధా ఉపనిషద్బ్రాహ్మవిద్యా తాం
 యః-శ్రీరామోపాసకః ఏవం-ఉక్తప్రకారేణ-వేద జానాతి, స ముఖ్యో భవతి-త్రైలోక్యపూజ్యో
 భవతి । స ముక్తో భవతీతి వా పాఠః । ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః-ఏవం భరద్వాజముపదిష్టవాన్
 యాజ్ఞవల్క్య ఇతి ॥ 3॥

ఇతి ఆనందనిధిటీకాయాం తృతీయకణ్డికా సమాప్తా ।

అథ చతుర్థకణ్డికా ।

ప్రథమకణ్డికాయాం బృహస్పతిప్రశ్నోత్తరే యత్తారకం బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్, ద్వితీయాయాం
 భరద్వాజప్రశ్నోత్తరే తారతారకైశ్చేన తత్స్వరూపం దర్శితమ్ । తృతీయాయాం
 తస్యార్థమక్త్యా తేనవాచ్యేన వాచకైశ్చన్నిరూపితమ్ । తస్మాద్బ్రాహ్మత్వైకస్య
 శ్రీరామచంద్రస్యప్రాప్తిః కథం భవతీతి వక్తుం చతుర్థ్యారభ్యతే । తత్ర భరద్వాజాయ
 బ్రహ్మవిద్యాయాం సర్వశాస్త్రార్థభూతాయాం సమాపితాయామత్యోక్తుక్యేనాఽత్రిః
 పుచ్ఛతి-

అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా తం
 కథమహం విజానీయామితి । స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః-సోఽవిముక్తే ఉపాస్యః
 । య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి । సోఽవిముక్తః
 కస్మిన్పుతిష్ఠిత ఇతి । వరణాయాం నాశ్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి । కా వై వరణా
 కా చ నాశితి । సర్వానిన్ద్రియకృతాన్తోషాన్ వారయతీతి తేన వరణా భవతీతి ।
 సర్వానిన్ద్రియకృతాన్పాపాన్నాశయతీతి తేన నాశి భవతీతి ।

అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా తం కథమహం
 విజానీయామితి । “యస్త్యయా సమనన్తరకణ్డికాయాం చతుష్పాదాత్మా ఉక్తః,
 తమాత్మానమనన్తత్వాదవ్యక్తత్వాత్కథమహం విజానీయామితి ప్రశ్నార్థః । ఉత్తరమాహ-

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యుః సోఽవిముక్త ఉపాస్యైతి । ఆత్మనా న విముక్తం అవిముక్తమ్,
సన్ధిం తురీయమితి యావత్ । తస్మిన్నుపాస్యఃప్రత్యగాత్మతయోపాసనీయః ।
సర్వత్రాఽవస్థితత్వాదవిముక్త ఏవోపాస్య ఇతి కోఽయం నియమః ఇత్యత ఆహ-య
ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతీతి । య ఇత్యాద్యనూద్య సోఽవిముక్తే
ప్రతిష్ఠిత ఇత్యనన్తస్య వ్యాపకస్యాపి తేజసోఽర్కమణ్డలవదవిముక్తసన్ధౌప్రతిష్ఠాఽవస్థానం
యుక్తమితి భావః । అనేనోపాసనాసౌలభ్యం దర్శితమ్ । సోఽవిముక్తశబ్దవాచ్యః సన్ధిరేవ
కథం జ్ఞాతవ్య ఇతి పృచ్ఛతి-సోఽవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతీతి । స్పష్టమ్ । ఉత్తరమాహ-
వారణాయాం నాశ్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతీతి । స్పష్టమ్ । పునః పృచ్ఛతి-కా వై వరణా
కా చ నాశీతీతి । స్పష్టమ్ । ఉత్తరమాహ-సర్వాన్నియకృతాన్ దోషాన్ వారయతి తేన
వరణా భవతి, సర్వాన్నియకృతాన్నాపాన్నాశయతి తేన నాశీ భవతీతి । స్పష్టమ్ ।
పునః పృచ్ఛతి-కతమచ్ఛాస్య స్థానం భవతీతి ।

కతమచ్ఛాస్య స్థానం భవతీతి । భ్రువోర్ద్వాణస్య చ యః సన్ధిః స ఏష ద్యౌర్లోకస్య పరస్య
చ సన్ధిర్భవతీతి । ఏతద్వై సన్ధిం సన్ధ్యాం బ్రహ్మవిద ఉపాసతే ఇతి సోఽవిముక్త ఉపాస్య
ఇతి । సోఽవిముక్తం జ్ఞానమాచష్టే యో వైతదేవం వేదేతి । అస్య-అవిముక్తస్య సన్ధేరిత్యర్థః
। ఉత్తరమాహ-భ్రువోర్ద్వాణస్య చ యః సన్ధిః స ఏష ద్యౌర్లోకస్య పరస్య చ సన్ధిర్భవతీతి
।*సమ్యక్ ధీయతే సృష్టిప్రలయాది సర్వమస్మిన్నితి సన్ధిః, ఉభయరాహిత్యమిత్యర్థః* ।
భ్రువోర్ద్వాణస్య చ యః సన్ధిర్వ్యష్టౌ స్వదేహే, ద్యౌర్లోకస్య పరస్య చ యః సన్ధిః
సమష్టౌ కాశ్యభిధే అవిముక్తే స ఏష త్వయా పృష్ఠః సన్ధిర్భవతీత్యన్వయః ।
ఏతదేవోపాసనస్థానమితి సదాచారేణ ద్రథయతి-ఏతద్వై సన్ధిం సన్ధ్యాం బ్రహ్మవిద ఉపాసత
ఇతీతి । ఏతత్-ప్రసిద్ధం సన్ధిం, నపుంసకత్వమార్హమ్ । సన్ధ్యాం-సన్ధ్యోపాసనం బ్రహ్మవిదః-
పూర్వోక్తా బ్రహ్మత్వైకత్వజ్ఞాః ఉపాసతే-ఉపాసనాం కుర్వన్తి ।

నిరుదకా ధ్యానసన్ధ్యా వాక్కాయక్లేశవర్జితా ।

సన్ధినీ సర్వభూతానాం సా సన్ధ్యా హ్యేకదణ్డినామ్ ॥

ఇతి స్మృతేః । ఉపసంహరతి-సోఽవిముక్త ఉపాస్య ఇతీతి । యస్త్యయా పృష్ఠ ఆత్మా
“బ్రహ్మత్వైక్యం కథమహం విజానీయామితి, స ఆత్మా అవిముక్తే-భ్రువోర్ద్వాణస్య చ
సన్ధౌ ఉపాస్యః-సర్వదోషాసనీయః । “దేవోభ్రూమధ్యగోచరః, భ్రూమధ్యే సంస్థితం
దేవమిత్యాదిస్మృతిభ్యః । తథాచ వసిష్ఠః-

నిద్రాదౌ జాగరస్యాన్తే యో భావోపజాయతే ।

తం భావం భావయన్ రామ! జీవన్ముక్తః సదా భవ ॥

యది దేహం పృథక్కృత్య చితివిశ్రమ్యతిష్ఠసి ।

అధునైవ సుఖీ శాన్తో జీవన్ముక్తో భవిష్యసి ॥

ఇతి । గోవిందభగవత్పూజ్యపాదాచార్యైరపి గోవిందభగవద్గ్రంథే నిరూపితమ్-

భూయగమధ్యగతం యచ్చశివిద్యుత్సూర్యవజ్రగదాభిసీ ।

కేషాఞ్చిత్పుణ్యవశాదున్మితీ చిన్మయం జ్యోతిః ॥

పరమానందైకమయమృతమం జ్యోతిఃస్వభావమవికల్పమ్ ।

విగలితసర్వక్షేత్రం జ్ఞేయం శాంతం స్వసంవేద్యమ్ ॥

తస్మిన్నాధాయ మనః స్ఫురదఖిలం చిన్మయం జగత్పశ్యన్ ।

ఉత్పన్నకర్మబంధో బ్రహ్మత్వమిహైవ చాప్నోతి ॥

అస్తం హి యాన్తి విషయాః ప్రాణాన్స్తవంతః ప్రశామ్యన్తి ।

“న స్ఫురితే దుఃఖసుఖే చిద్బిధ (వి?)ధస్తమోహనామ్ ॥

రాగద్వేషవిముక్తాః సత్యాశ్చాహంతయా రహితాః ।

సర్వత్ర నిర్విశజ్కా భవన్తి చిద్బ్రహ్మసంస్పర్శాత్ ॥

తిష్ఠన్త్యణిమాదియుతా దేహేన్స్మిన్ లబ్ధసచ్చిదానందాః ।

బ్రహ్మస్వభావమమృతం సమాప్నోత్యైవ కృతకృత్యాః ॥

ఆయతనం విద్యానాం మూలం ధర్మార్థకామమోక్షాణామ్ ।

శ్రేయః పరం కిమన్యత్ శరీరమజరామరం విహాయైకమ్ ॥

ఇతి । సురేశ్వరవార్తకేచ తథా-

అపామార్గలతేవాయం విరుద్ధఫలదో భవః ।

ప్రత్యగ్యుతాం విమోక్షాయ సంసారాయ పరార్గ్యశామ్ ॥

ఇతి । ఏతదేవ అవిముక్తే ప్రసిద్ధే యోజనీయమ్ । యజ్ఞదానాదిభిర్బహుజన్మసుసమాపదితసుకృతసం-

శమదమాదిసాధనచతుష్టయసమ్పన్నస్య పూర్వతాపినీయోక్తసగుణోపాసనప్రసాదలబ్ధచిత్తస్థైర్యస్య

శ్రవణమనననిదిధ్యాసనజనితసాక్షాత్కారానుభవవైభవవిలాసనిరావరణకైవల్యావాప్తిసాకాఙ్క్షమాణస్య

సకలకర్మసన్యాసపూర్వకదేహాభిమానగలితస్య యత్ర కుత్రచిద్వర్తమానస్య భ్రువోర్ధ్వాణస్య

సన్ధావవిముక్తోపాసనం నిర్గుణం శ్రీరామోపాసనాభిధేయమేవముచితం నాన్యదితి

సర్వశాస్త్రార్థపరిసమాప్తిః । ఏవమూఘతశ్రీరామాత్మోపాసక ఏవ త్రైలోక్యగురుర్భవతీతి

। ఉపాసనఫలమాహ-సోఽవిముక్తం జ్ఞానమాచష్టే యో చైతదేవం వేదేతి । యః-ఉపాసకః,

వై ఇతినిశ్చయేనఏతత్-ఉపాసనం ఏవం-ఉత్తప్రకారేణ వేద-జ్ఞానాతి, సః అవిముక్తం-

తురీయాఖ్యం సన్ధిం జ్ఞానం ఆచష్టే-కథయతి । తదుక్తక్షీతాసు-

“ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తచ్చదర్శినః”

ఇతి । శిష్యార్హస్య శిష్యస్యాఽతిరహస్యత్వాత్తత్క్షణమేవ సజ్క్రమణేన బోధముత్పాదయతీత్యర్థః

। సర్వత్ర ఇతిశబ్దాః ప్రశ్నసమాప్తౌ తదుత్తరసమాప్తౌ చ జ్ఞాతవాః ।

శిష్యస్య సమ్ముఖీకరణాయ ఆఖ్యాయికామాహ-అథ తం ప్రత్యువాచేతి ।

అథ తం ప్రత్యువాచ స్వయమేవ యాజ్ఞవల్క్యః-

శ్రీరామస్య మనుం కాశ్యాం జజాప వృషభధ్వజః ।

మన్వన్తరసహస్రైస్తు జపహోమార్చనాదిభిః ॥

తతః ప్రసన్నో భగవాన్ శ్రీరామః ప్రాహ శఙ్కరమ్ ।

వృణీష్య యదభీష్టం తద్దాస్యామి పరమేశ్వర ॥

ఇతి । స హోవాచ-

మణికర్ణ్యం మమ క్షేత్రే గజ్ఞాయాం వా తటే పునః ।

మియతే దేహి తజ్జన్తోర్ముక్తిం నాతో వరాన్తరమ్ ॥

ఇతి । అథ స హోవాచ శ్రీరామః-

క్షేత్రేత్ర తవ దేవేశ యత్ర కుత్రాపి వా మృతాః ।

కృమికీటాదయోఽప్యాశు ముక్తాః సన్తు న చాన్యథా ॥

అవిముక్తే తవ క్షేత్రే సర్వేషాం ముక్తిసిద్ధయే ।

అహం సన్నిహితస్తత్ర పాషాణప్రతిమాదిషు ॥

క్షేత్రేఽస్మిన్యోఽర్చయేద్భక్త్యా మన్త్రేణానేన మాం శివ ।

బ్రహ్మహత్యాదిపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥

త్వత్తో వా బ్రహ్మణో వాపి యే లభన్తే షడక్షరమ్ ।

జీవన్తో మన్తసిద్ధాః స్యుర్ముక్తా మాం ప్రాప్నువన్తి తే ॥

ముమూర్షోర్దక్షిణే కర్ణే యస్య కస్యాపి వా స్వయమ్ ।

ఉపదేక్ష్యసి మన్మన్తం స ముక్తో భవితా శివ ॥

ఇతి శ్రీరామచన్ద్రేణోక్తం యోఽవిముక్తం పశ్యతి । స జన్మాన్తరితాన్ దోషాన్ నాశయతి ।

ఇతి చతుర్థకణ్డీకా ।

తురీయసన్ధౌ శ్రుతాయామపి శ్రద్ధావిత్తరహితస్య బధిరార్పితగుహ్యమివభవతీతి । అథ-

తదనన్తరం తం-అత్రిం ప్రతి ఉవాచ స్వయమేవ యాజ్ఞవల్క్యః । కిమువాచ తదాహ-

శ్రీరామస్యేత్యాదినా-త్వత్తో వా బ్రహ్మణో వాఽపి ఇత్యనేన శివాదిబ్రహ్మదీసమ్బుదాయద్వయం

దర్శితమ్ । అన్యత్ సప్తష్టమ్ । జ్ఞానసౌలభ్యాదవిముక్తనేవకస్య యదవాన్తరఫలమ్,

తదాహ-శ్రీరామచన్ద్రేణోక్తమితి । 'జన్మాన్తరితానితి ప్రారబ్ధకర్మవ్యతిరేకేణ ఇహజన్మకృతకర్మోపలక్ష

। శేషం సప్తష్టమ్ । అవిముక్తోపాసనయాఽనాయాసతః శ్రీరామసాక్షాత్కారో యస్మాత్

తస్మాదవిముక్తత్యాగే పరమపురుషార్థహానిః స్యాదితి భావః । తథాచబ్రహ్మణ్డే-

మోక్షం సుదుర్లభం జ్ఞాత్వా సంసారం చాఽతిభీషణమ్ ।

అవిముక్తం సమాసాద్య తత్రైవ నిధనం వ్రజేత్ ॥

ఇతి ।

అధిభూతం సాధిదైవమధ్యాత్మమవిముక్తకమ్ ।

ఆత్మా కాశీ భ్రువోర్మధ్యే సౌలభ్యం తూత్తరోత్తరమ్ ॥

సమప్తివ్యష్టిగమూర్వం సమప్తావేవ చోత్తరమ్ ।

వ్యష్టామేవ తృతీయం స్యాత్ త్రిషు చైకం నసన్త్యజేత్ ॥

ఇతి సజ్గహః ॥ ౪॥

ఇతి ఆనందనిధిటీకాయాం చతుర్థకణ్డికా సమాప్తా ।

అథ పంచమకణ్డికా ।

“తతః ప్రసన్నో భగవాన్ శ్రీరామః ప్రాహ శఙ్కరమ్”

ఇతి పూర్వోక్తం ప్రత్యా కేన ప్రకారేణ భగవాన్ ప్రసీదతీతి తం ప్రశ్నం ప్రప్ణుం
పంచమకణ్డికారమభ్యః । శ్రీరామప్రసన్నకరణోపాయమృచ్ఛతి, ఈశ్వరానుగృహీతస్యబ్రహ్మవిద్యా
। తదుక్తమ్-

ఈశ్వరానుగృహదేవ పుంసామద్వైతవాసనా ।

మహాభయపరిత్రాణాద్విత్రాణామేవజాయతే ॥

ఇతి । అథేతి ।

అథ హైనం భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యమువాచ-అథ కైర్మన్తైః స్తుతః శ్రీరామః ప్రీతో భవతి

స్వాత్మానం దర్శయతి, తన్నో బ్రూహి భగవన్నితి ।

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః-శ్రీరామేజైవం శిషితో బ్రహ్మ పునరేతయా గాథయా
నమస్కరోతి ।

విశ్వాధారం మహావిష్ణుం నారాయణమనామయమ్ ।

పూర్ణానందైకవిజ్ఞానం పరజ్ఞోతిః స్వరూపిణమ్ ।

మనసా సంస్మరన్ బ్రహ్మ తుష్టావ పరమేశ్వరమ్ ॥

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ ద్వైతపరమానందాత్మా, యః పరం బ్రహ్మ
భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చైకరణైకరసాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై
నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ బ్రహ్మాన్దామృతం భూర్భువఃస్వస్త్వై వై
నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యస్తారకం బ్రహ్మ భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ బ్రహ్మ విష్ణురీశ్వరో యః సర్వదేవాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యే సర్వే వేదాః సాక్షాః సతాఖాః సపురాణా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యో జీవాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ సర్వభూతాంతరాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యే దేవాసురమనుష్యాదిభావా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యే మత్స్యకూర్మాద్యవతారాః భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ ప్రాణో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యోఽన్తఃకరణచతుష్టయాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ యమో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చాత్మకో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ మృత్యుర్భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చామృతం భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యాని పంచ మహాభూతాని భూర్భువః స్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యః స్థావరజంగమాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యే పంచాగ్నియో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యః సప్తవ్యాహృతయో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యా విద్యా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యా సరస్వతీ భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యా లక్ష్మీర్భూర్భువః స్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యా గౌరీ భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యా జానకీ భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యచ్చ త్రైలోక్యం భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యశ్చ సూర్యో భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యశ్చ సోమో భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యాని నక్షత్రాణి భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యే చ నవగ్రహా భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యే చాష్టా వసవో భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యే చాష్టా లోకపాలా భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యే చైకాదశ రుద్రా భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యే ద్వాదశాదిత్యా భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యశ్చ భూతం భవ్యం భవిష్యత్ భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై
వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యో బ్రహ్మణ్ణస్యాఽన్తర్బహిర్వాప్సోతి విరాట్
భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యో హిరణ్యగర్భో భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో
నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యా ప్రకృతిభూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవాన్ యశ్చోక్తార్థో భూర్భువఃస్వస్త్వస్మై వై నమో నమః
|

ఓం యో శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యాశ్చ తస్రోఽర్థమాత్రా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ పరమపురుషో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ మహేశ్వరో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యశ్చ మహాదేవో భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ య ఓం నమోభగవతే వాసుదేవాయ మహావిష్ణుర్భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యః పరమాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యో జ్ఞానాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ।

ఓం యో వై శ్రీరామచంద్రః స భగవాన్ యః సచ్చిదానందాద్వైతైకరసాత్మా భూర్భువఃస్వస్త్వై వై నమో నమః ॥

ఇత్యేతైర్బ్రహ్మ సప్తవత్సారింశన్మన్తైర్నిత్యం దేవం స్తౌతి తత్ర తస్య దేవః ప్రీతో భవతి, స్వాత్మానం దర్శయతి ।

తస్మాద్య ఏతైర్మన్తైర్నిత్యం దేవం స్తౌతి స దేవం పశ్యతి, సోఽమృతత్వం గచ్ఛతి సోఽమృతత్వం గచ్ఛతి ॥

ఇత్యథర్వణరహస్యే శ్రీరామోత్తరతాపినీయోపనిషత్ సమాప్తా ।

ఏతే మన్తాః శ్రీనృసింహపూర్వతాపినీయే ద్వాత్రింశవ్యూహే । తథా అథర్వణశిరసి రుద్రోపనిషది అత్రాపి నానాపాఠక్రమా దృష్టాః శ్రీరామచంద్రానుగ్రహవద్భిర్బహుధా పరిశోధితాః పాఠక్రమభిజ్ఞభయాలిఖితా విజ్ఞేయాః । ఏభిస్తు సర్వాత్మకత్వం శ్రీరామచంద్రస్యోచ్యతే ।

తత్ర తస్యేతి, తస్య-బ్రహ్మణః । స దేవం పశ్యతీతి, దేవం-శ్రీరామం సాక్షాదాత్మని కృపయా బహిరపి చ పశ్యతి । అమృతత్వమితి, మోక్షం గచ్ఛతి-ప్రాప్నోతి । గ్రన్థసమాప్తిం దర్శయతి-ఇత్యర్థవణరహస్యే శ్రీరామోత్తరతాపినీయోపనిషత్సమాప్తేతి ॥

సమ్మన్త్యామలతారకేణమనునాదిగ్బన్ధదృష్ట్యాఽఽర్హియా రుద్రోపేన్ద్రమరుద్ధణాదిసహితైర్గోప్యా విరిజ్ఞాన్యదిభిః ।

వ్యక్తాఽఽనందవనోద్భృతాఽఽశు పరమానందేన యా సమభృతా తామానందనిధిం నిధాయ
హృదయే నందస్తురామప్రియాః ॥
యస్యాం భక్తిర్విరక్తిర్వివిధశమదమప్రాప్తిరప్రాప్తిరస్తర్ధుఃఖస్యైతాని రత్నాన్యఖిలసుకృతినాం
యాన్తి లాభాయ భూపా ।
విద్యాఽమౌఘిప్రవృద్ధిప్రవరతరమహాబోధవన్ద్యోదయాద్యామానందాఽఽద్యాం నిధిం తాం
నిదధతు హృదయే తద్విదః సర్వకాలమ్ ॥
విశ్వేశపాదపద్మోత్థమకరన్దౌఘబిన్దుభిః ।
రజ్జితాయాం సదా కాశ్యాం టీకాఽఽనందబన్దైః కృతా ॥
యస్యోపదేశదీధిత్యా తారకం బ్రహ్మ కాశతే ।
కాశ్యాం కాశీనివాసాయ నమస్తస్మై పినాకినే ॥
నాహం మాంసం నచాఽస్థీని దేహాదన్యోఽపరో హ్యహమ్ ।
ఇతి భావానురూపేణ వ్యవహారేణముచ్యతే ॥
ఇతి శ్రీరామచంద్రచరణానుగృహీతపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యానందవనవిరచితా
శ్రీరామోత్తరతాపినీయోపనిషదానందనిధిటీకా సమాప్తా ।
॥ సమాప్తశ్చాఽయం గ్రంథః ॥

Swami Anandavana has not commented on the last chapter of Ramauttaratapini upanishad,
i.e. Mantraraj Mahatmya.

Encoded and proofread by Mrityunjay Pandey

shrIrAmatApinIyopaniShadAnandanidhiTika by Anandavana
pdf was typeset on October 30, 2025

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

